İNSAN BİR MAKİNA

Yazan: Julien Ofray De La Mattrie

Birinci Baskı : Haziran 1980

Türkçesi : ehra Bayramoğlu

HAVASS YAYINLARI

Hüsrev Gerede Cad. 35/2 Teşvikiye İstanbul

L'HOMME

MACHINE.

Eſt-ce là ce Raion de l'Eſſence ſuprême,
Que l'on nous peint ſi lumineux?
Eſt-ce là cet Eſprit ſurvivant à nous même?
Il naît avec nos ſens, croit, s'affoiblit comme eux.
Helas! il périra de même.

VOLTAIRE.

À LEYDE,

DE L'IMP. D'ELIE LUZAC, FILS.

MDCCXLVIII.

1748 Leyden baskısının ilk sayfası

BÜYÜK FREDERICK'DEN JULIEN OFFRAY DE LA METTRIE ÜZERİNE

Julien Offray de la Mettrie 1709 Aralık'ının yirmibeşinde, Saint Malo'da dünyaya geldi. Babası Julien Offray de la Mettrie ve annesi Marie Gaudron geçimlerini ticaret yaparak sağlıyorlar ve ona iyi bir eğitim verecek kadar kazanıyorlardı. Oğullarını İnsanbilim (humanities) okumak üzere Coutance Koleji'ne gönderdiler; oradan Paris'e Plessis Koleji'ne gitti; Caen'de hitabet öğrendi; güçlü bir zeka ve hayal gücüne sahip olduğu için tüm belâgat ödüllerini kazandı. Doğuştan hatipti, şiir ve edebiyata tutkundu, ancak babası bir papaz olarak bir şairden daha fazla kazanacağını düşündüğünden, onu kiliseye yöneltti. Ertesi yıl da, onu, Kaderî'liğini* mantıkçılığından üstün tutan M. Cordier'den mantık dersi alacağı Plessis Koleji'ne gönderdi.

Öğretilen ilk görüşleri benimsemek nasıl gençliğin bir özelliğiyse, kendisine sunulan nesneleri şiddetle kavramak da hırslı bir hayal gücünün özelliğidir. Herhangi

---

* **Kaderilik (Jansenisme)** : Hollanda'lı teolog Cornélius Jansénius (1585-1638)'un, temel eseri olan **Augustinus**'da geliştirdiği öğreti. Bu öğreti, üstün vasıfların doğuştan bazı insanlara verildiğini öne sürer, insan özgürlüğünü reddederdi. (ç.n.)

bir öğrenci, öğreticisinin görüşlerini benimseyebilirdi, ama bu, genç la Mettrie için yeterli değildi; Kaderîliği benimsedi ve bu kesim içinde geniş rağbet gören bir kitap yazdı.

1725'de Harcourt Koleji'nde doğal felsefe okudu ve burada büyük bir ilerleme kaydetti. Britanny'e döndüğünde Saint Malo'lu bir doktor ona tıp alanında çalışmasını salık verdi. Ortalama bir doktorun, tedaviden, iyi bir papazın günah çıkarmadan kazanacağından daha iyi kazanacağını söyleyerek babasını ikna ettiler. Genç La Mettrie ilk olarak kendini anatomi çalışmalarına verdi. İki yıl boyunca teşrih masasında çalıştı. Bundan sonra 1725'de* Rheims'de doktor derecesini elde etti ve hekim olmaya hak kazandı.

1733'de ünlü Boerhaave'dan öğrenmek üzere Leyden'e gitti. Öğretici öğrencisine layıktı, öğrenci de kısa bir süre içinde öğreticiye layık olduğunu gösterdi. Bay La Mettrie beynini keskinliğini insan hastalıklarının bilgi ve tedavisine vakfetti ve kısa süre içinde büyük bir hekim oldu.

1734 yılında, boş zamanlarında Bay Boerhaave'ın son risalesi **Aphrodiascus**'u çevirdi ve buna zührevî hastalıklar üzerine kendi incelemesini de ekledi. Fransa'daki yaşlı hekimler karşılarına kendileri kadar bilgiyle çıkan bu öğrenciye karşı ayağa kalktılar. Paris'in en tanınmış doktorlarından biri eserini eleştirerek onu onurlandırdı (bu, eserin iyi olduğunun kesin kanıtıydı). La Mettrie, bunu yanıtladı, muarızını daha da şaşırtmak için, 1736'da başdönmesi üzerine bir risale daha yazdı, bu da tüm tarafsız hekimlerce saygıyla karşılandı.

İnsan kusurluluğunun talihsiz bir sonucu, aşağılık bir kıskançlık bilim adamlarının özelliklerinden biri

* Bir dizgi hatası olmalı. 1727 daha akla yakın geliyor. (ç.n.)

haline gelmişti. Bu duygu, ün sahibi olanları filizlenen dehaların ilerlemesine engel olmaya itiyordu. Bu zararlı etki, onları tümden ortadan kaldırmayı bir türlü başaramadan tüm yeteneklere musallat olur, onları zaman zaman yaralar. Bilim mesleğinde dev adımlarla ilerleyen Bay La Mettrie de bu kıskançlıktan payına düşeni aldı ve çabuk öfkelenen mizacı onu kıskançlığa karşı çok duyarlı kıldı.

Saint Malo'da Boerhaave'ın **"Aforizmalar"** ını, yine aynı yazarın **"Materia Medica"** sını, **"Kimyasal Süreçler"** ini, **"Kimyasal Teori"** sini ve **"Kurumlar"** ını çevirdi. Aynı dönemde Sydenham'ın bir özetini yayınladı. Genç doktor, genç yaşında edindiği deneylerle, rahatsız edilmeden yaşamak istiyorsa, yazmaktan çok çeviri yapması gerektiğini öğrenmişti. Ancak, sansürden kaçınmak, dehanın özelliklerinden biridir. Şöyle söylenirse, yalnızca kendisine güvenerek ve doğa üstüne çok sayıdaki ustalıklı araştırmalarından kazandığı bilgiyle donanmış olarak, yararlı bulgularını kamuya iletmeyi istiyordu. Çiçek hastalığı üzerine bir risaleyi, **"Pratik Tıb"** kitabını ve Boerhaave'ın fizyolojisi üzerine altı ciltlik yorumlarını yayınladı. Yazarın bunları Saint Malo'da kaleme almış olmasına karşın, tüm bu eserler Paris'de basıldı. Sanatının teorisiyle daima başarılı olan pratiğini birleştirebildi, bu da bir hekim için büyük bir referansdır.

1742'de eski öğretmeni Bay Hunault'nun ölümü üzerine La Mettrie Paris'e geldi. Morand ve Sidobre onu Gramont Dükü'yle tanıştırdılar. Dük birkaç gün sonra onun için muhafızların hekimi mevkiini elde etti. La Mettrie savaşta Dük'e eşlik etti, Dettingen muharebesinde, Freiburg kuşatmasında ve Fontenoy muharebesinde onunla birlikteydi; bu sonuncusunda efendisini bir top atışı sonucu yitirdi.

La Mettrie bu kaybı tüm acısıyla duydu, çünkü ta-

lihi de böylelikle kayalara çarpmış oluyordu. Böyle de oldu. Freiburg seferi sırasında La Mettrie şiddetli bir ateş nöbetine tutuldu. Bir filozof için hastalık bir fizyoloji okuludur; (hastalığı sonucunda) düşüncenin makinanın örgütlenişinin bir sonucundan ibaret olduğunu ve yaylardaki bir bozukluğun, bedenimizin metafizikçilerin tin/ruh adını verdiği kısmında önemli bir etkisi olduğunu açıkça görebildiğine inandı. Nekahati sırasında, bu düşüncelerle dolu olarak, deneyin meşalesiyle yiğitçe metafizik'in gecelerini aydınlattı; anatominin yardımıyla ince anlayış kumaşını açıklamaya çalıştı ve diğerlerinin maddenin üstünde bir öz aradıkları yerde o yalnızca mekanizmayı buldu. Felsefî sanılarını "**Ruhun Doğal Tarihi**" başlığı altında yayınladı. Alayın kayyumu derhal tehlike çanlarına sarıldı ve tüm bağnazlar ilk anda ona karşı yaygarayı koparttılar.

Ortalama papaz, gündelik olaylarda müthiş serüvenler bulan Don Kişot, ya da okuduğu her kitapta asker safları görecek kadar sisteminden başka bir şey düşünemeyen şu ünlü asker gibidir. Rahiplerin çoğu tüm edebiyat eserlerini teoloji risaleleriymiş gibi incele ve bu tek hedefle gözleri kapalı, her yerde imansızlık keşfederler. Yazarlara ilişkin pek çok yanlış yargı ve genellikle haksız yere pek çok suçlama, bu gerçekle açıklanabilir. Bir fizik kitabı, bir fizikçinin anlayışıyla okunmalıdır; doğa, gerçek onu bağışlayacak ya da mahkûm edecek tek yargıçtır. Bir astronomi kitabı da aynı biçimde okunmalıdır. Zavallı bir hekim kafatasına ustaca indirilen bir sopa darbesinin aklı zedelediğini ya da belirli bir ısıda muhakemenin kaybolduğunu kanıtlamışsa, ya aksi kanıtlanmalı ya da susulmalıdır. Eğer ustalıklı bir astronom Joshua'ya rağmen dünya ve tüm gökcisimlerinin güneşin çevresinde döndüğünü kanıtlıyorsa, ya ondan daha iyi hesap yapılmalı, ya

da dünyanın döndüğü kabul edilmelidir.

Ancak, sürekli işlemeleriyle güçsüzleri davalarının kötü olduğuna inandıran teologlar, böylesi küçük konuları önemsemezler. Her zaman yaptıkları gibi, burada da, fizikle ilgili bir çalışmada sapkınlık tohumları bulmada ısrar ettiler. Yazar korkunç saldırılara uğradı ve papazlar sapkınlıkla suçlanan bir doktorun Fransız muhafızlarını tedavi edemeyeceğini öne sürdüler.

Bağnazların nefretine rakiplerininki de eklendi. La Mettrie'nin **"Hekimlerin Politikası"** başlıklı çalışması tüm bunları daha da alevlendirdi. Çok zeki ve hırslı bir adam, o zaman boş olan Fransa Kralı'nın hekimliği mevkiine göz dikmişti. Burayı ancak aynı yerde gözü olan çağdaşlarını alaya boğarak kazanabileceğini düşündü. Onlara karşı bir hiciv yazdı ve La Mettrie'nin kolay kazanılan dostluğunu kötüye kullanarak, onu bu hicve kaleminin akıcılığını ve hayal gücünün zenginliğini katmaya ikna etti. Az tanınan, tüm görünüşlerin aleyhine olduğu ve tek desteği kendi yeteneği olan bir adamın düşüşünü tamamlamak için artık hiçbir şey eksik değildi.

Bir filozof için fazla içten ve bir dost için de fazla hoşgörülü olan La Mettrie ülkesini terketmeye zorlandı. Duras Dükü ve Chaila Vikontu ona papazların nefretinden ve hekimlerin öfkesinden kaçmasını salık verdiler. Bu nedenle 1746'da Bay Sechelles'in kendisini yerleştirdiği ordu hastanelerini terkederek, barış içinde felsefesini yapabilmek üzere Leyden'e geldi. Burada Demokritus gibi mesleğinin nafileliğiyle alay eden, hekimlere karşı polemik kitabı **"Penelope"** u yazdı. Bunun ilginç sonucu, şarlatanlıkları olduğu gibi betimlenmiş olmasına karşın hekimler eseri okurken gülmekten kendilerini alamadılar; bu da eserde kötülükten çok zeka bulduklarının kesin belirtisiydi.

Bay La Mettrie, hastane ve hastalarını yitirdikten

sonra kendini tümüyle spekülatif felsefeye verdi; "**İnsan, Bir Makina**" yı yazdı, daha doğrusu, materyalizm üstüne, kuşkusuz yeniden yazmayı planladığı kimi şiddetli düşüncelerini kağıda geçirdi. Konumları itibariyle insan düşüncesinin gelişmesinin yeminli düşmanlarını hoşnutsuz kılması kaçınılmaz olan bu kitap, Leyden'in tüm papazlarını yazarına karşı ayaklandırdı. Kalvinistler, Katolikler ve Lüter'ciler o gün için kutsanmış ekmek ve şarap, özgür irade, ölüm vaazı ve Papa'nın yanılmazlığı sorunlarının kendilerini böldüğünü unutarak, aynı zamanda Fransız monarşisinin Yüce Kuvvetleri'ne karşı başarıyla savaştığı bir dönemde Fransız olmak gibi bir talihsizliği de olan bir filozofu lanetlemek üzere birleştiler.

Filozof namı ve talihsizliğinin ünü La Mettrie'ye Kral'ın bağladığı maaşla Prusya'ya sığınma olanağını sağladı. 1748 yılının Şubat ayında Berlin'e geldi, burada Kraliyet Bilim Akademisi'nin üyesi olarak karşılandı. Tıp onu metafizikten (Uğraşılarından) kopardı, dizanteri ve astım üzerine risaleler hazırladı; bunlar, bu acımasız hastalıklar üzerine yazılmış olanların en iyileriydi. İncelemeyi önerdiği kimi felsefî konularda çalışmalar çıkardı. Bir kazalar dizisi sonucu bu çalışmaları çalındı, ama bulununca da onların yokedilmesini istedi.

La Mettrie, yaşamını kurtardığı Fransa'nın tam yetkili elçisi Milord Triconnel'in evinde öldü. Kiminle uğraşması gerektiğini bilen hastalık, onu daha kesin olarak teslim almak üzere önce beynini saracak kadar zekiydi sanki. Şiddetli ateşi vardı ve çılgına dönmüştü. Hasta, meslekdaşlarının bilgisine güvenmek zorundaydı ve burada da gerek kendisi, gerekse kamu için kendi biliminde sık sık bulduğu kaynakları bulamadı.

1751'de, Kasım'ın onbirinde, kırküç yaşında öldü. Louise Charlotte Dreano ile evlenmişti, onu beş yaşın-

daki kızıyla bıraktı.

La Mettrie doğal ve tükenmek bilmez bir neşe kaynağıyla doğmuştu, çabuk kavrayan bir zekası ve tıp alanında çiçekler açtıracak bereketli bir hayal gücü vardı. Doğa onu bir hatip ve filozof yapmıştı; ama ona verdiği daha değerli bir armağan, saf bir ruh, hoşgörülü bir yürekti. Teologların bağnazca hakaretlerine aldanmayan herkes, La Mettrie'de iyi bir insanı ve akıllı bir hekimi yitirmiş olduğuna ağlıyor.

İNSAN, BİR MAKİNA

Bir bilge doğayı ve gerçeği incelemekle yetinmemeli, onu düşünebilen ve düşünmek isteyen az sayıda insanın iyiliği için savunabilmelidir; çünkü zaten kendi istekleriyle bir takım önyargıların tutsağı olanlar için gerçeğe ulaşmak kurbağaların uçabilmelerinden daha kolay değildir.

İnsan ruhunu araştıran felsefe sistemlerini ikiye indirgeyebilirim. Birincisi ve en eskisi materyalizm sistemi, ikincisi ise spiritüalizm sistemidir.

Maddenin düşünme yeteneğine sahip olabileceğini ima eden metafizikçiler(1) aslında pek hatalı düşünmüyorlardı; sadece söylemek istediklerini yanlış ifade etmişlerdi. Gerçekten de maddeyi yalnızca kendinde olarak ele alıp düşünüp düşünemeyeceğini sormak onun saati bildirip bildiremiyeceğini araştırmaya benzer. Locke'un başarısızlığa uğradığı bu konuyu daha fazla deşmek gereksiz gibi görünüyor.

Leibnitzçiler "monad" larıyla anlaşılması olanaksız bir hipotez ileri sürdüler. Onlar tini maddeleştirmekten çok, maddeyi tinleştirmişlerdir. Halbuki doğası bizce hiç bilinmeyen bir varlık nasıl tanımlanabilir? (2).

Descartes ve aralarına uzun zamandan beri Malebranchiste'lerin de katıldığı tüm Kartezyenler de aynı yanılgıya düştüler. Sanki gözleriyle görmüş veya saymış gibi insanda iki ayrı tözün varlığını kabullendiler. En bilgeleri ise ruhun kendini yalnızca imanın ışığı altında tanıyabileceğini söylediler; buna rağmen, akıllı varlıklar olarak, İncil'in insan ruhunu tanımlamak için kullandığı Ruh/Tin (Esprit) kelimesinin anlamını inceleme hakkına sadece kendilerinin sahip olabileceğini düşündüler; araştırmalarında da teologlarla bu konuda hemfikir olmasalar bile, diğer bütün konularda aralarında görüş birliğine varmış olduklarını kim iddia edebilir?

Bütün düşüncelerinin sonucu birkaç kelimeyle şöyle (özetlenebilir - ç):

Tanrı, eğer varsa, Doğa'nın olduğu gibi Vahiy'in (Révelation) de Yaratıcı (Author)'sıdır. O bize birini diğerini açıklamak, Akıl'ı da ikisini birbiriyle bağdaştırmak için verdi.

Canlı varlıkların incelenmesinden çıkan sonuçlardan kuşku duymak Doğa'yı ve Vahiy'i birbirini yokeden iki karşıt olarak görmekten başka bir şey değildir; bu da, Tanrı'nın, çeşitli eserlerinde, kendisiyle çelişkiye düştüğü ve bizi aldattığı yolundaki anlamsız (absurde) doktrini savunmak demek olur.

Demek ki Vahiy (Révélation), eğer varsa, Doğa'yı yadsıyamaz. İncil'in gerçek yorumcusu sadece deneydir ve sözlerinin anlamını yalnızca doğa sayesinde keşfedebiliriz. Diğer yorumcular şimdiye kadar gerçeği bulandırmaktan başka birşey yapmadılar. **Spectacle de la Nature**'ün (Doğa'nın Görüntüsü) yazarının [3] Locke hakkında şu sözlerinde bu gerçeği görebiliriz: "Ruhumuzu çamurdan yapılmış sanacak kadar aşağılatan bir adamın İman gizemlerinin tek hakimi ve hakemi olarak Akıl'ı göstermeye cüret etmesi gerçekten de şaşırtıcıdır,

zira Akıl'ın yolundan gitmek istersek Hristiyanlık hakkında ne kadar yanıltıcı bir fikre sahip olurduk."

Bu tür düşünceler İman hakkında en ufak bir aydınlatma getirmedikleri gibi, Kutsal Kitapları yorumlayabileceklerini sananların yöntemlerine karşı öylesine değersiz itirazlar oluşturmaktadırlar ki bunları saymakla kaybedeceğim zamana adeta acırım.

Aklın mükemmelliği anlam yoksunu büyük bir kelimeye, **(maddesizlik)** değil, onun gücüne, genişliğine veya görüş berraklığına bağlıdır. Böylelikle, kavranması güç bir sürü fikrin arasındaki bağları ve sırayı bir çırpıda çözümleyebilen **çamurdan bir ruh** elbette en değerli unsurlardan oluşmuş aptal ve budala bir ruha yeğlenir. Pline ile birlikte kökenimizin sefaleti karşısında utanç duymak filozofluk değildir. Burada bayağı gibi görünen, Doğa'nın büyük titizlikle tüm sanatı ve ihtimamı ile donattığı en değerli şeydir.

Fakat insan görünüşte ne kadar bayağı bir kaynaktan gelirse gelsin, bu durum onun diğer varlıklar arasında en eşsizi olmasını engellemez ve ruhunun kökeni ne olursa olsun eğer saf, asil ve uluysa o güzel bir ruhtur; ona sahip olanı saygıdeğer kılar.

Bay Pluche'ün ikinci akıl yürütme tarzı, yobazlığa kaçan kendi sistemi içinde dahi bana bozuk görünüyor; çünkü eğer iman hakkındaki fikrimiz en açık ilkelere ve en yadsınamayan gerçeklere dahi karşıysa, Vahiy ve O'nun sahibinin saygıdeğerliği için bu fikrin yanlış olduğunu ve İncil'in sözlerinin anlamını henüz kavrayamadığımızı kabullenmemiz gerekir.

İki şeyden biri; ya Doğa ve Vahiy de dahil olmak üzere her şey hayaldir, ya da sadece deney İman'ı açıklayabilir. Yazarımızın savunduğundan daha saçma ne olabilir? Bir Aristocuyu (Péripatéticien) şu sözleri söylerken düşünüyorum : "Toricelli'nin (4) deneyine inan-

mamak gerekir, çünkü O'na inanarak boşluk korkusunu ortadan kaldırırsak ne kadar hayret verici bir felsefeye sahip olurduk."

Pluche'ün düşünce tarzının ne kadar yanlış* olduğunu göstermek istememin amacı, ilkönce Vahiy'in (eğer varsa) Akıldan çekinenlerin iddia ettikleri gibi, Akılın denetiminden geçmeden sadece kilise otoritesi aracılığıyla ispat edilemediğini kanıtlamak, sonra da kendiliklerinden anlaşılmayan doğaüstü şeylerin ancak Doğa'dan aldığımız ışık altında yorumlanabileceği yönünde açtığım yolu izlemek isteyenlerin yöntemini her türlü saldırıya karşı korumak.

Demek ki bu konuda bize yalnızca deney ve gözlem yol göstermelidir. Bunlara hiç tıp adamı olamayan filozoflarda değil de filozof olan tıp adamlarının raporlarında sayısızca rastlarız. Bu tıp adamları insan labirentini baştan başa dolaşarak aydınlatmışlardır; sadece onlar öylesine büyük harikalıkları gizleyen örtülerin altındaki hayat yaylarını bize gösterebilmişlerdir. Yalnızca onlar ruhumuzu sakin bir biçimde temaşa ederek, onu hem sefaletinde hem de büyüklüğünde, ve her iki durumda da aşağılamaksızın veya yüceltmeksizin, binlerce kez keşfetmişlerdir. İşte bu yüzden bu konuda konuşma hakkına yalnızca tabipler sahiptir. ([5]) Diğerleri ve özellikle teologlar bize ne söyleyebilirler ki? Hakkında hiç bir şey bilmedikleri, ve aksine kendilerini binlerce önyargılı görüşe —tek kelimeyle bedenin mekanizması konusundaki cehaletlerini daha da arttıran yobazlığa— yöneten karanlık incelemelerle tamamen saptırıldıkları bir konuda utanmaksızın yargılara vardıklarını duymak gülünç değil mi?

Ancak en iyi rehberleri seçmiş olmamıza karşın yo-

---

* Bir savı kanıtsamayla (pétition de principe) açıkça bir hataya düşüyor. (yaz. notu)

lumuzun üstüne yine de birçok diken ve engel çıkacaktır.

İnsan öylesine karmaşık bir makinadır([6]) ki onun hakkında kesin bir fikir edinmek ve dolayısıyla onu tanımlamak ilk başta olanaksız gibi görünür. İşte bu nedenledir ki filozofların **à priori** yani, bir bakıma ruhun kanatlarından faydalanmayı isteyerek yaptıkları araştırmalar sonuçsuz kalmıştır. Böylelikle yalnızca **à posteriori** veya ruhu vücut organlarından ayırmaya çalışarak insan ruhunun kökenini kesinlikle keşfetmesek bile, bu konuda en yüksek olasılık derecesine varabiliriz.

O zaman deney bastonunu elimize alalım([7]) ve filozofların tüm boş fikirlerini bir kenara atalım. Kör olmak ve bu bastondan vazgeçilebilineceğini düşünmek artık körlüğün dik âlâsıdır. Çağdaş bir yazar yalnızca boşluğun ikincil nedenlerden birincil nedenlerinkiyle aynı dersleri çıkartmada başarısızlığa uğrayabileceğini söylerken ne kadar haklıydı. En yararsız araştırmalarında Descartes'ları, Leibnitz'leri, Wolf'ları, bütün o büyük dahileri takdir edebiliriz ve hatta etmeliyiz; fakat sorarım size onların derin düşünceleri ve tüm eserlerinden şimdiye kadar ne kazanılmıştır? Zamanımıza kadar ne düşünüldüğünü değil de yaşamın huzuru için ne düşünülmesi gerektiğini araştırmakla işe başlayalım.

Ne kadar değişik mizaç varsa o kadar da değişik ruh, karakter ve alışkanlıklar vardır. Biraz abartılarak da olsa yalnızca tıbbın bedenle birlikte ruh ve adetleri de değiştirebileceğini savunan Descartes'ın ortaya koyduğu gerçek Galen([8]) tarafından dahi biliniyordu. (**Ruhun Tarihi**'nin([9]) yazarı bu öğretiyi yanlışlıkla Hippocrate'a([10]) atfetmişti) Gerçekten de melankoli, öd, balgam vd... —bu özsuların (humeur) tabiatı, miktarı ve değişik almaşıklarına göre— her insanı diğerlerinden farklı kılar.([11])

Hastalık sırasında bazen ruh saklanmış olup hiç bir

belirti göstermez; bazen ise öfkeyle öylesine alevlenmiştir ki çiftmiş gibi görünür; bazen geri zekâlılık kaybolur ve bir aptalın iyileşmesiyle ortaya akıllı bir insan çıkar. Yine bazen dünyanın en büyük dahisi geri zekâlı olur ve kendi benliğini kaybeder. Binbir zorluklarla ve bu kadar pahalıya elde edilmiş bilgilere elveda.

İşte ayağının yanında, yatağında olup olmadığını soran bir felçli; işte evvelce kesilmiş olan kolunun hala yerinde olup olmadığını soran bir asker. Eski duyularının anısı ve ruhunun onları naklettiği yer bu tür bir yanılsama ve hezeyana yol açmaktadır. Eksik olan organından sadece söz etmek bile askerin o organı anımsamasına ve hatta tüm hareketlerini hissetmesine yeter; bu durum ise o'na tanımlanamayacak ve anlatılamıyacak derecede büyük hayali bir acı verir.

Kimi, ölümün yaklaşmasıyla çocuk gibi ağlarken, kimi sadece alay eder. Caius Julius'un, Séneque'in, Pétrone'un yürekliliklerinin korkaklığa, ödlekliğe dönüşmesi için ne gerekiyordu? Dalaklarında, karaciğerlerinde bir tıkanıklık, atar damarlarında bir zorlanma. Niçin? Çünkü hayal gücü de organlarla birlikte tıkanmıştır, böylelikle histeri ve hipokondrinin tuhaf olguları ortaya çıkmış olur.

Kendilerini **kurt-adam, horoz, vampir** sanan ve ölülerin onların kanlarıyla beslendiklerini düşünen insanlar hakkında şimdiye kadar söylenilmiş şeylere ne ekleyebilirim? Burnunun veya başka bir organının camdan olduğunu hayal eden adamın üstünde neden durayım? Bu adamın yeteneklerine ve öz etten kemikten yapılmış burnuna kavuşmasını sağlamak için tek yol, kendisine çok nazik burnunun kırılmasını önlemek için samanda yatmasını sağlık vermek ve ardından samanı, yanmaktan korkacağını umarak, ateşe vermektir —böylesine bir korku bazen paralizinin tedavisinde iyi sonuçlar verir. Ancak herkesin bildiği bu konular üzerinde

fazla zaman kaybetmemeliyim.

Uykunun etkileri üzerinde de fazla ayrıntılara girmek istemiyorum. İşte yüzlerce topun gümbürtüsü arasında siperde horlayan bir yorgun asker. Ruhu hiç bir şey duymuyor; uykusu bir apoplexi* kadar derin. Bir gülle o'nu ezmek üzere. Bunu, belki ayağının altında dolaşan bir böcekten daha fazla hissetmeyecektir.

Diğer taraftan, kıskançlık, kin, cimrilik veya tutkudan kıvranan bir adam hiç bir zaman huzura kavuşamaz. Kalbini tutkuların işkencesinden kurtaramamış olan kişi için en huzurlu yer, en serin ve rahatlatıcı içki bile bir fayda sağlamaz.

Ruh ve beden birlikte uykuya dalarlar. Kan dolaşımının sakinleşmesiyle beraber tüm mekanizmayı (machine) bir huzur ve sükûnet sarar. Göz kapaklarınm düşmesiyle ruh yavaş yavaş ağırlaştığını hisseder ve beyin liflerinin gevşemesiyle, gerginliğini kaybeder. Böylelikle yavaş yavaş bedeni, tüm kaslarıyla birlikte, felce uğrar; kaslar başın ağırlığını, ruh ise düşüncelerin yükünü taşıyamaz olur. Düşünceler, sanki hiç yokmuşçasına, uykuya girerler.

Kan dolaşımı çok mu hızlı olmakta: Ruh uyuyamaz. Ruh çok tedirgin ise kan sakinleşemez; damarlarda işitilebilen bir gürültüyle akar: İşte uykusuzluğun iki karşılıklı sebebi. Tek bir korkulu rüya kalbin atışlarını iki katına çıkarır ve bizi, tıpkı çok yoğun bir acının veya acil bir gereksinmenin yaptığı gibi, dinlenmenin gerekliliğinden veya tatlılığından koparıverir. Nihayet, ruhun işlevlerinin durması uykuyu sağladığı gibi, uyanıklık, daha doğrusu yarı uyanıklık sırasında da ruhun sık sık görülen kısa, küçük uykuları —**şekerlemeleri**— vardır. Bu, ruhun uyumak için her zaman vücudu beklemediğini gösterir; tam olarak uyumasa bile uyku durumuna

* Apoplexi : koma hali (ç.n.)

çok yakındır, çünkü beynimizin atmosferini bulutlar gibi saran sayısız karışık fikirlerin arasından tek bir tanesine dahi dikkatini yöneltemez durumdadır.

Afyon ve sağladığı uyku arasında öylesine sıkı bir bağ vardır ki, burada bundan bahsetmeden geçemiyeceğim. Bu ilâç tıpkı şarabın ve kahvenin, herbirinin kendi tarz ve ölçüsünde yaptığı gibi, insanı çeşitli ölçü ve şekillerde sarhoş eder.([12]) Ölümün imgesiymişçesine insanı duyguların mezarına benzer bir duruma sokup mutlu kılar. Ne tatlı bir uyuşukluk! Ruh bu baygınlıktan hiç bir zaman çıkmak istemez. Biraz evvel en derin acılarla kıvranıyordu; şimdi ise tek hissettiği şey, acı çekmemenin ve en güzel bir huzura kavuşmanın verdiği hazdır. Afyon iradeyi bile değiştirebilir; uyanık kalmak ve eğlenmek isteyen ruhu kendi arzusuna karşı yatağa yollayabilir. Zehirlerin etkilerini ise bir kalem geçiyorum.

Şarabın panzehiri olarak tanınan kahve ise hayal gücümüzü kışkırtarak baş ağrılarımızı ve üzüntülerimizi giderir; bunu yaparken de, şarap içildiğinde olduğu gibi, ertesi gün yeni baş ağrılarına sebep olmaz.

Ruhu diğer gereksinmeleri içinde izleyelim.

İnsan vücudu, zembereklerini kendi başına kuran bir makina olup sürekli hareketin canlı imgesidir. Ateşin uyardığını besinler sürdürür. Besinsiz kalan ruh canlılığını yitirir, delirir ve güçsüz kalarak ölür. O, tam sönecekken tekrar dirilen bir aleve sahip muma benzer. Bedeni beslersek, borularına güçlendirici sular ve sert içkiler dökersek, ruh da tıpkı onlar gibi güçlü olur, cesaretini toplar ve biraz evvel suyun korkutup kaçırdığı asker cesaretlenip davul sesleri arasında ölüme koşar. Tıpkı soğuk suyun yatıştırdığı kanın sıcak su tarafından coşturulması gibi.

Ya yemeklerin büyük etkisine ne demeli! Üzüntülü bir yürekte sevinç tekrar dirilir; bu da davetlilerin ruhuna bulaşarak, fransızların mükemmel bir şekilde yap-

tıkları gibi, sevimli şarkılar halinde dile getirilir. Sadece melankolik olanlar canlarından bezmiştir ve bilim adamı bu ortama ayak uyduramaz.

Çiğ et hayvanları yırtıcı kılar; insanlar da aynı besini alsalardı yırtıcı olurlardı; bu gerçek, eti bizdeki gibi fazla pişirmeden, kırmızı ve kanlı yiyen İngiliz milletinin daha vahşi olmasıyla da kanıtlanabilir. Tabii bu vahşetin tek sebebi bu tür besinler olmayıp sadece eğitimin düzeltebileceği başka nedenlere de dayanır. Bu kan dökücülük, ruhta kişiliği bozan kibir, kin, diğer milletleri aşağılama, dikkafalılık gibi duyguların oluşmasına sebep olur; tıpkı ağır besinlerin, genel özellikleri tembellik ve uyuşukluk olan, bön ve ağır bir zihin yaratmaları gibi.

Bay Pope şu sözleriyle oburluğun kudretini çok iyi anlamış olduğunu belirtmektedir: ([13]) "Ciddî Caius sürekli olarak erdemden sözeder ve ahlâksızlıklara tahammül edenlerin kendilerinin de birer ahlâksız olduğuna inanır. Fakat bu güzel duygular ancak yemek saatine kadar sürer; o zaman da özenli bir sofraya sahip olan bir ipsizi erdemli bir azize yeğler."

Başka bir yerde de : "Aynı insanı hastayken veya sağlıklıyken, iyi bir işe sahip ya da işinden olmuş durumlarda ele alalım; o'nu hayata taparken veya hayattan nefret ederken, deli gibi avlanırken, bir köy şenliğinde körkütük sarhoş; baloda kibar, şehirde iyi bir arkadaş, sarayda imansız bir kişi olarak görebiliriz." diye ekler.

İsviçre'de Steiguer de Wittighofen adında bir icra memuru vardı; aç olduğu zamanlar yargıçların en mükemmeli, en hoşgörülüsüydü; fakat büyük bir ziyafetten sonra o'nun karşısında suçlu sandalyesinde oturan sanık acınacak bir duruma düşerdi. O, suçluyla birlikte suçsuzu da astırabilecek bir insandı.

Neşeli ve cesurken iyi bir insan olduğumuzu düşü-

nürüz, gerçekten de öyledir. Herşey makinamızın nasıl işlediğine bağlıdır. Ruh bazan midedeymiş gibi görünür; Van Helmont[14] da ruhun merkezini pylore bölgesi* olarak saptadığında sadece bütün ile parçayı karıştırmak yanılgısına düşmüştü.

Zalim açlık bizi ne kadar büyük aşırılıklara sürükleyebilir! Bize hayat veren veya hayat verdiğimiz insanlara dahi saygımızı yitiririz; onları parça parça edip kendimize ziyafet çekeriz, ve bu akıl almaz deliliğimizde daima zayıf kuvvetliye yem olur.

Soluk tenlilerin (kadınlar kastedilmektedir -ç.) gıptayla arzuladıkları hamilelik, ardından bu iki duruma eşlik eden bozuk zevkleri getirmekle kalmaz: Kimi zaman ruha doğal yasayı dahi boğan ani bir maninin etkileri olarak en dehşet verici komploları yaptırır. Ruhun rahmi olan beyin bedeninkiyle birlikte, kendi tarzına uygun olarak sapkınlaşır.**

Cinsel alanda nefsine gem vurmanın (continence) ve sağlığın sürekli olarak tedirgin ettiği insanlarda bunun dışında hangi erkek veya kadın öfkesi olabilir! Bu (durumdaki -ç.) utangaç ve alçak gönüllü kız tüm şeref ve edebini kaybetmesi yetmiyormuş gibi, bir de üstelik mahrem ile zinaya (inceste) dahi, hoppa bir kadının zinaya baktığı gözle bakacak hale gelir. Gereksinmeleri, hemen doyurulmadığı takdirde, sadece maniye veya bir takım rahim hastalıklarına yol açmakla kal-

---

* Pylore bölgesi : midekapısı (ç.n.)

** Bu bölüm İngilizce metninde atlanmıştır. Fransızca metni tam olarak şöyledir :

La grossesse, cette émule désirée des pâles couleurs, ne se contente pas d'amener le plus souvent à sa suite les goûts dépravés qui accompagnent ces deux états : elle a quelquefois fait executer à l'âme les plus affreux complots; effets d'une manie subite, qui étouffe jusqu'à la loi naturelle. C'est ainsi que le cerveau, cette matrice de l'esprit, se pervertit à sa manière, avec celle du corps. (ç.n.)

mazlar, bu zavallı kız hekimlerin bir türlü çare bulamadıkları bir hastalıktan ölecektir.

Yaşın akıl üzerindeki zorunlu etkisini görmek için sadece bakmak yeterlidir. Ruh, eğitimin gelişmesini olduğu gibi, bedeninkini de izler. Cins-i-lâtifte ruh mizacın inceliğini takip eder, dolayısıyla da şefkat, duygululuk ve akıldan çok tutkulara dayanan bu yoğun duygulara, önyargılara ve izleri bir türlü silinemeyen batıl inançlara daha çok kadınlarda rastlanılır. Diğer taraftan beyni ve sinirleri tüm katı maddelerin sağlamlığından pay alan erkeğin ise aksine, yüz hatlarıyla birlikte ruhunda da daha fazla sinir vardır: Kadınların yoksun kaldıkları eğitim ruhuna daha da güç katmaktadır. Bir erkek doğanın ve sanatın bunca yardımıyla nasıl daha hak bilir, daha eli açık, dostluklarda daha tutarlı, düşmanlıkta daha kesin vb... olmasın? Ancak **Lettres sur les Physionomies'nin** ([15]) yazarının düşüncesini izlersek, aklın ve bedenin inceliklerini, yüreğinin en sevecen ve en nazik duygularının hemen hemen tümüyle birleştiren cins, biri güzelliklerin vasıflarına daha iyi nüfuz edebilmeleri, diğeri ise bunları zevklerinin hizmetine daha iyi bir şekilde sunabilmeleri için, sadece erkeklere verilmiş gibi görünen çifte güçten dolayı bizi kıskanmamalıdır.

Tüm belirgin semptomlarıyla birlikte gelen bir hastalığın teşhisi için nasıl büyük bir doktor olmak gerekmiyorsa, ruhun niteliğini, çehre veya, nispeten belirlenmiş oldukları zaman, hatların şekilleriyle sezinlemek için bu yazar kadar büyük bir fizyonomist olmaya da gerek yoktur. Locke'un, Steele'in, Boerhaave'ın ([16]), Maupertuis'nin ([17]) vd... portrelerini inceleyin; onlarda güçlü fizyonomiler ve kartal bakışları keşfedince hiç şaşmazsınız. Sonsuz sayıda başka portreleri gözden geçirin, daima güzel sanatlara yakın olanı büyük dehadan ve hatta çoğu zaman namuslu adamı düzenbazdan ayırdedebilirsiniz. Örneğin ünlü bir ozanın (kendi portresin-

de) Promete'nin ateşiyle dolandırıcı bir görünümü birleştirdiği gözlemlenmiştir.

Tarih bize ısının kudretinin unutulmaz bir örneğini sunmaktadır. Ünlü Duc de Guise, defalarca egemenliği altına girdiği III. Henri'nin, kendisini hiç bir zaman öldürmeye cüret edemiyeceğine öylesine inanmıştı ki, Blois'ya doğru yola çıktı. Adalet Bakanı Chyverni gittiğini öğrenince şöyle bağırdı : İşte mahvolmuş bir adam! Öldürücü kehaneti olayla doğrulanınca kendisine bunun nedeni soruldu. **Kral'ı yirmi yıldır tanırım** dedi, **O, doğası gereği iyi ve hatta zayıf bir insandır; ancak hava soğuk olduğunda en ufak bir şeyin dahi kendisini sabırsız kıldığını ve öfkelenmesine yol açtığını gözlemledim.**

Bir kısım halk ağır ve bön bir ruha sahiptir; diğerininki ise çevik, hafif ve nüfuz edicidir. Bu fark kısmen, hem aldığı besinlerden, hem atalarının tohumlarından* hem de havanın sonsuzluğunda yüzen değişik unsurların kaosundan ileri gelmiyorsa başka neden olabilir? Ruhun da bedenin olduğu gibi kendi salgın hastalıkları ve skorbütü** vardır.

İklimin gücü öyledir ki iklim değiştiren bir insan bunun etkilerini elinde olmadan hisseder. O kendi kendini bir yerden başka bir yere diken gezginci bir bitkidir; eğer iklim aynı kalmazsa, bozulması veya iyileşmesi doğaldır.

Yine, tıpkı önceden haberdar olduğumuz bir sadme tehdidi karşısında göz kapağımızın inmesinde veya bir izleyicinin bedeninin mekanik bir biçimde, elinde olmadan, iyi bir pandomimcinin tüm hareketlerini taklit etmesinde olduğu gibi, aynı nedenden dolayı mimikler-

---

* Hayvanların ve insanların tarihçesi, ataların tohumlarının çocukların ruh ve bedenleri üzerindeki gücünü kanıtlamaktadır. (yazarın notu)

** Skorbüt: C vitamini eksikliğinden ileri gelen ve diş etlerinin şişmesiyle beliren hastalık (ç.n.)

den aksana dek her şeyi, birlikte yaşadığımız insanlardan kaparız.([18])

Bu söylediğim, akıllı bir insana en iyi eşlik edecek kimsenin, bir benzerini bulamadığı takdirde, yine kendisinin olacağını kanıtlar. Akıl, ondan yoksun olan insanlar arasında, işleme fırsatını bulamayacağından paslanır: paume* sırasında, kötü servis kullanana top kötü bir şekilde geri gelir. Hiç eğitim görmemiş bir insanı, yeterince genç olmak şartıyla, eğer akıllı ise, kötü bir eğitim görmüş olanına yeğlerim. Kötü yönetilmiş us, taşranın şımartmış olduğu oyuncuya benzer.

Ruhun çeşitli durumlarıyla bedeninkiler arasında daima bir bağlantı vardır.([19]) Bu bağımlılığı ve nedenlerini daha belirgin bir şekilde göstermek için karşılaştırmalı anatomiden yararlanalım; insanların ve hayvanların iç organlarına bakalım. İnsan ve hayvan yapılarının doğru bir karşılaştırılmasından bilgi çıkaramazsak, insan doğasını kavrayamayız.

Genellikle dört ayaklıların beyin yapısı ve biçimi insanlarınkine çok benzer. İkisinin de düzeni ve biçimi aynıdır; aradaki temel ayırım, insanın tüm diğer hayvanlardan daha büyük ve kütlesi bakımından daha kıvrımlı bir beyine sahip olmasından ibarettir. İnsana en çok benzeyen hayvanları ise, sırasıyla, maymun, kunduz, fil, köpek, tilki, kedi vd... oluşturur. Bu hayvanlarda da,([20]) Lancisi'nin kendisinden sonra gelen ve bu görüşünü pek çok deneyle kanıtlayan de la Peyronnie'den evvel ruhun yeri olarak saptadığı **corpus callosum**'a bağlı olarak, aynı dereceli analojiye rastlanılmaktadır.

Tüm dört ayaklıların hemen ardından en büyük beyine sahip olan hayvan ise kuştur. Balıkların, koskoca kafaları olduğu halde, tıpkı bazı insanlarda olduğu gibi içi bomboştur. Corpus callosumları olmayıp çok

---

* Paume : tenise benzeyen bir top oyunu (ç.n.)

küçük bir beyine sahiptirler. Böceklerde ise hiç yoktur.

Doğa çeşitlilikleri konusunda daha fazla ayrıntılara girmeyi ve sanılarda bulunmayı gereksiz buluyorum, çünkü Willis'in ([21]) **De Cerebro** ve **De Anima Brutorum** adlı kitaplarının okunmasından da anlaşılabileceği gibi her ikisinden de sonsuz sayıda bulunmaktadır.

Bu kuşku götürmez gözlemlerden çıkan sonuçları sıralamaya çalışacağım :

1) Hayvanlar ne kadar vahşiyseler beyinleri de o kadar küçüktür.
2) Beynin büyümesi hayvanların uysallığının artmasıyla orantılı gözükmektedir.
3) Bu durumda doğanın ezelden beri dayattığı tuhaf bir koşul da kesinlik kazanmaktadır: zekâ arttıkça içgüdülerin rolü azalır. Tabii bunun kazanç tarafının mı kayıp tarafının mı ağır bastığı tartışılabilir.

Fakat hayvanların uysallık derecelerinin sadece beyinlerinin hacmiyle ölçülebileceğini iddia ettiğimi sanmayın. Niteliğin niceliği tamamlaması ve katılarla sıvıların sağlığı oluşturan uygun bir denge içinde olmaları gerekmektedir.

Bir geri zekâlıda, genellikle saptandığı gibi beyin vardır, ancak bunun dayanıklılığı yetersizdir, söz gelimi fazla yumuşaktır. Bu durum delilerde de gözlenebilir, beyinlerinin aksaklıkları her zaman için araştırmalarımızın gözünden kaçmaz; fakat zeka geriliğinin, deliliğin vd.. dahi nedenleri tam olarak açıklanamamış ise o zaman ruhlar arasındaki ayrılıkların nedenlerini nerede aramak gerekir? Bunlar en keskin gözlülerin dahi gözlerinden kaçabilirler. **Bir hiç, küçücük bir lif, en ince anatominin dahi keşfedemiyeceği bir şey** Erasmus ve Fontenelle'i ([22]) birer budala yapabilirdi. Fontenelle bu gerçeği **Dialogues**'larından birinde ne güzel gözlemle-

miştir!

Willis çocuklarda, yavru köpeklerde ve kuşlarda beyin iliğinin yumuşaklığından başka **corpus striata'**nın da silik ve renksiz gözüktüğünü gözlemlemi şayrıca **çizgilerinin** (stries) de felçlilerdeki gibi tam oluşmamış olduklarını saptamıştır. Willis insanın anüler çıkıntısının (protubérence annulaire) büyük olduğunu doğru bir şekilde gözlemlemiş; maymun ve diğer yukarıda saydığım hayvanların anüler çıkıntılarının derece derece küçüldüğünü göstermiştir. Bu kısımları çok küçük olan dana, sığır, kurt, keçi, domuz gibi hayvanların ise tersine testislerinin çok büyük olduğunu ifade etmiştir.

Sinirlerin, damarların çeşitlilik biçimlerine ilişkin gözlemlerden çıkan sonuçlar hakkında ne kadar sakınımlı ve ölçülü olursak olalım, bu kadar fazla değişikliği doğanın basit bir oyunu olarak göremeyiz. Bunların en azından düzenli ve geniş bir örgenlenmenin sonucu olduğu kesindir. Gerçekten de tüm hayvan aleminde ruh beden ile birlikte sağlamlaşarak güçlendikçe büyük bir anlayış, öngörü kazanır.

Hayvanların değişik eğitilebilirliklerini incelemek için biraz duralım. En iyi analoji, aklı, demin sıraladığımız nedenlerin hayvanlar ve insanlar arasındaki ayrılıkları meydana getirdiği savına inanmaya vardırtır. Fakat bizim en kaba gözlemlere dayanan zayıf kavrayışımızın bu alandaki neden ve sonuç ilişkilerini çözümleyemiyeceğini de itiraf etmeliyiz. Bu, filozofların hiç bir zaman tanıyamıyacakları türden bir **uyumdur.**

Hayvanlar arasında bazıları konuşmasını ve şarkı söylemesini öğrenebilirler; bir takım melodileri akıllarında tutabildikleri gibi bir müzisyenin yapabileceği kadar doğru bir şekilde değişik tonları çıkarabilirler. Buna karşılık, maymun gibi çok daha akıllı görünen bazı hayvanlar ise, bir türlü bu işin üstesinden gelemezler. Bu eksiklik konuşma organlarının bir aksaklığından

ileri gelmiyorsa başka neden olabilir? Hem bu aksaklık giderilemiyecek kadar büyük bir yapı bozukluğu mudur? Kısacası bu hayvana bir tek kelime dahi öğretmek olanaksız mıdır? Hiç sanmıyorum. ([23])

Rastlantıların insan türüne çok daha yakın bir tür ortaya çıkarmasına dek, (bunlardan bizce bilinmeyen bölgelerde bol miktarda bulunduğu fikri hiç de yabana atılmaz) işe diğer hayvanlara tercihen büyük maymunu ele almakla başlardım. Bu hayvan insana öylesine benzer ki doğa bilimciler ona **vahşi insan** veya **orman insanı** adını takmışlardır. Amman'ın ([24]) öğrencilerinde aradığı koşulların aynılarını ben de arardım; yani maymunların ne fazla genç ne de fazla yaşlı olmamalarını isterdim, çünkü gerçekten de Avrupa'ya getirilenler genellikle çok yaşlı oluyorlar. Aralarından en zeki yüzlüsünü ve binlerce küçük işlem karşısında en dayanıklı görünenini seçerdim. Nihayet kendimi eğiticisi olmaya lâyık görmediğimden hayvanı, biraz evvel sözünü ettiğim eşsiz öğretmenim veya, eğer varsa, o'nun kadar yetenekli başka bir uzmanın okuluna verirdim.

Amman'ın, kendi kitabından veya yöntemini aktaranlardan * doğuştan sağır insanlarda ne kadar güç şeyler yaratmayı başardığını bilirsiniz. Amman bu sağırların gözlerinde kulaklar bulduğunu açıklamış ve çok kısa bir zaman içinde onlara duymayı, konuşmayı, yazmayı ve okumayı öğretmiştir. İşlemeyen bir organ veya duyunun başka bir organın gücünü ve derinliğini arttıracağı düşüncesinden çıkarak, bir sağırın gözlerinin göründüğünden daha akıllı olacağı ve daha büyük bir kavrayışla görebileceği savını savunmak istiyorum: Ancak maymun hem görür hem de işitir; gördüğünü ve işittiğini anlar, kendisine yapılan işaretleri öyle rahatlıkla kavrar ki herhangi bir başka oyun veya alıştırma sıra-

* **Ruhun Doğal Tarihi**'nin yazarı vd... (yaz. n.)

sında Amman'ın öğrencilerini yaya bırakacağından hiç kuşkum yok. Öyleyse maymunlar neden eğitilemesinler? Neden, gayret sonucu, sağırların yaptığı gibi söylemlemek (prononcer) için gerekli bazı hareketleri taklit edemesinler? Maymunların konuşma organlarının, ne yaparsak yapalım, hiç bir şeyi söylemleyemiyeceğine inanmak bana çok güç geliyor. Zaten bu mutlak imkânsızlık, insan ve maymun arasındaki büyük analoji ([25]) ve şimdiye kadar, hem içten hem de dıştan, insana böylesine çarpıcı bir şekilde benzeyen başka bir hayvanın bulunamamış olması dolayısıyla, bana çok ters gelirdi. Hiç bir şekilde saf olmayan Locke da Chevalier Temple' ın ([26]) inceleme yazılarında (Mémoires) anlattığı hikâyeye inanmakta hiç bir güçlük çıkarmamıştır. Bu hikâyede, kendisine yöneltilen soruları doğru bir şekilde yanıtlayabilen ve insanlar gibi bir tür tutarlı sohbete girmeyi öğrenmiş bulunan bir papağandan söz ediliyordu. Bu büyük metafizikçiyle alay edildiğini * biliyorum; fakat dünyaya, bazı nesillerin yumurtasız ve dişisiz de oluşabileceklerini açıklayan kişi acaba yandaş bulabilir miydi? Halbuki Trembley ([27]), çiftleşmeden, sadece bölünmeyle üremenin olabileceğini kanıtlamıştır. Amman da deneyini olumlu bir şekilde sonuçlandırmadan önce öğrencileri bu kadar kısa zamanda eğitebileceğiyle övünmeye kalksaydı deli addedilmez miydi? Şimdi ise başarıları tüm dünyayı hayrete düşürdü ve **Polype'lerin Hikâyesi**'nin yazarı gibi o da ölümsüzlüğe ulaştı. Yarattığı mucizeleri dehasına borçlu olan bir insan, benim gözümde, mucizelerini rastlantılara borçlu olan insandan kat kat üstündür. Evrenlerin en güzelini daha da güzelleştirme sanatını bulan ve ona sahip olmadığı eşsizlikleri sağlayabilen her kişi, boş sistemlerin tembel yapımcısından veya kısır bulguların çalışkan sahibin-

---

* **Ruhun Tarihi**'nin yazarı. (yaz. n.)

den çok daha üstün tutulmalıdır. Amman'ın bulguları ise bambaşka bir değer taşırlar: O insanları mahkûm oldukları içgüdüden kurtardı, onlara düşünce, akıl kısacası hiç bir zaman elde edemiyecekleri bir ruh verdi. Bundan daha büyük bir güç düşünülemez.

Doğanın kaynaklarını hiç bir şekilde kısıtlayamayız; bunlar özellikle büyük bir sanatla güçlendirildikleri ölçüde, sonsuzdurlar.

Sağırlarda Östaş kanalını açabilen mekanizma maymunlarda da aynı işlevi göremez mi? Sahibinin söylemlerini (prononciation) taklit etme arzusu, öylesine büyük bir beceri ve usla bir sürü işareti taklit edebilen bu hayvanların konuşma organlarının serbest kalıp ortaya çıkmalarını sağlayamaz mı? Benim bu tasarımın saçmalığını ve olanaksızlığını kanıtlayabilecek tek bir inandırıcı deneyin varlığını gösteremiyeceğinizden eminim. Aynı zamanda maymunların yapılarının ve işlemlerinin benzerliği öylesine büyüktür ki, çok mükemmel bir şekilde eğitildikleri takdirde bu hayvanlara eninde sonunda söylemlemeyi öğretebileceğimizden, dolayısıyla bir dil öğrenmelerini sağlayabileceğimizden, doğrusu hiç kuşkum yok. Böylelikle vahşi insan veya eksik insan olmaktan çıkıp, tam bir insan, düşünmek ve eğitimden yararlanmak için en az bizim kadar yetenek ve güce sahip bir küçük şehir insanı haline gireceklerdir.

Hayvanlardan insana geçiş çok şiddetli bir şekilde olmamıştır; gerçek filozoflar da bunu kabullenmektedirler. Sözcüklerin bulunmasından ve dillerin öğrenilmesinden önce insan da sadece kendi türünde bir hayvan değil miydi? ([28]) Üstelik diğerlerinden çok daha az içgüdüye sahip olduğundan kendini kral sanmıyordu. Maymundan ve diğer hayvanlardan, tıpkı maymunlarda olduğu gibi, sadece fizyonomisinin biraz daha fazla sağduyu ifade etmesinden ayrılıyordu. Leibnitz'çilerin **sezgisel bilgisi** ile yetinen bu insan hiçbir şeyi birbirinden

ayırdedemeden sadece şekiller ve renkler görüyordu; ister gençlikte, ister yaşlılıkta da her yaşta çocuk gibiydi, gereksinmelerini ve duygularını, tıpkı aç veya dinlenmekten sıkılmış bir köpeğin yemek veya gezmek istediği gibi, güçsüz bir biçimde ifadelendiriyordu.

Ardından sözcükler, diller, yasalar, bilim, güzel sanatlar geldi ve bunlar sayesinde aklımızın ham elması da yontulmuş oldu. Hayvanlar gibi insanlar da eğitildi; hem yaratıcı hem de yükçü olundu. * Bir geometri bilgini tıpkı bir maymunun şapkasını giyip çıkarmayı veya ehli köpeğinin üstüne binmeyi öğrenmesi gibi, en zor hesapları ve ispatları yapmasını öğrendi. Her şey imler aracılığıyla gerçekleştirildi; her tür anlayabileceği kadarını öğrendi. İşte bu şekilde de bizim Alman filozoflarının deyimiyle **sembolik bilgiye** ulaşıldı.

Görüldüğü gibi bizim eğitim mekanizmamız son derecede basittir. Herşey birinin ağzından başka birinin kulağına, oradan beynine geçen ses veya sözcüklere indirgenebilir. Bu başkası, aynı anda, kelimelerin keyfi imleri olduğu nesnelerin biçimlerini algılar.

Ancak ilk önce kim konuşmuştur? İnsan soyunun ilk eğitimcisi kimdi? Organizmamızın esnekliğinden faydalanma olanaklarını ilk kim keşfetti? Hiç bilmiyorum; bu ilk ve mutlu dahilerin isimleri tarihin karanlıklarına karıştı. Fakat sanat doğanın oğludur; dolayısıyla doğa ondan çok önce de vardı.

Doğanın tüm iyilikleriyle donattığı en eşsiz şekilde örgenlenmiş insanın, diğerlerini eğittiği düşünebilinir. Fakat onlar da kendilerini büyük Fontenelle'in ([29]) anlattığı ilk kez 40 yaşındayken çanların şaşırtıcı sesini duyan Chartres sağırının durumunda bulmasalardı, ne

---

* Onlar (hayvanlar -ç.) yük hayvanı olurken, O (insan -ç.) yaratıcı oldu. Metnin İngilizce çevirisinde bu cümle bu şekilde geçmektedir. (ç.n.)

yeni bir ses duyabilirler, ne yeni duygular tadabilirler ne de doğanın bu eşsiz görünümünü oluşturan güzel nesnelerin farkına varabilirlerdi.

Dolayısıyla bu ilk ölümlülerin, tıpkı yukarıda sözünü ettiğim sağırın veya hayvanların ve dilsizlerin (bir başka hayvan türü) yaptıkları gibi, yeni duygularını imgeleme güçlerinin tasarrufuna * bağlı bazı hareketlerle, ve bunun sonucu olarak da her hayvana özgü ve şaşkınlığının, sevinçlerinin, heyecanlarının veya gereksinmelerinin doğal ifadesi olan bazı kendiliğinden seslerle dile getirmeye çalıştıklarını düşünmek çok mu yanlış olur? Doğanın kendilerini nefis bir duyguyla donattığı kişiler elbette ki bunu daha büyük bir kolaylıkla ifade edebilme yeteneğine de sahiptirler.

İşte insanların akıl sahibi olmak için duygularını ve içgüdülerini, bilgi sahibi olmak içinse akıllarını nasıl kullanmış olduklarına değin görüşüm bundan ibarettir. Kavrayabildiğim kadarıyla, doğanın bunları algılayabilmek üzere önceden biçimlendirdiği beynimizi fikirlerle dolduruşumuz böyle olmuştur. Doğa ve insan birbirlerine karşılıklı yardım ettiler; en küçük başlangıçlar da zamanla yavaş yavaş büyüyerek sonunda evrendeki tüm şeyler bir daire kadar kolaylıkla ayırdedilebilir** duruma geldiler.

Tıpkı bir keman telinin veya bir klavsen tuşunun titreşimle ses çıkarması gibi, beynin telleri de ses huzmelerinin uyarısıyla kendilerine değen sözcükleri yansıtma veya tekrarlama durumuna geldiler. Görmek için eğitilmiş gözlerin, nesnelerin rengini algılayabildikleri andan itibaren beynin de bunların imgelerini ve farklarını görmemezlikten gelemeyeceği gibi, (beynin yapı-

* Fransızca metinde "économie" olarak geçen bu terim, İngilizceye "nature" : doğa, tabiat olarak çevrilmiştir. (ç.n.)

** İngilizce metinde "tarif edilebilir" (ç.n.)

sı bunu gerektirmektedir) aynı şekilde bu farkların imleri beyinde kazıldıkları veya kaydedildikleri andan itibaren ruh da bunların arasındaki ilişkileri zorunlu olarak incelemiş olur; bu inceleme imlerin bulunmasından veya dillerin keşfinden önce olanaksızdır. Evrenin hemen hemen tümden dilsiz olduğu devirlerde, ruh nesneler karşısında, orantılar hakkında en ufak bir bilgisi olmaksızın bir tabloyu veya bir heykeli seyreden bir insanın aldığı tavrı takınırdı: Hiçbir şeyi ayırdedemezdi veya küçük bir çocuk gibi elindeki bir kaç saman çöpünü yahut tahta parçasını sayamadan, ayırdedemeden sadece yüzeysel ve belirsiz bir bakışla bakan küçük bir çocuk gibi (zira ruh da çocukluk devrini yaşıyordu), genel olarak görürdü. Fakat eğer bu tahta parçasına bir tür bayrak veya sancak asılır da ona bir gemi direği görünümü verilirse; bir diğer tahtaya da başka bir bayrak takılırsa, ardından birincisine 1 imi atfedilip, ikincisine de 2 imi veya sayısı verilirse bu çocuk bunları sayabilir ve sonra da tüm aritmetiği öğrenebilir. Bir şeklin başka bir şekle sayısal (numératif) imi dolayısıyla eşit olduğunu farkettiğinde, çocuk zorluk çekmeden, bunların iki ayrı nesne olduğu ve 1 ile 1'in 2'ye eşit; 2 ile 2'nin 4'e* eşit olduğu vb... sonucuna varabilir.

İşte şekillerin bu gerçek veya görünüşteki (apparent) benzeşimi tüm gerçeklerin ve bilgilerimizin başlıca temelini oluşturmaktadır. Bu bilgiler arasında imleri daha karmaşık ve daha az sezilir olanlar elbette diğerlerine göre çok daha güçlükle öğrenilebilirler; çünkü sözünü ettiğim bilimlerin gerçekleri ifade etmede kullandıkları çok büyük sayıdaki kelimeleri kavramak ve bağdaştırmak için daha fazla dehaya gerek duyulmaktadır; oysa sayılar ve diğer küçük imlerle ifade edi-

* Günümüzde dahi, daha fazla imleri olmadığından sadece yirmiye kadar sayabilen halklar vardır. (yaz. n.)

len bilimler kolaylıkla öğrenilirler ve, kuşkusuz, cebirin bu kadar tutulmasını sağlayan, onun kanıtlanabilir olmasından çok, bu kolaylığı olmuştur.

Rüzgârı kibirli bilgiçlerimizin beynini şişiren bu bilgiler, gerçekte, kafamızda nesneleri tanıyıp anımsamamızı sağlayıcı tüm izleri oluşturan engin bir sözcük ve şekil kümesinden başka bir şey değildir. Tıpkı bitkileri iyi tanıyan bir bahçıvanın bunların, görünümlerine bakarak, hangi dönemlerde olduklarını hatırlaması gibi, tüm fikirlerimiz de birer birer uyanırlar. Bu sözcükler ve bunların işaret ettiği şekiller beyinde birbirilerine öylesine bağlanmışlardır ki bir şeyi imgelerken ona bağlı ismi veya imi de düşünmemek hemen hemen imkânsızdır.

Sürekli olarak **imgeleme** sözcüğünü kullanıyorum; çünkü kanımca her şey imgelenir ve ruhun tüm yetileri bunların hepsini oluşturan imgeleme indirgenebilir. [30] Dolayısıyla yargı, akıl yürütme ve bellek ruhun hiç bir şekilde mutlak bölümleri olmayıp, gözde belirlenmiş cisimlerin, büyülü bir lâmbadan yansırcasına yollandığı bir tür **iliksi ağın** gerçek değişimleridir.

Fakat beynin örgenlenmesinin harika ve anlaşılmaz sonucu bu ise, eğer her şey imgelem ile kavranır, ve açıklanabilirse insanda düşünen duyumsal ilkeyi neden bölelim? Bu, ruhun basitliği fikrini savunanların belirgin bir çelişkiye düştüklerini göstermez mi? Nitekim bölünen bir şeye, saçmalığa (absurdité) düşmeden, bölünmüş gözüyle bakılamaz. İşte akıllı insanlar tarafından dahi olur olmaz yerlerde ve anlamının bilincine varılmaksızın kullanılan bu büyük kelimelerin —**ruhçuluk, maddesizlik** vd... ve dilin kötüye kullanımının bizi nereye vardırdığı ortadadır. [31]

Her kişiye özgü deneyler ve kişisel duygular üzerine kurulmuş böyle bir sistemi kanıtlamaktan daha kolay bir şey yoktur. Doğası olduğu kadar işleyiş biçimi de

bizce bilinmeyen imgelem veya beyinin bu olağanüstü bölümü doğal olarak küçük veya zayıf mıdır? Fikirlerin analojisini veya benzerliğini karşılaştıracak güce ancak sahip olabilir, sadece karşısında olanı veya onu en çok etkileyeni görebilecektir üstelik bunu nasıl yapacağı da (bir başka sorundur -ç)! Fakat buna rağmen sadece imgelemin farkedebileceği de bir gerçektir; tüm nesneleri, onları niteleyen sözcükler ve şekillerle birlikte, o gözünde canlandırabilir; dolayısıyla ruhun bütün işlevlerini yerine getirmekle o, bir kez daha, kendi başına ruhtur. Onun sayesinde, onun güzelleyici fırçası aracılığıyla aklın soğuk iskeleti canlı ve renkli bir ete bürünür; onunla bilim filizlenir, güzel sanatlar süslenir, tahtalar konuşur, yankılar iç çeker, kayalar ağlar, mermer nefes alır, cansız bedenler arasında her şey canlılık kazanır. Yine o sevdalı bir kalbin sevecenliğine şehvetin yakıcı çekiciliğini ekler; bunu (sevecenliği -ç) filozofun ve (kafası -ç) tozlanmış bir ukalânın çalışma odasında filizlendirir; nihayet şairleri ve hatipleri olduğu kadar bilgeleri de biçimlendirir. Kimi tarafından sersemcesine eleştirilen, kiminin yok yere göklere çıkardığı ve herkes tarafından yanlış tanıdığı bu imgelem sadece güzel sanatlar ve inceliklerin ardından gitmez, sadece doğayı renklendirmekle yetinmez, onu ölçebilir de. O, akıl yürütebilir, yargılar, nüfuz eder, karşılaştırır, derinleştirir. Kendisi için çizilmiş tabloların güzelliklerini, onların arasındaki ilişkileri keşfetmeksizin, böylesine iyi bir şekilde duyabilir miydi? Hayır! Tıpkı düşüncelerini duyuların zevklerine, eşsizliklerinden ve şehvetlerinden hiç bir tad alamadan, yöneltemiyeceği gibi; mekanik bir biçimde tasarladığı bir şey üzerinde, kendi başına yargı olmadığı takdirde, düşünemez.

İmgelem veya en zayıf deha ne kadar fazla çalıştırılırsa, söz gelişi, o kadar toplanır —şişmanlar; giderek büyür, duyarlılaşır, sağlamlaşır, genişler ve düşünebilir.

En mükemmel örgenleşmenin bu alıştırmaya ihtiyacı vardır.

Örgenleşme insanın en birincil değeridir([32]); ahlâk kitaplarının yazarları doğal niteliklerimizi değerli niteliklerin arasına koymayıp, sadece düşünce ve endüstriyle gelişen yeteneklerimizi bu sıralamaya lâyık göredursunlar; lütfen söyleyin, ustalık, bilim ve erdem bizi usta olmaya, bilgili ve erdemli kılmaya iten bir eğilimden gelmiyorlarsa başka nereden gelebilirler? Bu eğilim de eğer doğadan gelmiyorsa başka nereden gelebilir? Sadece onun sayesinde değerli niteliklere sahip oluruz, her şeyimizi ona borçluyuz. Bu nedenle, niçin doğal yeteneklere sahip olan insanlara, borç alınmış gibi sonradan edinilmiş erdemlerle parlayan insanlara verdiğim kadar değer vermiyeyim? Değeri ne olursa olsun, nerde doğmuş olursa olsun, o saygı görmeye lâyıktır; sadece değerini ölçmesini bilmek gerekir. Zekâ, güzellik, zenginlikler, asalet rastlantının çocukları olmakla birlikte, beceriklilik, bilgi, erdem vd... gibi onların da bir değeri vardır. Doğanın bu en değerli yeteneklerle donatmış olduğu insanlar bunlardan yoksun olanlara acımalıdırlar, fakat üstünlüklerini kibirlenmeden ve bilinçli bir şekilde duyabilirler. Akıllı bir insanın kendini aptal zannetmekle güzel bir kadının kendini çirkin bulması kadar büyük bir gülünçlüğe düşer. Abartılmış bir alçak gönüllülük, ki gerçekte ender rastlanılan bir kusurdur, doğaya karşı yapılan bir nankörlüktür. Tersine, namuslu bir gurur duygularla biçimlenen erkekçe çizgilerin ortaya koyduğu güzel ve ulu bir ruhtur.

Örgenlenme bir değerse, değerlerin en birincisi ve tüm diğerlerinin kaynağıysa, eğitim de ikinci değerdir. En mükemmel yapılı bir beyin, eğitim olmadan hiçbir işe yaramaz; tıpkı en iyi bir biçimde yaratılmış bir adamın hayata yatkınlığı olmadan kaba bir köylüden ibaret kalacağı gibi. Ancak en mükemmel bir okulun fikir-

lerin girmesine veya hıfzedilmesine tamamen açık bir rahim olmaksızın vereceği meyve ne olabilir ki? Her türlü duyudan yoksun olan bir adama tek bir fikir dahi aşılamak, doğanın kendisine bir rahim vermeyi unutacak kadar ihmalciliğini ileri götürdüğü bir kadından (bir keresinde benim de gördüğüm ne yarığı, ne vajinası, ne de rahimi olan ve bu nedenle 10 senelik bir evlilikten sonra boşanan bir kadında olduğu gibi) çocuk doğurmasını istemek kadar imkânsızdır.

Fakat eğer beyin hem iyi bir biçimde örgenleşmiş hem de iyi eğitilmişse, o mükemmel bir şekilde ekilmiş ve aldığının yüz katını veren bereketli bir toprak gibidir: veya (duyulanları daha iyi anlatmak ve gerçek'in kendisine daha fazla bir incelik kazandırmak için sık sık başvurulan mecaz anlamını bir kenara bırakacak olursak) imgelem sanat sayesinde dehanın güzel ve ender şanına ulaşarak, tasarladığı fikirlerini kesinlikle kavrar, kolaylıkla bir yığın şaşırtıcı nesnenin hepsini birden içine alır ve böylelikle bunlardan uzun bir sonuçlar zinciri çıkartır ki bu da, birincilerin karşılaştırılmasından doğan ve ruhun onlarda mükemmel bir benzerlik bulduğu yeni ilişkilerdir. Kanımca zekâ bu şekilde oluşur.(33) Bulduğu diyorum, tıpkı bundan önce eşyaların benzeşimine **görünüşte** sıfatını eklediğim gibi: Peder Malebranche'ın iddia ettiği gibi duyularımızın her zaman için aldatıcı olduğuna veya doğal olarak biraz değişken olan gözlerimizin eşyaları kendi oldukları gibi görmediğine (mikroskoplar bunu her an kanıtladıkları halde) inandığım için değil de, aralarından en tanınmışının Bayle(34) olduğu Pyrrhonien'lerle(35) tartışmaya girmek istemediğimden olacak.

Bay Fontenelle'in özelde bazı gerçekler hakkında söylediklerini ben genel olarak gerçeklik için söylemek istiyorum: gerçeği toplum ile iyi geçinmek için kurban etmeliyiz. Mizacımın yumuşaklığı beni, maksat sohbe-

ti derinleştirmek değilse, tartışmayı önlemeye iter. Burada Kartezyenler "**doğuştan gelen fikirler**" teorileriyle boşu boşuna karşıma çıkabilirler; Bay Locke'un bu sanrıları eleştirmek için harcadığı zamanın dörtte birini dahi kesinlikle harcayamam. Üç bin sene önce axiom olarak ortaya atılan böyle bir doktrini kanıtlamak için koca bir kitap yazmanın doğrusu ne yararı olabilir.

Ortaya attığımız ve doğruluğuna inandığımız ilkelere göre en fazla imgeleme sahip olan kimsenin en fazla akıla veya dehaya (zira bütün bu sözcükler eş anlamlıdırlar) sahip olabileceğini düşünmek gerekir; ve bir kere daha (vurgulamak istiyorum -ç) utanç verici bir kötüye kullanma yüzünden onlara hiçbir fikir veya gerçek bir ayırım atfetmeden sadece farklı kelimeler veya sesler kullanarak farklı şeyler söylenildiğini zannederiz.

Demek ki en güzel, en büyük, veya en kuvvetli imgelem bilime olduğu kadar sanatlara da en özgü olanıdır. Aristo veya Descartes gibilerin sanatlarında başarılı olmak için Euripides'lerin veya Sophocles'lerinkinde olduğundan daha fazla bir zekâya sahip olunması gerekip gerekmediği hakkında kesin bir karara varamıyacağım gibi, Doğa'nın Newton'u yetiştirmek için Corneille'e olduğundan daha çok emek harcadığını (ki bundan çok kuşkuluyum) söyleyemem; fakat kesin olan bir şey vardır, o da, sadece değişik biçimlerde uygulanan hayal gücünün bu insanların farklı zaferlerini ve ölümsüz imlerini oluşturduğudur.

Şayet biri çok büyük bir imgelemin yanısıra zayıf bir yargı yeteneğine sahip olduğunu iddia ediyorsa, bu imgelemin çok fazla kendi kendine bırakıldığını, duyularının aynasında sürekli olarak kendi başına seyretmekle meşgul olduğundan duyuların kendilerini dikkatle izleme alışkanlığını yeterince edinemediği; gerçekleri veya benzerlikleri yerine (bu duyuların -ç)

izleri veya imgeleriyle daha derinlemesine dolu olduğu, anlamına gelir.

Gerçekten de imgelemin yayları öylesine çeviktir ki, bilimlerin anası veya anahtarı olan dikkat bu işe karışmazsa, imgelem yalnızca eşyaları hızla ve kabataslak bir şekilde gözden geçirmekle kalır; onları ancak sıyırıp geçer.

Şu daldaki kuşa bir bakın: Daima uçup kaçmaya hazır görünüyor. İmgelem de bu kuş gibidir; her zaman kanın ve düşüncelerin fırtınasıyla oradan oraya sürüklenir durur. Bir dalga, ardından gelen başka bir tanesinin sileceği bir iz bırakır; ruh çoğu zaman bu izin ardından genellikle boşuna koşar; gerektiği kadar çabuk bir şekilde kavrayamadığı ve saptayamadığı şeyin eksikliğini duymaya mahkûmdur; işte böylelikle zamanın gerçek imgesi olan hayal gücü de bıkıp usanmadan kendi kendini yok edip yeniler.

İşte fikirlerimizin çabuk ve sürekli birbirini izleyişi ve kaosu böyledir; bir dalga bir diğerini nasıl iterse onlar da (fikirler) birbirilerini öyle kovalarlar. Bu nedenle, eğer imgelem kaslarının bir bölümünü beynin lifleri üzerinde bir çeşit denge sağlayabilmek, dikkatini bir süre için yok olmak üzere olan bir nesnenin üzerinde toplamak ve kendini vakitsizce bir başka nesneyi seyretmekten alıkoymak için kullanmazsa, güzel yargı sıfatını hakedemez. O anda hissettiklerini coşkuyla ifade edebilecektir; hatipler, müzisyenler, ressamlar, şairler oluşturacak fakat hiç bir zaman bir filozof yaratamıyacaktır. Tersine eğer çocukluktan başlayarak imgelem kendi kendine gem vurmaya, sadece parlak, coşkun insanlar oluşturan taşkınlığına kapılmamaya, fikirlerini dondurmaya, tutmaya, onları bir nesnenin tüm cephelerini görmek için her yöne evirip çevirmeye alıştırılırsa, o zaman yargılamaya hazır bir şekilde nesnelerin büyük bir çoğunluğunu kapsayabi-

den hiç bir önyargı sahibi değildirler. Bir de geniş bir yolda, ikisi de sahiplerini kaybetmiş bir köpek ve bir çocuk düşünelim: çocuk ağlar ve kimden medet umacağını şaşırır, köpek ise diğerinin aklından faydalandığından daha fazla koku alma yeteneğinden yararlanarak kolayca sahibini bulur.

Demek ki doğa bizi hayvanların aşağısında olmamız için veya, en azından, bu durum karşısında bizleri bu seviyeden çıkarıp onların üstüne yükseltebilecek tek unsur olan eğitim mucizelerini daha iyi bir şekilde ortaya çıkarmak için yaratmıştır. Ancak sağırlara, doğuştan körlere, geri zekâlılara, delilere, vahşi veya hayvanlarla birlikte ormanlarda yetişen insanlara, hipokondriak hastalığının hayal güçlerini kaybettirdiklerine, kısacası sadece en kaba içgüdülerini gösteren bütün bu insan yüzlü hayvanlara aynı ayrıcalığı mı tanıyacağız? Hayır, bütün bu ruh değil de beden insanları ayrı, özel bir sınıfın mensubu olmayı haketmezler.

İnançlarımızın tersine insan ve hayvan arasında ilkel bir ayırım yapılmasını öngören karşı tezleri görmemezlikten gelmek niyetinde değiliz. Denildiğine göre insanda hayvanların kalbine işlenmemiş bir doğal yasa vardır: Kötülüğün ve iyiliğin bilinci.

Ancak bu itiraz, daha doğrusu bu iddia, onsuz bir filozofun her şeyi reddedeceği, bir deney üzerine mi kurulmuştur? Acaba sadece insanın, tüm diğer hayvanların dışında bırakıldığı bir ışınla aydınlatılmış olduğuna bizi inandıracak bir deney var mıdır? Eğer böyle bir deney yoksa ne hayvanların ve hatta insanların içinde neler olup bittiğini ne de kendi varlığımızın içini nelerin etkilediğini bilebiliriz. Düşündüğümüzü, pişmanlık duyduğumuzu biliriz: İçten gelen ve çok özel bir duygu bizim bunu sürekli olarak anlamamızı sağlar; fakat başkasının pişmanlığını değerlendirmek için bu içimizdeki duygu yetersiz kalır: İşte bu yüzden diğer

insanların sözlerine ya da aynı ruh durumunu, aynı işkenceleri duyduğumuz sırada kendimizde teşhis ettiğimiz hissedilir ve dışsal imlere inanmamız gerekir. Ancak hiç konuşmayan hayvanların bu doğal yasadan paylarını alıp sahip olup olmadıkları hakkında bir karara varmak için, bunları varsayarak sözünü ettiğim bu imlere, güvenmek gerekir. Olgular bunu kanıtlamakta gibidirler. Kendisini kızdıran sahibini ısıran köpek hemen ardından pişman olmuş görünür; onun üzgün, kızgın, ortalıkta görünmeye cesaret edemez bir durumda, aşağılanmış, sürünen bir tavırla suçunu kabullenmiş olduğunu görürüz. İnsafına terkedilmiş bir insanı, onun kendisine iyilik yaptığını anımsayarak, parçalamak istemeyen bir arslanın hikâyesi bu konuda eşsiz bir örnek oluşturmaktadır. Keşke insan da iyilikler karşısında aynı minnet duygusunu ve insanlığa aynı saygıyı gösterebilse! Bu şekilde ne nankörlerden, ne insan neslinin felâketi olan savaşlardan ne de doğal yasanın gerçek cellatlarından korkmamız için bir neden kalmazdı.

Fakat doğanın kendisini son derece erken, son derece aydınlanmış bir içgüdüyle donattığı faaliyet alanının izin verdiği ölçüde yargılayabilen, düzenleyebilen ve karara varabilen bir varlık; iyilik gördüğünde bağlanan, kötü davranışlarla karşılaştığında ayrılıp yeni bir efendi arayan, yapısı bizimkine benzer, aynı işlemleri yapan, aynı tutkulara, aynı acılara, hayal gücünün genişliğine ve sinirlerinin duyarlılığına göre aynı zevklere sahip bir varlık, kendi hatalarını ve bizimkileri hissettiğini, iyiyi ve kötüyü bildiğini, kısacası yaptığının bilincinde olduğunu açık bir şekilde göstermez mi? Bizimki gibi aynı sevinci, aynı aşağılamayı, aynı hayreti duyabilen bir ruh, bir benzerinin parçalanmış halini görünce veya kendisi acımaksızın onu bin parçaya böldüğünde hiç bir tiksinti duymaz mı? Demek ki

sözü edilen bu kıymetli yetenek hayvanlara da verilmemiş değildir; zira pişmanlıklarının olduğu kadar zekâlarının da belirtilerini bize sunabilirlerse hemen hemen bizim kadar mükemmel makinaların, varlıkların düşünmek ve doğayı hissetmek için yapılmış olduklarına inanmak neden saçma olsun?

Sözlerime hayvanların çoğunlukla yırtıcı oldukları, yaptıkları kötülükleri anlayabilecek yetenekte olmadıkları yönünde itirazlar getirilmeye kalkışılmasın; tüm insanlar erdem ve kötülüğü hayvanlardan daha mı iyi ayırdedebilmektedirler ki? Bu yırtıcılık onlarınkinde olduğu gibi bizim özümüzde de vardır. Doğal yasayı çiğnemeyi barbarca bir alışkanlık haline getirmiş insanlar, onu ilk defa çiğneyen ve gelenek gücünün katılaştırmadığı insanlar kadar (suçlarından dolayı -ç) acı çekmezler. Bu hayvanlar için de geçerlidir. Bir kısmı mizaç olarak az veya çok yırtıcı olup diğer yırtıcı hayvanların yanında daha da korkunçlaşırlar. Fakat yumuşak ve barışçıl olan, kendi gibi diğer hayvanlarla birlikte yaşayan, yumuşak besinlerle beslenen bir hayvan, kanın ve vahşetin düşmanı olur; içinden kan döktüğü için utanır. Aradaki tek fark belki de onlarda herşeyin, bizden çok daha fazla tadını çıkardıkları hayatın rahatlıklarına, zevklerine, gereksinimlerine adanmış olmasından dolayı pişmanlıklarının, biz onlarla aynı gereksinme durumunda olmadığımız için, bizim pişmanlıklarımız kadar acı görünmemesinden ibarettir. Alışkanlık zevkleri olduğu gibi pişmanlıkları da köreltir ve belki de boğar.

Fakat bir an yanıldığımı ve sadece benim haklı olup da bütün evrenin hatalı olduğunu düşünmenin yanlış bir şey olduğunu farzedeyim; hayvanların, en mükemmellerinin dahi, ahlâki iyilik ve kötülüğü ayırdedemediklerini, onlara gösterilen ihtimamları, yapılan iyilikleri anımsamadıklarını, kendi erdemleri hak-

kında hiç bir duyarlılıkları olmadığını kabul edeyim. Örneğin, diğerlerinin yanısıra sözünü ettiğim o arslan, ayıların, kaplanların ve arslanların hep birlikte olduğu bir döğüşten daha insanlık dışı bir gösteri sırasında öfkesine terkedilmiş olan o adamı öldürmeyi reddettiğini hatırlamamış olsun; diğer taraftan vatandaşlarımız, İsviçreli İsviçreli'ye karşı, kardeş kardeşe karşı dövüşüyorlar, birbirilerini tanıyorlar, birbirilerini zincirliyorlar veya hiç bir pişmanlık duymadan öldürüyorlar; çünkü bir prens onlara cinayetlerinin karşılığını ödüyor: Kısacası doğal yasanın hayvanlara verilmemiş olduğunu farzediyorum, bunun sonuçları ne olabilir? İnsan daha kıymetli bir kilden yoğrulmamıştır; doğa sadece mayasını çeşitlendirdiği tek bir hamur kullanmıştır. Demek ki eğer hayvan, sözünü ettiğim o iç duyguyu çiğnediğinden dolayı pişmanlık çekmezse veya bu duygudan yoksunsa, insanın da zorunlu olarak aynı durumda olması gerekir: O zaman da doğal yasaya ve onun hakkında yazılan o güzel kitaplara elveda! Genel olarak tüm hayvan alemi bundan yoksun olacaktır. Karşılıklı olarak insan, sağlığı elverdiği zaman, dürüstlüğü, insancıllığı, erdemi her zaman için ne insancıl, ne erdemli, ne de namuslu olmayan insanlardan ayırdedebileceğini düşünmekten kendini alıkoyamazsa; kötülüğü veya erdemi, bunların doğal etkileri gibi görünen sadece zevk ve kendinden iğrenmeyle ayırdedebilmenin kolay olduğu hesaba katılırsa bundan, insanlarla her bakımdan eşit olabilmek için sadece bir derecelik bir mayalanma eksiği olan aynı maddeden yapılmış hayvanların hayvanlığın aynı haklarına sahip olmaları gerektiği çıkmaktadır; dolayısıyla pişmanlıktan yoksun hiç bir ruh veya duyarlı madde yoktur. (37) Aşağıdaki düşünce bu savı kuvvetlendirecektir :

Doğal yasa yokedilemez. Tüm hayvanlarda bu yasanın izleri öylesine derindir ki en vahşileri ve en yırtıcı-

larında dahi bazı pişmanlık anlarının bulunduğundan zerre kadar kuşkum yok. Sanırım Champagne'daki Châlons'un vahşi kızı, eğer kızkardeşini yediği doğruysa, suçunun acısını çekmiştir. İstemeyerek veya mizaçları icabı suç işleyenlerin tümü için de aynı şeyi düşünüyorum: Çalmaktan kendini alamayan Orleans'lı Gaston'dan tutun, çocuklarının da miras aldığı aynı suçu hamileliği sırasında işleyen bir kadın, yine aynı durumda (hamilelik -ç) kocasını yiyen başka bir tanesi; çocuklarını boğazlayıp bedenlerine tuz eken ve onları her gün tuzlu kurabiye gibi yiyen bir diğeri; 1 yaşında anne babasını kaybettiği halde namuslu insanlar tarafından yetiştirilen fakat 12 yaşında ceset hırsızı olan kıza kadar, gözlemcilerimizin bildiği ve tıpkı sütanneden veya ebeveynlerden çocuğa geçen daha nice kalıtımsal suçlar ve erdemler. Bu zavallıların suçlarının büyüklüğünü o anda kavrayamadıklarını iddia ediyor ve kabul ediyorum. Örneğin oburluk (boulimie) veya açlık tüm duyguları söndürebilir; bu, midenin mutlaka doyurulması gereken bir manisidir. Fakat sarhoşluktan ayılmış gibi kendilerine geldiklerinde bu kadınlar en sevdikleri varlıklar üzerinde işledikleri bu cinayeti hatırlayarak kimbilir ne kadar pişman olacaklardır! Hiç bir şekilde bilincine varmadıkları ve istemiyerek yaptıkları bu kötülüğe karşı ne kadar büyük bir ceza!. Bununla birlikte bu durum yargıçlar için böylesine belirgin değildir. Sözünü ettiğim kadınların arasından bir tanesi tekerleğe çivilenmiş ve yakılmış, diğeri ise canlı canlı toprağa gömülmüştü. Toplum çıkarlarının neyi gerektirdiğini idrak edebiliyorum. Ancak, dileğim yargıçların yerlerini yetkin doktorların almalarıdır. Sadece onlar suçsuz katilleri suçludan ayırdedebilirler. Eğer akıl sapık bir duygunun veya bir çılgınlığın tutsağıysa ondan yönetmesini nasıl bekleyebiliriz.

Fakat suç kendisiyle birlikte az veya çok acımasız

cezasını da getiriyorsa; eğer en uzun ve en barbar alışkanlık en insanlık dışı yüreklerden tövbekârlığı tamamen koparıp atamıyorsa; eğer eylemlerinin anısıyla bu yürekler parçalanıyorsa neden bu saf insanların hayal güçlerini Pascal'ınkilerden* bile daha gerçek dışı olan cehennemle, hayaletlerle, ateşten uçurumlarla korkutalım? Bir iyi niyetli papazın bizzat söylediği gibi asıl cellatları kendi vicdanları olan insanların vicdanları tarafından yeterince cezalandırılmadıkları düşünülerek bu zavallıları öldürmek için bir takım safsatalara başvurmak neye yarar? Bütün katillerin haksız yere cezalandırılıklarını söylemiyorum; sadece iradeleri bozulan ve bilinçleri sönen bu insanlar kendilerine geldiklerinde, pişmanlık duyguları (pişmanlık ki doğası bu durumda kaçınılmaz bir zorunluluğun sürüklediği bu zavallıları sanırım kurtarması gerekirdi) onları yeterince cezalandırıyor.

Katiller, kötüler, nankörler, nihayet doğayı duyamıyanlar, yaşamaya lâyık olmayan zavallı despotlar, barbarlıklarından acı bir zevk aladursunlar; düşünceli ve sakin anlarda öc alıcı vicdan sesini yükseltir, aleyhlerine tanıklık eder ve onları, sürekli olarak, kendi elleriyle parçalanmaya mahkûm eder. İnsanlara acı çektiren kendisi de acı çeker ve duyacağı acılar yaptıklarının haklı bir karşılığı olur. Diğer taraftan iyilik yapmanın,

* Sofrada veya bir kalabalık içinde oturduğunda kendisine, bazen içine düşmekten korktuğu o korkunç uçurumları görmesine engel olacak şekilde, sol tarafında iskemlelerden oluşmuş bir engel veya yakınında oturan biri gerekliydi. Hayal gücünün veya beyninin bölümlerinden birindeki tuhaf dolaşımın korkunç sonucu! Bir taraftan büyük bir insan diğer taraftan ise bir yarı deli. Delilik ve bilgelik, her ikisi de bir yarık ile ayrılmış birer bölüm veya beyin lobuna sahiptirler. Acaba Port-Royal'lı beylere hangi bölümüyle bu kadar bağlıydı? Bu olayı Bay de la Mettrie'nin **Baş dönmeleri** adlı kitabının bir bölümünde okumuştum. (yaz. n.)

verilen bir şeyi takdir etmenin, değerini bilmenin zevki öylesine büyüktür ki erdemi kendine huy edinmekte, yumuşak, insancıl, şefkatli, merhametli ve cömert (bu tek kelime tüm erdemleri kapsamaktadır) olmakta öylesine büyük bir haz vardır ki erdemli doğmamış olmak şanssızlığına uğrayan kişi benim nezdimde zaten yeterince cezalandırılmıştır.

Biz kökenimizde bilge olmak için yaratılmadık; belki de organik yetilerimizin bir tür kötüye kullanılması nedeniyle ve yok yere **filozof** adıyla süslediği binlerce işe yaramaz adam besleyen Devlet sayesinde böyle olduk. Doğa hepimizi mutlu olmamız için yarattı [38]; evet, hepimizi, yerde sürünen solucanından bulutların arasında kaybolan kartala kadar. İşte bu nedenledir ki doğa, tüm hayvanlara, doğal yasadan, her hayvanın organından normal koşullardaki ihtiyaca göre az veya çok bir pay vermiştir.

Şimdi doğal yasayı nasıl tanımlayabiliriz? O bize, bir şeyin kendimize yapılmasını istemediğimiz için başkalarına da yapmamamızı öğreten bir duygudur. Bu ortak fikre bir de bu duygunun, türün olduğu kadar bireyin de selâmetini sağlayan bir çeşit korku veya kuşku olduğunu ilâve etmeme izin verin; çünkü belki de başkalarının parasına veya hayatına saygı duymamızın nedeni sadece öz malımızı mülkümüzü, şerefimizi ve kendimizi korumaktır; tıpkı Tanrıyı sevmelerinin, bunca hayali erdemlere sarılmalarının tek nedeni, cehennemden korkmaları olan bu **Hristiyanlık İxion**'lar [39] gibi.

Görüldüğü gibi doğal yasa, sadece yine diğerleri gibi hayal gücüne ait olan ve aralarında düşüncenin de bulunduğu bir içsel duygudan ibarettir. Dolayısıyla, tabii eğer onu teologların yaptıkları gibi gülünç bir şekilde yurttaşlar yasasıyla karıştırmaya kalkmazsak,doğal yasa, kesinlikle, ne bir eğitim, ne önemli açıklamalar ne de bir yasa-koyucu gerektirmektedir. Yobazlığın silâhla-

rı bu gerçekleri savunanları yok edebilir fakat gerçeklerin kendilerini asla yok edemez.

Yüce bir varlık'ın mevcudiyetinden kuşku duyduğumu söylemek istemiyorum; tersine en yüksek olasılık derecesinin O'nun lehinde olduğunu sanıyorum: Fakat bu mevcudiyet bir dinin gerekliliğini diğer varoluşlardan daha çok kanıtlamadığından uygulama alanında hiç bir geçerlilik bulamayan teorik bir gerçek olarak kalır: Dolayısıyla bunca deneye dayanılarak söylenebileceği gibi din nasıl tam bir namusluluğu gerektirmezse, aynı nedenler dinsizliğin de namusu dıştalamıyacağını düşünmeye sanırım izin verir.

Zaten insanın varoluşunun nedeninin varoluşunun kendinde olmadığını kim bilebilir? ([40]) Belki de o, nedeni ve nasıl olduğu değil de sadece, duvarları kaplayan ve çukurları çevreleyen çiçekler veya bir günden diğerine biten mantarlar misali, yaşaması ve ölmesi gerektiği bilinerek dünya yüzeyinin bir noktasına raslantı sonucu atılmıştır. Kendimizi sonsuzlukta kaybetmiyelim, onun hakkında en ufak bir fikir sahibi olmak için yaratılmadık; bizim için şeylerin kökenine ulaşmak tümüyle olanaksızdır. Zaten kendi rahatımız için de maddenin sonsuz olması veya yaratılmış olması, Tanrı'nın varlığı veya yokluğu hiç farketmez. Öğrenilmesi imkânsız olan ve onu bulup anladığımız zaman bile bizi hiçbir şekilde mutlu kılmayacak birşey için bu kadar acı çekmek deliliktir!

Ama Fenelon'ların ([41]), Nieuventit'lerin ([42]), Abadie'lerin ([43]), Derham'ların ([44]), Rai'lerin ([45]) vd... eserlerini okuyun derler. Pekâlâ! Bunlar bana ne öğreteceklerdir, daha doğrusu şimdiye kadar ne öğretmişlerdir? Bunlar, birinin diğerine, dinsizliğin temellerini çökerteceğine daha da güçlendirecek bir sürü lâf kalabalığı eklediği; gayretli yazarların can sıkıcı tekrarlarından başka bir şey değildir. Doğanın temaşasından çıkan bir sürü kanıt

onlara daha fazla güç katmıyor. Sadece bir parmağın, bir kulağın, bir gözün yapısı, **Malpighi'nin** ([46]) **tek bir gözlemi** herşeyi kuşkusuz **Descartes'ın** ve **Malebranche'ın** yaptığından daha iyi bir şekilde kanıtlamaya yeter; gerisi hiçbir şeyi kanıtlamaz. Demek ki Tanrıcılar (Deiste) ([47]) ve Hristiyanlar dahi tüm hayvan aleminde aynı görüşlerin, hepsi kesinlikle geometrik olmakla birlikte, çok çeşitli biçimlerde gerçekleştirildiklerini göstermekle yetinmelidirler; zira ateistler başka hangi güçlü silahlarla sindirilebilir? Gerçek, eğer aklım beni yanıltmıyorsa, insanın ve evrenin bu görüş birliğine yönelmiş olmalarıdır. Görmeyi sağlayan sonsuz çeşitlilikteki cisimlerin gerektirdiği kurallar çerçevesinde, tıpkı bir aynanın imgelem içinde belirlenmiş cisimleri gerçeğe uygun bir biçimde göze göstermesi gibi, güneş, hava, su, organizma, cisim biçimleri, kısacası herşey gözde yerleştirilmiştir. Kulaklarda, her canlıda çok çarpıcı farklılıklar görülür; fakat insanın, hayvanların, kuşların, balıkların bu değişik yapısı değişik kullanımlar getirmez. Tüm kulaklar öylesine matematiksel bir biçimde yapılmışlardır ki hepsi tek ve aynı amaca, yani işitmeye yöneliktirler. Bir Deist rastlantının, sahibi olduğu farzedilen eserlerini, bu kadar çok farklılığın onların aynı amaca ulaşmalarını önlemeksizin istediği gibi değiştirebilecek kadar yetenekli bir geometri ustası mı olduğunu sorar. Ardından da hayvanda gelecekte kullanılmak üzere bulunan bölümlerin varlığını ileri sürerek itirazlarına devam eder. Tırtıldaki kelebek, spermadaki insan, her bir bölümünün içindeki bütün bir polip, yumurtalık deliğindeki kapakçık, dölütteki ciğer, yuvalarındaki dişler, su içindeki ve ondan anlaşılmaz bir biçimde ayrılıp sertleşen kemikler. İşte bu sistemin savunucuları ona değer kazandırmak için hiçbir şeyi esirgemediklerinden kanıt üzerine kanıt toplamaktan bıkmazlar, herşeyden, hatta bazı durumlarda aklın zayıflığından bile

yararlanmak isterler. İşte, derler, Spinoza'lar, Vanini'ler[48], Desbarreaux'lar[49], Boindin'ler[50]; Deizm'e zarar vermek bir yana onu şereflendiren havariler. Bu sonuncuların sağlık süreleri inançsızlıklarının ölçüsü olmuştur: Gerçekten de tutkularla birlikte bunların bir aracı olan beden de zayıflayınca, tanrıtanımazlıktan (athéisme) dönmemek çok ender rastlanılan bir olaydır diye eklerler.

Tanrı'nın varlığı yönünde söylenebileceklerin hepsi kesinlikle bu kadardır, zaten son kanıt da değişmelerin kısa olmaları bakımından pek önemsizdir; zira akıl kendine gelir gelmez, daha doğrusu gücünü bedenin gücünde tekrar bulur bulmaz eski düşüncelerini benimseyip o yönde hareket eder. Tıp adamı Diderot'nun [51] "**Felsefi Düşünceleri**"nde —tek bir tanrıtanımazı dahi ikna edemeyecek o harika eserde— en azından şimdiye kadar söylenilmiş olanlardan çok daha fazlası vardır. Gerçekten de şunları söyleyen bir adama ne söylenilebilir? "Doğayı hiç tanımıyoruz: Sinesinde gizli bir takım nedenler her şeyi meydana getirmiş olabilir. Trembley' in [52] polipine bir bakın! Yeniden oluşmasının nedenlerini kendinde taşımıyor mu? Herşeyin onlar için yapılmış olduğu ve bu geniş evrenin dizisinin kendilerine zorunlu bir şekilde bağlı ve tâbi olduğu bir takım fiziksel nedenlerin —bu nedenler ki kesinlikle anlaşılmaz durumda olmaları, bizi, kimilerine göre, bir **akıl varlığı** dahi olmayan Tanrı kavramına sığınmaya yöneltmiştir— varlığını düşünmekte, dolayısıyla olan hiçbir şeyin olmamazlık edemeyeceğini [53] savunmakta ne gibi bir saçmalık olabilir? Böylece rastlantıyı yok etmek Yüce Varlık'ı kanıtlamak anlamına gelmez; çünkü ne rastlantı ne de Tanrı olmayan bir şey vardır, o da Doğa'dır. Bundan Doğa'nın incelenmesinin sadece inanmayanları ortaya çıkardığı sonucu çıkmaktadır; onun en başarılı araştırıcılarının düşünce biçimleri de bu gerçeği kanıt-

lamaktadır".

Demek ki **evrenin yükü** gerçek bir tanrıtanımazı ezmek şöyle dursun sarsamaz bile. Bir yaratıcının varlığına işaret eden ve binlerce kez tekrarlanmış olup bizim gibilerin düşünce tarzının çok üstünde tutulan tüm kanıtlar, ne kadar çoğaltılırlarsa çoğaltılsınlar, sadece anti-pyrrhon'cuların veya bir takım görünümlere dayanarak yargılara varabilecek kadar akıllarına güvenenler için apaçıktır([54]), bunlara da, gördüğünüz gibi, tanrıtanımazlar belki onlarınki kadar güçlü ve tamamen karşıt savlarla karşı çıkabilirler. Zira yine natüralistlere kulak verecek olursak, çeşitli karışımların bir rastlantısal sonucu olarak bir kimyagerin elinde ilk aynayı oluşturan aynı nedenlerin, doğanın ellerinde basit bir çoban kızının işine yarayacak saf suyu oluşturduklarını söyleyeceklerdir: (dolayısıyla -ç) Dünyanın varlığını sürdüren aynı hareketin onu yaratmış olabileceğini; her cismin kendi doğasının ona ayırdığı yeri aldığını; havanın yeryüzünü, demir ve diğer madenlerin onun bünyesinden çıkmalarıyla aynı nedenden dolayı, çepeçevre sardığını; güneşin tıpkı elektrik gibi doğal bir ürün olduğunu onun zaman zaman yakıp kavurduğu dünyayı ve insanlarını daha çok ısıtmak için; yağmurun ise çoğu zaman bozduğu tohumları daha çok yeşertmek için yapılmış olmadıklarını; ayna ve suyun diğer aynı nitelikleri taşıyan cilâlı cisimlerden daha çok görüntülerimizi yansıtmak için olmadıklarını: Gözün, gerçekte, ruhun nesnelerin imgelerini, cisimlerin onları kendisine gösterdiği gibi seyredebileceği bir tür pencere (trumeau) olduğunu; ancak bu organın ne özellikle bu seyir için yapılmış ne de kasten göz yuvalarına yerleştirilmiş olmadığını; nihayet Lucrèce([55]), tıp adamı Lamy([56]) ve tüm diğer eski ve modern Epiküryenlerin, gözün yalnızca bu biçimde oluştuğu ve yerleştiği için görebildiğini ([57]) iddia ederlerken haklı olabileceklerini; doğanın ci-

simlerin oluşmasında ve gelişmesinde takip ettiği hareketlerin kuralları bir kez konulduğunda bu harika organın (göz —ç) başka türlü örgenlenmesinin ve başka bir yere konulmasının imkânsız olacağını (söylerlerdi —ç).

İşte filozofların sonsuza dek katılacakları büyük fikirlerin doğru ve yanlışları. Ben taraf tutmuyorum.

"Non nostrum inter vos tantas componere lites" ([58])

Benim kadar samimi bir Pyrrhonien olup kesinlikle daha güzel bir yazgıya lâyık çok değerli bir insan olan bir Fransız arkadaşıma işte bunu söylüyordum. Bu konuda bana çok tuhaf bir yanıt verdi. Gerçekten de, dedi, hiçbir şeyin bir fikre ikna olmasını sağlayacak kadar kesinlikle kanıtlanamadığını ve bir tarafın ileri sürdüğü savların derhal karşı tarafın savlarınca çürütüldüğünü gören bir filozofun ruhu hiçbir zaman **lehte** ve **aleyhte** noktalardan tedirgin olmamalıdır. Ancak, evren sadece ateist olduğu takdirde mutlu olabilir. ([59]) İşte bu **iğrenç** adamın öne sürdüğü nedenler bunlardı. Eğer ateizm genel olarak yaygınlaşsaydı, diyordu dinin tüm dalları köklerinden kesilir ve yok edilirdi. Din uğruna yapılan savaşlar, din uğruna çarpışan askerler, o korkunç askerler(!) ortadan kalkarlardı. Kutsal bir zehirle kirlenmiş olan doğa haklarını ve temizliğini yeniden elde ederdi. Huzurlu ölümlüler tüm diğer seslere kulaklarını kapayarak sadece kendi kişiliklerinin içten gelen öğütlerini (hiç kimse tarafından aşağılanmayan ve bizi, erdemin güzel yollarından geçirerek mutluluğa ulaştırabilecek tek öğüt) dinlerlerdi.

İşte doğal yasa budur; her kim onu ödün vermeden izlerse namuslu bir insan olur ve tüm insan soyunun güvenine lâyıktır. Her kim onu özenle izlemez ve başka bir dini haklı gösterirse, o bir kurnaz veya kendisine güvenemiyeceğim bir ikiyüzlüdür.

Bütün bunların ardından akılsız insanlar başka

türlü düşünsün, Vahiy'e (Révélation) inanmamanın namussuzluk olduğunu iddia etmeye cüret etsin, kısacası hangisi olursa olsun, doğa dininden başka bir dinin, gerekliliğini savunsun. Bu acınacak ve zavallı bir iddiadır; tıpkı herkesin kendi benimsediği din hakkında edinmemizi istediği iyi izlenimler gibi. Hiçbir şekilde kalabalığın oylarına göz dikmiyoruz. Her kim ki yüreğinde batıl'ı tanrısallaştırmıştır, o, dünyaya erdemi duymak için değil de putlara tapmak için gelmiştir.

Ruhun tüm yetileri, beynin ve bütün bedenin örgenlenmesine bağlı ise, dolayısıyla bu yetiler apaçık bir biçimde bu örgenlenmenin kendisiyse, o zaman iyi aydınlanmış bir makinayla karşı karşıyayız demektir. Zira yalnızca insanoğlu doğal yasadan pay almış olsa bile bu, yine de onun bir makina olmasını engeller mi? Tekerlekler, en mükemmel hayvanlardakinden biraz daha fazla sayıda yay, oran olarak yüreğe daha yakın, aynı nedenden dolayı daha fazla kan toplayabilen bir beyin, ne bileyim işte? Bilinmeyen nedenler bu çabucak kırılabilen hassas bilinci, maddeye düşünceden daha fazla yabancı olmayan bu pişmanlık duygularını, yani tek kelimeyle burada söz konusu olabilecek tüm farklılıkları oluşturabilir. O zaman örgenlenme her şey için yeterli midir? Bir kez daha evet. Düşünce, gözle görülür biçimde, organlarla birlikte gelişiyorsa, o zaman bu organları oluşturan madde, zamanla hissetme yetisini kazandığı takdirde, neden pişmanlık duygularına sahip olmasın? Demek ki ruh, hakkında hiç bir fikrimizin olmadığı ve akıllı bir insanın sadece bizdeki düşünen bölümü belirtmek için kullanması gerektiği boş bir sözcükten ibarettir. ([60]) En ufak hareket ilkesi bir kez konulduğunda, canlı cisimler hareket etmek, duymak, düşünmek, pişman olmak tek kelimeyle fiziksel alanda olduğu gibi buna bağlı olan ahlâki alanda da işlemek için gerekli olan her şeye sahip olurlar.

Bir varsayımda bulunmuyoruz; bütün güçlüklerin henüz ortadan kalkmadığını düşünenler bu alandaki kuşkularını tatmin edecek deneyleri aşağıda bulacaklardır.

1) Ölümden sonra tüm hayvanların etleri titrer, bu durum hayvan ne kadar daha soğuksa ve ne kadar az terliyorsa o kadar uzun sürer; kaplumbağalar, kertenkeleler, yılanlar bunu kanıtlayan birer örnektirler.
2) Bedenden ayrılan kaslar iğne batırıldığında çekilirler.
3) Bağırsaklar uzun bir süre sağımsal veya solucansı hareketlerini sürdürürler.
4) Cowper'e [61] göre basit bir sıcak su şırıngası kalbe ve kaslara yeniden hayat verir.
5) Bedenden koparıldığında ve özellikle bir masa üzerinde veya sıcak bir tabak içinde güneşe tutulduğunda, kurbağanın kalbi bir saatten fazla bir süre boyunca hareket eder. Eğer bu hareket tamamen yok olmaya yüz tutmuşsa sadece kalbe iğne batırmakla bu oyuk kasın çarpmaya devam etmesi sağlanır. Harvey [62] aynı gözlemi karakurbağalarında da yapmıştır.
6) **Sylva-Sylvarum** adlı kitabında Bacon de Verulam [63] ihanete uğradığına kanaat getirmiş bir insanın nasıl, daha henüz canlıyken, içinin açılıp da yüreği sıcak suya atıldığında her seferinde daha az yükselmek üzere, 2 ayak uzunluğunda bir mesafe içinde birçok kez zıpladığını anlatmıştır.
7) Daha henüz yumurta içindeki bir küçük tavuğu alın; yüreğini kopartın, hemen hemen aynı koşullar içinde aynı olayları gözlemlersiniz. Havayla işleyen bir makina içinde ölmeye yüz tutmuş bir hayvanı diriltmek için sadece nefes

sıcaklığı yeterlidir.

Boyle[64] ve Stenon[65] benzer deneyleri, yürek parçaları tıpkı tam bir yürekte olduğu gibi kıpırdanan güvercinler, köpekler, tavşanlar üzerinde uygulamıştır. Aynı hareketler köstebeğin kopartılmış ayaklarında da görülmektedir.

8) Tırtıl, solucanlar, örümcek ve sinek de aynı olayı sergilemektedirler; kesilmiş parçaların hareketleri içlerinde bulunan ateşten dolayı sıcak suda artmaktadır.

9) Sarhoş bir asker bir kılıç darbesiyle bir hint horozunun kafasını koparttı. Hayvan ayakta bir süre durdu sonra koşmaya başladı; bir duvarla karşılaşınca geri döndü, koşmaya devam ederek kanatlarını çırptı ve sonunda yere düştü. Yerde uzanmış yatarken tüm kasları hala kıpırdanmaktaydı. İşte şahit olduğum olay; bunun gibi olaylara kafaları kesilen küçük kedilerde veya köpeklerde rastlamak kolaydır.

10) Polipler kesildikten sonra kıpırdanmakla kalmazlar, 8 gün içinde kesik parçaların miktarı kadar hayvan üretirler.

Bu gerçeklerin natüralistlerin üreme sistemlerini çürütmesi beni üzüyor veya gerçekte memnun ediyor, çünkü bu buluş, bize en bilinen ve kesin deneylere dayanarak da olsa hiç bir zaman genel bir sonuca varmamak gerektiğini öğretmektedir!

İşte her küçük lifin veya örgenlenmiş beden parçasının kendine has bir ilkeyle hareket ettiğini ve eylemin istemli hareketlerde olduğu gibi (zira sözü geçen hareketler, bunları yapan beden parçalarının dolaşımla hiç bir alışverişleri olmaksızın, kendilerini gösterirler) kesinlikle sinirlere bağlı olmadığını kuşku götürmez bir biçimde kanıtlamaya yarayan gerektiğinden fazla olgu. Oysa eğer bu güç kendini lif parçalarında gösterebili-

yorsa, tuhaf bir şekilde birbirlerine geçmiş liflerden oluşan yüreğin de aynı niteliğe sahip olması gerekir. Buna kanaat getirmem için Bacon'ın hikâyesi şart değildi. Gerek insan ve hayvan yüreklerinin yapıları arasındaki tam benzeşim, gerek bu hareketi içinde boğarak gözden kaçıran insan yüreğinin kütlesi ve nihayet kadavralarda her şeyin soğuk ve göçmüş olması benim bu yargıya varmama yeterli nedenlerdir. Eğer ölüm cezasına çarptırılmış ve bedenleri henüz sıcaklıklarını koruyan katiller üzerinde teşri yapılsa yüreklerinde, kafaları kesilen insanların yüz kaslarında gözlemlenen aynı hareketlere rastlanırdı.

Bütün olarak alınan bedenlerde veya parçalara bölünmüş kısımlarda görülen devindirici ilke, onun sanıldığı gibi düzensiz değil aksine çok düzenli hareketler oluşturduğu ve buna mükemmel ve sıcak hayvanlarda olduğu kadar soğuk ve mükemmel olmayanlarında da rastlanıldığıdır. Demek ki bize karşıt düşüncede olanlar için, herkesin rahatlıkla denetleyebileceği binlerce olguyu reddetmekten başka başvurabilecekleri hiçbir kaynak kalmamıştır.

Şimdi eğer bana bu doğuştan var olan gücün bedenimizin neresinde bulunduğu sorulursa, onlara bunun apaçık bir biçimde, eskilerin **parenchyme** diye adlandırdıkları yerde, yani kısımların kendi tözlerinde toplardamar, atardamar ve sinirler tek kelimeyle bedenin tüm örgenlenmesinden yapılan bir soyutlamada yer aldığını; ve sonuç olarak, her bölümün kendi bünyesinde, kendi gereksinmelerine göre az veya çok güçlü yaylara sahip olduğunu söylerim.

Bu insan makinasının yayları hakkında biraz daha derin ayrıntılara girelim. Bütün hayatî, hayvansal, doğal ve otomatik hareketler bu yayların eylemleriyle gerçekleşirler. Beklenmeyen bir uçurum karşısında korkuya kapılan bir beden mekanik bir şekilde geriye çekil-

mez mi? Göz kapakları bir darbe tehdidi karşısında yine aynı şekilde kapanmazlar mı; gündüz vakti, göz bebeği retinayı korumak için daralmaz ve karanlıkta eşyaları görebilmek için genişlemez mi? Kışın, soğuğun damarlara girmesini önlemek için derinin gözenekleri mekanik bir şekilde kapanmazlar mı? Mide, zehir, bir miktar afyon, tüm kusturucularla vs... tahriş edildiğinde kalkmaz mı? Yürek, atardamarlar, kaslar uyanık durumda olduğu gibi uyku sırasında da kasılmazlar mı? Akciğer sürekli olarak işleyen bir körük vazifesini görmez mi? Rektumun, sidik torbasının tüm büzücü kasları mekanik bir şekilde işlemezler mi? Yürek tüm diğer kaslara oranla daha kuvvetli bir şekilde kasılmaz mı? ([66]) Dikleştirici kaslar erkeklerde, hayvanlarda ve hatta bu organın birazcık olsun tahrik edilmesiyle sertleşme yeteneğine sahip olan çocuklarda dahi penisi dikleştirmezler mi? Burada belirtmeliyiz ki, bu olay henüz az tanınan bu organın içerisinde anatominin getirdiği bilgilere rağmen henüz iyi açıklayamadığımız bir takım etkileri yaratan bir yay bulunduğunu kanıtlar.

Herkesce bilinen tüm bu alt düzeydeki küçük yaylar üzerinde daha fazla durmayacağım. Ancak diğer yayları canlandıran daha eşsiz ve daha etkin olan bir tanesi vardır; o bizim tüm düşüncelerimizin, tutkularımızın, zevklerimizin, duygularımızın kaynağıdır; zira yürümek için bacaklarda bulunduğu kadar beyinde de düşünmek için adaleler vardır. ([67]) Hippocrate'ın Ενορμων (ruh) olarak adlandırdığı bu itici ve coşkun ana öğeden söz etmek istiyorum. Bu ana öğe vardır ve beynin onlar aracılığıyla bedenin tüm geri kalan kısmında egemen olduğu sinirlerin çıkış noktasında yer almaktadır. Bununla açıklanabilir olan her şey, hatta imgeler hastalıklarının şaşırtıcı etkileri dahi açıklanabilir.

Bu bolluk ve yanlış anlaşılabilecek verimlilik içinde daha fazla oyalanmamak için az sayıda düşünce ve so-

rularla yetinmeliyiz.

Niçin güzel bir kadın görüntüsü veya düşüncesi bizde tuhaf hareketlerin ve arzuların doğmasına neden olmaktadır? O zaman, bazı organlarda olanlar bu organların kendi doğalarından mı ileri gelmektedir? Kesinlikle hayır! Bu sadece bu kasların hayal gücüyle olan bir tür yakınlığından ve alışverişinden ileri gelebilir. Burada, sadece, eskilerin **bene placitum** diye adlandırdıkları güzellik imgesi tarafından uyarılan bir birinci yay vardır; bu yay, hayal gücünün onu uyandırdığı sırada derin uykuda olan bir ikincisini uyarır: Bu da, eğer şaşırtıcı bir çeviklikle akan ve oyuk organları dolduran kanın ve ruhların (esprits) * coşkunluğuyla oluşmuyorsa başka neden olabilir?

Anne ile çocuk arasında kesinlikle bir takım iletişimlerin var olduğu** ve Tulipus ile en az onun kadar sözüne güvenilir diğer yazarların ilettikleri gerçekleri yadsımanın zor olacağı göz önüne alınırsa, dölütün, tıpkı her çeşit izi alabilen yumuşak bir balmumunda olduğu gibi, annesinin hayal gücünün coşkunluklarını da yine aynı şekilde hissedebileceğini düşünebiliriz; ayrıca Blondel ve savunucuları ne derlerse desinler, bu izler ve annenin istekleri dölütün üzerine hiç anlaşılmadan işlenebilinirler. Böylelikle doğayı yeterince yakından incelememiş ve onu kendi fikirlerine köle etmek isteyen yazarlar tarafından inancı dolayısıyla aşağılanan P. Malebranche'ın da onurunu kurtarmış oluruz.

---

* Esprits (ruhlar) : Galen tarafından ortaya atılan "hayvansal ruhlar" teorisine göre, bedendeki sinirler uçucu bir sıvı (hayvansal ruhlar) taşıyan oyuk borulardır. Bu hayvansal ruhlar beyin ve bedenin dış bölgeleri arasında sürekli bir dolaşım halinde olup sinirlerin çalışmalarını sağlamaktaydılar. (ç.n.)

** En azından damarlar aracılığıyla. Sinirlerin de bu alanda bir rol oynamadıklarından kim emin olabilir? (yaz. n.)

En azından İngilizler'in Voltaire'i olan meşhur Pope'un portresine bir bakın. Dehasının sinirleri, harcadığı güç fizyonomisinde çizilmiştir; bu fizyonomi çırpınış içindedir; gözleri yuvalarından fırlamış, kaşları alın kaslarıyla birlikte kalkmıştır. Neden? Çünkü sinirlerin başlangıç uçları dahi işler durumda olup bütün vücut böylesine yorucu bir doğumu yoğun bir şekilde hissetmektedir. Eğer içerde, dışardakileri yöneten bir ip olmasaydı tüm bu olaylar nereden ileri gelebilirlerdi? Bunları açıklamak için bir **ruhun** varlığını kabullenmek, **Ruh-ül Küdüs'ün işlemine** indirgenmek anlamına gelir.

Gerçekten de eğer beynimin içinde düşünen şey, bu organın, dolayısıyla tüm bedenimin bir parçası değilse, o zaman neden yatağımda rahat rahat yatarken kafamda bir eserin planını çizdiğimde veya soyut bir düşünceyi izlediğimde kanım ısınıverir? Neden ruhumun ateşi damarlarıma geçer? Bunu hayal gücü kuvvetli insanlara, büyük ozanlara, dışa vuran yüce bir duygunun akıllarını başlarından aldığı, nefis bir tadın, doğanın, gerçeğin veya erdemin çekiciliklerinin coşturduğu insanlara sorun! Onların coşkuları ve hissettiklerinin ifadesi, nedenleri sonuçları aracılığıyla anlamamızı sağlar: İnsanın maddesel birliğini, onu tüm diğer Leibnitzçilerden daha iyi tanımış olan tek anatomist Borelli'nin ([63]) **uyum**'u (harmonie) ile daha iyi kavrarsınız. Çünkü eğer acıyı oluşturan sinir gerginliği ruhu iradesiz ve tedirgin kılan ateşi meydana getirir; ve bunun aksine çok yorgun bir ruh bedeni rahatsız eder, Bayle'i çok genç yaşta götüren bu yok edici ateşi yakarsa; eğer şu veya bu ürperti bir dakika evveline kadar aklımın ucundan geçirmediğim şeyi istememe, önüne geçilmez bir şekilde arzulamama neden olur, ayrıca beyindeki bazı izler aynı arzuları ve dayanılmaz isteği tahrik ederlerse neden tek olan şeyi illa çift olarak görmekte devam ederiz? İradenin hakimiyeti üzerine boşu boşuna atıp tutulur.

O, verdiği bir emre karşılık yüz kere boyunduruk altına girer. [69] Sağlıklıyken bedenin bu emre itaat etmesinde ne gibi bir olağanüstülük vardır ki? Nasıl olsa bir kan ve ruhlar (esprits) [70] seli onu bu itaata zorlar ve irade de daima ona hizmet etmeye hazır, şimşekten daha hızlı hareket eden gözle görülmez bir alaydan oluşmuş yardımcılara sahiptir. Ancak gücü nasıl sinirler sayesinde kullanılıyorsa yine onlar yüzünden kesilebilir. En sağlam bir irade, en yoğun arzular kuvvetten düşmüş bir aşığa gücünü geri verebilirler mi? Yazık ki hayır! Üstelik en önce cezalandırılacak olan da bu güçtür zira bazı koşullar içinde zevki istememe gibi bir durum, kudretini tümüyle aşar. Felç vd... hakkında söylediklerimi burada da tekrarlayabilirim.

Sarılık hastalığı sizi şaşırtıyor, değil mi? Cisimlerin renklerinin onlara arkalarından baktığımız camın rengine bağlı olduklarını bilmez misiniz? [71] Özsuların renkleri ne ise eşyalarınki de odur, hiç olmazsa, binlerce yanılsamanın oyuncakları olan biz zavallılar için bu böyledir. Ama gözün akıcı özsuyunun rengini silin; ödü doğal eleğinden akıtın; o zaman ruh başka gözlere sahip olacağından etrafı artık sarı görmeyecektir. Yine aynı yoldan körlere görme yeteneklerini kataraktı kaldırarak; sağırlara işitme yetilerini Eustache kanalını şırınga ederek geri veremez miyiz? Kimbilir cehalet yüzyıllarında belki de sadece becerikli şarlatanlardan başka bir şey olmayan kaç kişi kendilerini büyük mucizelerin sahibi olarak tanıtmışlardı. Zevkleri yaş ve ateşle değişen ve sadece bedenin koşullarının izin verdiği şekilde eyleme geçebilen güzel ruh, kudretli irade! Filozofların sürekli olarak ruh sağlığını korumak için bedeninkinin üstüne düşmüş olmalarında, Pytagore'un [72] perhizi sağlık vermesinde, Platon'un şarabı yasaklamaya [73] gösterdiği özende şaşılacak ne vardır ki? Bedene en uygun perhiz aklı başında doktorların aklı oluşturmak,

onu gerçeğin ve erdemin öğrenilmesinde eğitmek söz konusu olduğunda, daima onunla başlamak gerektiğini iddia ettikleri perhizdir; bunlar hastalıkların karışıklığında ve duyguların kargaşasında sadece boş lâflar olarak kalırlar. Sağlık ilkeleri olmadan Epictete, Socrate, Platon vd... boşu boşuna vaaz vermiş olurlar, ılımlılıktan payını almamış kişi için her ahlâk meyvesiz kalır. Ilımlılık tüm erdemlerin kaynağıdır, aşırılığın da tüm kötülüklerin kaynağı olduğu gibi.

İnsanın bir hayvandan, veya doğanın bu insan çevresinin hangi noktasından başladığını söylemek mümkün olmaksızın birbirlerini karşılıklı kuran bir yaylar kümesinden ibaret olduğunu kanıtlamak için daha fazlası gerekir mi? (neden hepsi Hippocrate'ın Σνορμων ile açıklanabilen tutkuların tarihçesinde kendimi kaybedeyim) Eğer bu yaylar aralarında bir farklılık gösteriyorlarsa da bu farklılık hiç bir zaman doğalarına değin değil, bulundukları yer veya bir kaç derecelik kuvvete farklılığıdır; dolayısıyla ruh, tüm diğer kısımlar üzerinde gözle görülür bir etki yapan, hatta bunların tümünden önce meydana çıkmış gibi görünen ve yanılgıya düşmekten korkmaksızın, tüm makinanın ana yayı gibi ele alabileceğimiz bir hareket ilkesi veya beyinin duyarlı bir maddî kısmından ibarettir. Bu sistemin tüm diğer kısımları, değişik embriyonlar üzerinde yapılmış olan ve ileride de sözünü edeceğim bazı gözlemlerden de anlaşılabileceği gibi, sadece bu beyinin bir çeşit çıkışlarıdır (émanations).

Bir saatinkini andıran ve her bir lifin daha doğrusu her lifli unsurun donanmış olduğu bu doğal veya makinamıza özgü titreşim biteviye işleyemez. O'nu azaldıkça yenilemek, yorulduğunda güçlendirmek; aşırı bir güç ve canlılıkla boğulduğunda azaltmak gerekir. İşte gerçek tıbbın görevi de budur.

Beden yeni kilüsü * saatçi olan bir saatten başk
bir şey değildir. Kilüs kana karıştığında doğanın ilk ted
biri, onda fırından başka birşey düşünmeyen kimyager
lerin mayalanma sandıkları bir tür ateşi uyarmaktır
(74) Bu ateş iradenin emri üzerine oraya gönderilmişçe
sine mekanik bir şekilde kasları ve kalbi canlandıracal
ruhların (esprits) daha iyi sızmalarını sağlayacaktır.

Demek ki, yüz yıldır katı ve sıvıların her ikisine d
aynı biçimde gerekli olan sürekli hareketini hayatın
nedenleri ve güçleri sürdürür. Ancak bu oyunda kat
maddelerin akıcı olanlardan daha çok veya tam aksin
akıcı maddelerin katı olanlardan daha çok emeği geç
tiğini kim söyleyebilir? Tek bilinen şey birinin yardım
olmaksızın diğerinin eylemlerinin çabucak yok olacağı
dır. Darbeleriyle kendi dolaşımlarının bağlı olduğu da
marların esnekliğini uyandıran ve koruyan unsurlar sı
vı maddelerdir (liqueurs). Ölümden sonra dahi her tö
zün doğal yayının hayat kalıntılarının miktarına gör
daha az veya daha çok güçlü olması işte bundandır. Bı
yaylar sonunda can vermek üzere bu hayat artıkların
dan sonra da yaşamaya devam ederler. Hayvansal kı
sımların gücünün dolaşımın gücüyle ayakta kalabilece
ği veya artabileceği de bir gerçektir. Ancak bu güç ke
sinlikle dolaşımınkine bağlı değildir, zira gördüğünü
gibi her bir uzuv veya organ bütünlüğünü korumasa bi
le o ayakta durabilir.

Bu düşüncenin pek çok bilgin tarafından beğenil
mediğini ve özellikle Stahl'in bunu pek küçümsediğin
bilmiyor değilim. Bu büyük kimyager, bizi tüm hareket
lerimizin tek nedeninin ruh olduğuna inandırmaya ça
lışmıştı. Ancak bu filozofça değil de yobazca konuşmal
olur.

Stahl'in (75) varsayımını çürütmek için başkalarının

---

* Kilüs (chyle) : Bir bağırsak salgısı, safra (ç.n.)

benden önce harcadıkları güç kadar fazla bir güç sarfetmek gerekmez. Bir keman ustasına şöyle bir bakmak yeter. O ne esnekliktir! Parmaklardaki ne büyük bir çeviklikti r! Hareketler öylesine çabuktur ki, hemen hemen süreklilikten yoksun gibi görünür. Öyleyse Stahl'cileri —onlar ki ruhun neler yapabileceğini o kadar iyi bilirler— bana, ruhun kendisinden bu kadar uzakta ve değişik yerlerde oluşan bunca hareketi nasıl böylesine çabuklukla yaptırabileceğini anlatmalarını rica eder, daha doğrusu bunu yapamıyacaklarına dair bahse girerim. Bu, bir flütçünün tanımadığı ve üzerlerine parmaklarını bile yerleştiremiyeceği binlerce delik üstünde çok parlak kadanslar çalabileceğini varsaymak olur.

Ancak Bay Hecquet [76] ile birlikte; Korent'e gitmenin herkesin harcı olmadığını söyleyelim. [77] Neden Stahl insan sıfatıyla doğanın iyiliklerinden bir kimyager veya pratisyen sıfatıyla olduğundan daha çok pay almış olmasın? Ama O'nun tüm diğer insanlardan daha farklı bir ruha sahip olması gerekirdi. (Ey mutlu fani!); bu öylesine yüce bir ruhtur ki iradi kaslar üstünde hakimiyet kurmakla yetinmeyip vücudun tüm hareketlerinin dizginlerini ellerinde tutacak, bu hareketleri durdurabilecek, sakinleştirebilecek veya istediği anda uyarabilecektir. Kalp atışlarını ve dolaşım kurallarını ellerinde tutan böylesine zorba bir metresle elbette ne ateş olur, ne acı, ne yorgunluk, ne utanç verici iktidarsızlık, ne de üzücü gayri-iradî dikleşme. Ruh emreder ve yaylar oynarlar, kalkarlar veya inerler. Öyleyse neden Stahl'in makinasının yayları bu kadar çabuk bozuldular? Evinde böylesine büyük bir hekim bulunan kimse ölümsüz olmalıdır.

Ayrıca örgenlenmiş cisimlerin titreşimi ilkesini reddeden sadece Stahl değildir. Kalbin işleyişini ve penis'in ereksiyonunu açıklamak isterken bu ilkeden yararlanmamış olan daha büyük beyinler de vardır. Boerhaave'

nin([78]) **Tıb Kuruluşları**'nı okumak bu büyük adamın, tüm cisimlerde böylesine çarpıcı bir gücün varlığını kabullenmemek için güçlü dehasının terlerinden ne kadar zahmetli ve baştan çıkartıcı sistemler doğurduğunu göstermeye yeter.

Daha güçsüz bir akıl yapısına sahip olmakla birlikte, tanınmış profesör Leyde'in ancak başkaları aracılığıyla ve sadece ikincil olarak tanıdığı doğanın titiz gözlemcileri olan Willis([79]) ve Perrault'nun([80]), sözünü ettiğimiz ilkeden daha çok tüm bedene yayılmış olan bir ruhun varlığını tasarlamayı yeğledikleri söylenebilir. Fakat Virgile'in ve Epiküryenler'in de paylaştığı bu varsayımda —ilk bakışta poliplerin hikâyesi bunu doğruluyor gibi görünüyorsa da—, kişiye ve içsel olup o kişinin ölümünden sonra da süregelen hareketler, kan ve ruhlar (esprits) tarafından artık uyarılmaksızın kasılan kısımların hâlâ sakladığı bir **ruh kalıntısından** ileri gelmektedir. Bununla, eserlerinin sağlamlığı tüm felsefi masalları gölgede bırakacak yazarların sadece, maddeye düşünce yeteneğini verenlerin bunu nasıl yaptıkları konusunda yanılgıya düştüklerini, yani söylemek istediklerini yanlış, belirsiz ve hiç bir anlamı olmayan terimlerle ifade ettiklerini anlatmak istiyorum. Gerçekten de eğer bu **ruh kalıntısı**, deyimin hatalı yansıtmasına karşın özellikle Perrault'un gerçekten de sezinlediği Leibnitzciler'in güdücü kuvveti değilse başka ne olabilir? **Hayvanların Mekaniği** üzerine adlı eserine bkz.

Şimdi, Cartesienler, Stahlyenler, Malebranche'cılar ve burada yer almaya pek de lâyık olmayan teologların söylediklerinin aksine, maddenin sadece örneğin bir yürekte olduğu gibi örgenlenmiş halinde değil de bu örgenlenmenin yok edildiği hallerde bile kendinden hareketli olduğu ([81]) kanıtlandığına göre, insan merakı, başlangıçta hayat nefesiyle donanmış bir bedenin hissetme ve nihayet düşünme yetileriyle nasıl donatıldığını öğren-

mek isteyecektir. Ve aman Tanrım, bazı filozoflar bunu anlayabilmek için ne güçler sarfettiler! Ben de bu konuda ne kadar büyük saçmalıkları okumak sabrını gösterdim!

Deneyin bize bütün öğrettiği, hareket var olduğu sürece, bir veya daha çok lifin içinde ne kadar hafif sönmeye yüz tutmuş dahi olsa, bu hareketi uyandırmak, canlandırmak için, bu liflere iğne batırmanın yeterli olduğudur. Bu, sistemleri yıkmak için başvurduğum pek çok deneyde kendini açığa çıkartmıştır. Demek ki hareket ve duygunun, gerek bütün gerekse bütünlükleri bozulmuş olan bedenlerde, birbirlerini sırayla uyardıkları bir gerçektir; ayrıca bu aynı duygu ve hareket birliği olgularını ortaya koyan bazı bitkileri de unutmamalı.

Üstelik pek çok yetkin filozof düşüncenin duyumlamanın bir yetisi olduğunu ve düşünen ruhun kendini fikirleri temaşa etmeye, akıl yürütmeye adamış olan duyarlı bir ruhtan başka bir şey olmadığını göstermişlerdi. Sadece bu savla bile tıpkı apoplexi, letarji, katalepsi vd... de olduğu gibi duyumun söndüğü anda düşüncenin de ortadan kaybolacağı kanıtlanmış olur. Zaten bu bilinç kaybı sırasında ruhun önceki fikirlerini hatırlayamamasına rağmen düşünmeye devam ettiğini ileri sürenler çok saçma bir tez savunmuşlardır.

Bu gelişimin ne olduğuna gelince, bunun mekanizmasını aramaya kalkarak vakit kaybetmek delilik olur. Hareketin doğası en az maddeninki kadar bizce bilinmemektedir. (32) Hareketin nasıl oluştuğunu keşfetmenin tek yolu **Ruhun Tarihçesi**'nin yazarıyla birlikte o eski ve anlaşılmaz **tözsel biçimler** (formes substantielles) doktrinini diriltmek olur! Dolayısıyla tıpkı güneşe kırmızı cam olmaksızın bakamıyacağımı bildiğim gibi maddenin de hareketsiz ve basit halden hareketli ve örgenlenmiş hale nasıl geçtiğini bilemiyeceğimi düşünerek avunurum: Doğanın diğer anlaşılmaz harikaları ko-

nusunda, önceleri kısıtlı gözlerimize bir parça çamurdan ibaretmiş gibi görünen bir varlıkta duygu ve düşüncenin oluşumu konusunda o kadar kayıtsızım. Yanlızca örgenlenmiş maddenin hareket ettirici bir ilkeyle donanmış olduğu —ki bu onu örgenlenmemiş maddeden ayırdeden tek ilkedir— en itiraz götürmez bu gözlemi reddedemiyeceğimize göre (!) ve yeterince kanıtladığım gibi hayvanlarda her şeyin bu örgenlenmenin çeşitliliğine bağlı olduğu konusunda bana hak verilsin; bu, tözlerin ve insanın sırlarını çözmek için yeterli olacaktır. Evrende tek (örgenlenme tipinin) * olduğu ve insanın bunun en mükemmel (örneği) olduğu görülmektedir. Huygens'in ([83]) gezegenler saati Julien Le Roy'un ([84]) saatine göre ne idiyse; insan da maymun ve en zeki hayvanlar için aynı şeydir. Eğer gezegenlerin hareketlerini göstermek için saatleri belirtmek veya tekrarlamak için olduğundan daha fazla araca, çarka, yaya gerek duyulduysa; eğer Vaucanson ([85]) **flütçüsünü** yapmak için **ördeğininkinden** daha fazla ustalığa gerek duyduysa, artık özellikle yeni bir Promateus'un ellerinde imkânsız olarak nitelendirilemiyecek bir makinayı, **Konuşan İnsan**'ı yapmak için daha fazla ustalığı gereksinecekti. Aynı biçimde, doğanın bir yüzyıl boyunca aklın ve kalbin bütün hareketlerini belirleyecek bir makinayı yapmak ve işletmek için daha gelişkin bir ustalık göstermesi gerekliydi; çünkü nabzın vuruşlarından saat ölçülemezse de o, en azından ruhun doğasını kavramaya yarayan ısı ve canlılığın barometresidir. Yanılmıyorum, insan bedeni bir saattir, çok büyük (bir saat) ve öylesine ustalık ve dehayla yapılmıştır ki saniyeleri göstermeye yarayan zemberek durursa dakikaları gösteren dönmeye devam eder, çeyrek saatleri gösteren de öyle.

---

* İngilizce metinde yer alan bu açıklama orijinal metinde yoktur (ç.n.)

Bütün diğerleri, birinciler paslandıkları için ya da her hangi başka bir nedenden dolayı durdukları zaman devinimlerini sürdürürler. Bir kaç kan damarının tıkanmasının, tıpkı bir makinanın ana yayında olduğu gibi, kalbin içindeki hareketin gücünü durdurmaya ya da yok etmeye yeterli olmayışı aynı nedenden değil midir? Tersine hacimleri azalan sıvılar izleyecekleri yolun daha kısa olması nedeniyle, kalbin enerjisi kan damarlarının ucundaki dirençle karşılaşarak arttığından, yeni bir akımla sürüklenirmişçesine, bu yolu daha çabuk katederler. Optik sinirin sıkışması yanlızca nesnelerin görüntüsünün iletimini engeller; görme yetisinin kaybı işitme cihazının kullanımını engellemediği gibi, bu duyunun **kulak sinirinin** işlevlerini yitirmesinden dolayı kaybı da diğerininkini (görme —ç) engellemez. Birinin işitebildiğini söyleyemeden (hastalığının hemen sonrası değilse) işitmesi, hiç bir şey işitmeyen fakat dil sinirleri beyninin içinde serbest olan diğerinin de aklından geçen herşeyi mekanik bir biçimde anlatabilmesi de böyle olmaz mı? Bunlar bilgili doktorları hiç şaşırtmayan olgulardır. İnsan doğası hakkında ne düşünmeleri gerektiğini bilirler; geçerken şunu da belirtelim: İki doktordan en iyisi, en fazla güvenilebilir olanı bence daima insan bedeninin fiziği veya mekaniğine en fazla yöneleni, ruhu ve bu hayalin aptal ve cahillere verdiği bütün endişeleri bir kenara bırakarak yanlızca ciddiyetle saf natüralizm ile uğraşanıdır.

Dolayısıyla, bırakalım ukala Mr. Charp hayvanları makina olarak gören filozoflarla alay etsin. Ben daha değişik düşünmüyorum ki! Aydınlatmak zorunda olmadığı bir çağda doğmuş olsaydı, Descartes'ın, deney ve gözlemin değerini ve bunlardan uzaklaşmanın tehlikesini bilmekle her bakımdan saygıya değer bir insan olacağına inanıyorum. Fakat burada en azından tüm lüzumsuz filozofların —beceriksiz soytarılar, Locke'un kötü

taklitçileri— Descartes'la gereksiz yere alay edeceklerine onsuz bir felsefe tarlasının, Newton'suz bir bilim tarlası kadar bereketsiz olacağını hissetmeleri gerektiğini söyleyerek bu büyük adamın hakkını da teslim etmek isterim.

Bu ünlü filozofun çok yanılmış olduğu doğrudur; buna kimse itiraz etmiyor. Ama en azından hayvan doğasını anlamıştı, hayvanların salt birer makina olduğunu mükemmel bir şekilde ilk kanıtlayan, oydu. ([86]) Oysa bu önemde ve böylesi bir bilgelik gerektiren bir buluştan sonra nankörlük etmeksizin bütün hatalarını nasıl bağışlamamazlık edebiliriz!

Benim gözümde (bu hataların —ç) tümü bu büyük itirafla tamir olunmuş sayılmaktadır. Çünkü nihayet iki tözün farklılığı üzerine tüm söylediklerinin teologlara herkesçe farkedilip de yanlızca kendilerinin göremediği bir analojinin gölgesine bürünmüş bir zehiri yutturmak için hazırlanmış bir kitap ustalığından, bir üslup kurnazlığından ibaret olduğu görülmektedir. Çünkü bütün bilginleri ve gerçek yargıçları, taşıdıkları "insan" adından çok kibirleriyle ayırdedilen bu gururlu ve boş varlıkların, kendilerini yüceltmek için istekleri ne olursa olsun, temelde dikey yürüyen sürüngen hayvan ve makinalardan ibaret olduğunu itiraf etmeye de zorlayan budur, bu güçlü analojidir. Hepsinde aklın eğitimiyle gelişen bu şaşırtıcı içgüdü var; bu, beyinde, o olmadığı ya da sertleştiği (duygusuzlaştığı) zaman da omurilikte yer alır, ama hiç bir zaman beyincikte bulunmaz; ben bunun (beyincik —ç) önemli ölçüde yaralandığını gördüm, diğerleri * de onun sertleştiğini buldular, ama ruh işlevlerini yapmaktan geri kalmıyordu.

Makina olmak, duymak, düşünmek, maviyi sarıdan, iyiyi kötüden ayırmasını bilmek, tek kelimeyle ahlâklı

---

* **Transactions Philosophiques'de** Haller. (Yaz. notu)

bir zekâ ve içgüdüyle doğmuş olup da bir hayvandan ibaret olmak; demek ki bunlar bir maymun ya da papağan olup da zevk almasını bilmekten daha çelişkili şeyler değildir. Sırası gelmişken şu da söylenebilir ki, çiftleşme sırasında fışkıran bir damla sıvının en yüce hazları hissettireceği ve ondan, bir gün, bazı yasalar çerçevesinde aynı zevkleri tadacak küçük bir yaratığın doğacağını kim **à priori** tahmin edebilirdi? Düşüncenin örgenlenmiş maddeyle hiç uyumsuzluk göstermediğini ve onun elektrik, hareket ettirici yeti, geçirmezlik, yaygınlık vd... gibi bir özelliği olduğunu düşünüyorum.

Başka gözlemler ister misiniz? İşte, kıyaslamanın gerekli olduğuna inandığımız bütün alanlarda olduğu gibi insanın, kökeninde de hayvanlara benzediğini mükemmel bir şekilde kanıtlayan eşsiz bir kaç gözlem.

Gözlemcilerimizin iyi niyetine sesleniyorum. Bize, ilkede bir solucandan (amibe) ibaret insanın tırtılın kelebeğe dönüşmesi gibi, insana dönüştüğünün doğru olup olmadığını söylesinler. En ciddi yazarlar * bu küçük hayvancığın nasıl görülebileceğini bize öğrettiler. Hartsoeker gibi bütün meraklılar onu erkeğin menisinde gördüler, kadınınkinde değil; bundan yalnızca aptallar kuşku duyar. Her sperma damlası yumurtalığa akıtıldığında, bu küçük solucanlardan sonsuz sayıda içerir; bunların arasında en beceriklisi ya da en güçlüsü kadının sağladığı yumurtaya sızabilecek ve yerleşebilecek güce sahiptir ve ondan ilk besinini alır. Kimi zaman Fallop tüplerinde yakalanan bu yumurta bu kanallardan rahme taşınır ve bir buğday tanesinin toprağa kök salması gibi, buraya kök salar. Dokuz ay sonra ne kadar irileşirse irileşsin, derisinin **(amnios)** hiç bir zaman sertleşmemesi, ve doğuma yakın fetüslerin başlangıçlarına çok yakın durumdaki diğer embriyonlarla kıyaslanmasından

* Boerhaave, **Inst. Med.** ve diğerleri. (Yaz. Notu)

da görülebileceği gibi (ki doğumdan az bir süre önce ölen bir kadında bunu gözlemleme şansına sahip oldum) önemli ölçüde genleşmesi dışında diğer dişilerin yumurtalarından hiçbir farklılık göstermez: Çünkü nihayet bu da kabuğu içindeki yumurta ve hareketleri kısıtlı olduğu için, mekanik bir biçimde gün ışığına çıkmaya çalışan yumurta içindeki hayvandır; bunu başarmak için başıyla bu zarı delmeye başlar ve buradan (açtığı gedikten —ç) tıpkı pilicin, kuşun vd... kendilerininkinden çıktığı gibi çıkar. Hiçbir yerde rastlamadığım bir gözlemi de ekleyeceğim: Amnios bu kadar fazla gerilebiliyorsa da bu onun daha ince olduğunu ifade etmez; bu bakımdan, tözü, şişmanlık ve damarlı kıvrıntılarının açılmasından bağımsız bir biçimde, içine sızan özsularla şişen rahimi andırır.

İnsanı kabuğunun içinde ve dışında ele alalım; 4, 6, 8 veya 15 günlük embriyonları mikroskop altında inceleyelim; zaten bu süreden sonra gözle bakmak yeterlidir. Ne görülür? Sadece bir baş; gözleri belirleyen 2 siyah noktalı yuvarlak bir yumurta. Bu süreden önce, şekilsiz olmakla birlikte, içinde ilk olarak sinirlerin köklerinin, yani duygu ilkesinin oluştuğu bir **omurilik** (beyin) ve bu maddenin de içinde kendiliğinden atma yeteneğine sahip bir yürekten başka bir şey görülmez: Bu, belki de canlılığının bir kısmını sinirlerin etkilerine borçlu olan Malpighi'nin **punchum saliens**'idir. Ardından, başın boyundan itibaren uzadığı ve boyunun da genişleyerek, ilk olarak oraya yerleşmek için önceden aşağıya inmiş olan yüreğin bulunduğu göğüsü meydana getirdiği görülür; sonra da, bir bölmenin (diaphram) ayırdığı aşağı karın bölgesi gelir. Bu genişlemelerin bir kısmı kolları, elleri, parmakları, tırnakları ve kılları; diğer bir kısım ise baldırları, bacakları, ayakları vd... oluşturur; bunlar da birbirlerinden, bedenin dayanak ve denge unsurlarını oluşturmak bakımından sadece kap-

ladıkları yerden dolayı ayrılırlar. Bütün süreç, bitkilerdeki gibi bir çeşit tuhaf gelişmedir. Bitkilerdeki çiçek ve yaprakların yerine bizim de başlarımızı kaplayan saçlarımız vardır. Her yerde doğanın zenginliği parıldar, ve nihayet bitkilerin güdücü ilkesi bizim ruhumuzun (insanın bu diğer özü) bulunduğu yere yerleştirilmiştir.

İşte hissetmeye başladığımız doğanın değişmezliği, hayvan âlemi ile bitki âlemi, insanla bitki arasındaki analoji budur. Gelişirken, ya polipler gibi aralarında döğüşen ya da hayvanlara özgü başka işlevleri yapan hayvan-bitkiler de yok mudur?

İşte üreme hakkında bütün bildiklerimiz bunlardan ibaret.

Birbirlerini çeken, birlikte olmak, şu veya bu yeri kaplamak üzere yapılmış kısımların tümü kendi doğalarına göre birleşirler; böylelikle, gözler, kalp, mide ve nihayet bunun mümkün olduğunu söyleyen büyük adamların dedikleri gibi, bütün beden oluşur. Ancak deney bizi bu inceliklerin tam orta yerinde terkettiğinden, nüfuz edilemez bir sır olarak duyu organlarıma çarpmayan hiçbir şey hakkında en ufak bir tasarımda dahi bulunamam. Birleşme sırasında her iki meninin (kadının ve erkeğinki —ç) karşılaştıkları öylesine enderdir ki, neredeyse kadının menisinin üremede gereksiz olduğuna inanacağım geliyor.

Ancak buradan çıkan olgular çocukların kâh babalarına kâh annelerine benzeyişlerini gayet iyi açıklayan tarafların uygun ilişkisi olmaksızın, bu olgular nasıl açıklanabilir? Öte yandan, bir açıklamanın yetersiz olması, gerçeği sarsmalı mıdır? Kanımca gerek uyuyan bir kadında gerekse en şehvetlisinde dahi her şeyi yapan erkektir; dolayısıyla çeşitli bölümlerin düzenlenmesi en başından beri erkeğin tohumunda veya solucanında mevcuttur. Ancak bütün bunlar en mükemmel gözlem-

cilerimizin dahi kavrayışlarını aşar. Bu konuda hiç bir şeyi kavrayamadıklarından, nasıl bir köstebek bir geyiğin katedebileceği yolu değerlendiremezse, onlar da bedenlerin oluşumu ve gelişiminin mekanizmasını değerlendiremezler.

Biz doğanın tarlasındaki gerçek köstebekleriz; burada bu hayvanın katettiği yoldan başkasını katetmiyoruz; ve hiç bir sınırı olmayana sınır koyan da sadece bizim gururumuzdur. Biz şunları söyleyen bir saatin durumundayız (bir masal yazarı, anlamsız bir hikâyede bu saatten bir kahraman yaratırdı): "Ne! Beni, zamanı bölen, güneşin hareketini öylesine kesinlikle belirleyen, belirttiğim saatleri yüksek sesle tekrarlayan beni, o aptal işçi mi yaptı, hayır olamaz". Aynı şekilde biz, nankörler, kimyagerlerin söyledikleri gibi, tüm **âlemlerin** bu ortak anasını küçümseriz. Biz her şeyimizi borçlu olduğumuz ve gerçekten de her şeyi akıl almaz bir biçimde yapmış olan şeyden çok daha üst düzeyde nedenler tasarlar, veya hayal ederiz. Hayır, O'nu en parlak eserlerinde dahi tanımayan kaba gözler için hariç, maddenin hiç bir adi tarafı yoktur; ve doğa da dar görüşlü bir işçi değildir. O, bir saatçinin saatlerin en karmaşığını yaparken karşılaştığı güçlüklerden çok daha büyük bir kolaylık ve zevkle milyonlarca insan yaratır. O'nun kudreti gerek en basit bir böceğin, gerekse en görkemli bir insanın üretilmesinde aynı derecede parıldar; doğaya ne hayvan bitki aleminden, ne de en güzel deha bir buğday başağından daha pahalıya mal olmaz. Dolayısıyla araştırmalarımızın ve gözlemlerimizin merakından gizlenen şeylerin ancak görebildiğimiz kadarıyla bir karara varalım ve bunun ötesinde hiçbir şey düşlemeyelim. Maymunu, kunduzu, fili vd... işlemleri sırasında gözlemleyelim. Bu işlemlerin zekâ olmaksızın yapılamıyacağı kesinse niçin hayvanlarda bu zekâyı tanımayalım? Eğer siz fanatikler onlara, bir ruh verirse-

niz işte o zaman işin hayvan ruhunun doğası hakkında hiçbir şey söyleyemeyeceğinizi, fakat ölümsüzlüğünü reddettiğinizi boşuna söyleyeceksiniz. Bunun temelsiz bir iddia olduğunu kim görmez ki? Hayvan ruhunun, bizimki gibi, ya ölümlü ya ölümsüz olması ve bizimkinin kaderi ne olursa olsun aynı kaderi paylaşması gerektiğini, böylelikle (hayvanların ruhları olduğunu kabul edersek -ç) **Charybdis'den kaçarken Scylla'ya (yakalanılacağını)*** kim bilmez!

Önyargılarınızın zincirini kırın; deney meşalesiyle silâhlanın ve onun sizi terkettiği cehaletin karanlığında hakkında, aleyhine de olsa, hiç bir sonuca varamayıp oturacağınıza, doğaya lâyık olduğu saygınlığı verirsiniz. Sadece gözlerinizi açın ve anlayamadıklarınızı bir yana bırakın; o zaman zekâsı ve (fikirlerinin —ç) ışıkları kazdığı tarlasının kenarlarından daha uzağa gitmeyen bu çiftçinin en büyük dehadan çok daha farklı olmadığını görürsünüz —bunu Descartes'ın ve Newton'un beyin açımlamaları da kanıtlamıştır: Akıllı bir maymunun başka bir biçime bürünmüş küçük bir insan olduğu gibi, geri zekâlı ve aptalın da insan yüzlü hayvanlar olduklarına kanaat getirirsiniz; kısacası, her şey kesinlikle örgenlenmenin çeşitliliklerine bağlı olduğuna göre, astronomi öğretilmiş eğitimli bir hayvanın bir ay veya güneş tutulmasını önceden haber verebileceğine, yine aynı şekilde, Hippokrat'ın okulunda ve hastaların baş uçlarında belirli bir süre ileri görüşlülüğü ve dehasını kullanabildiği takdirde, iyileşme ve ölümü önceden kestirebileceğine inanırsınız. İşte bu gözlemler ve gerçekler dizisiyledir ki maddeye o hayranlık duyulacak düşünce özelliğini bağlayabiliriz, ancak bu yüklemin öznesi bizce bilinmediğinden, aradaki bağları göremeyiz.

Her makina veya hayvanın ölümden sonra tama-

---

* Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak anlaşılmalıdır. (ç.n.)

miyle yok olduğunu veya başka bir biçim aldığını söylemeyelim; zira bunun hakkında kesin bilgilerimiz yok. Ancak ölümsüz bir makinanın bir hayal veya bir akıl varlığı olduğuna inanmak, benzerlerinin kabuklarını görüp de kaybolmaya yüz tuttuğunu sandıkları türlerinin kaderlerine acı acı yanan tırtıllarınki kadar saçma bir akıl yürütme tarzı olur. Bu böceklerin ruhları (zira her hayvanın kendine ait bir ruhu vardır) doğanın değişimlerini (metamorphoses) anlayamayacak kadar kısıtlıdırlar. Aralarından en kurnazlarından bir teki dahi hiçbir zaman kelebek olabileceğini düşünmemiştir. Bu, bizim için de böyledir. Kaderimiz hakkında, kökenimizinkinden daha fazla ne biliriz? O zaman mutluluğumuzun bağlı olduğu yenilmez cehalete boyun eğelim.

Böyle düşünen kişi bilge, doğru, kaderi hakkında kuşkuları olmayan, dolayısıyla da mutlu bir insan olacaktır. Ölümü, ne arzulayarak ne de ondan korkarak bekleyecektir; ve zevklerle dolu olan bu yerde tiksintinin bir yüreği nasıl yozlaştırabileceğini anlayamadan, hayatı severek, doğaya saygı duyarak, ondan aldığı iyilikleri duyduğu oranda O'na minnet, bağlılık, şefkat hisleri besleyerek, nihayet O'nu hissetmekten ve evrenin büyüleyici temaşasında bulunmaktan dolayı mutlu, doğayı hiçbir zaman ne kendisinde ne de başkalarında yok etmeye çalışmayacaktır. Dahası, insanlık sevgisiyle dolup taşarak, insancıl özellikleri düşmanlarında dahi sevecektir. Başkalarına nasıl davranacağını bir düşünün. Kötülere, onlardan nefret etmeksizin, acıyacaktır; onun gözlerinde bu insanlar sadece sahte insanlar olacaklardır. Ancak, akıl ve bedenin yapılarının günahlarını bağışlarken her ikisinin de erdem ve güzelliklerine karşı hayranlık duymaktan geri kalmayacaktır. Doğanın ayrıcalık tanıdıkları, üvey evlât muamelesi gösterdiklerinden daha fazla saygıya lâyıkmış gibi görünecektir ona. İşte bu şekilde, sonradan edinilen şeylerin kay-

nağı olan doğal yetenekler, materyalistlerin ağızlarında ve kalplerinde başkalarının haksız yere göstermeyi reddettikleri bir saygı görürler. Nihayet inanmış bir materyalist, kendi gururu sadece bir hayvan veya makina olduğunu kabul etmek istemese bile, benzerlerine hiçbir zaman kötü davranmaz. Çünkü o, insanlıktan uzaklığı daima yukarıda kanıtlanan analoji (insanlar ve hayvanlar arasında —ç) ölçüsünde olan, bu eylemlerin doğasını çok iyi öğrenmiştir ve tüm hayvanlara verilmiş olan doğal yasanın izinden giderek başkalarına kendisine yapılmasını istemediği şeyleri yapmaktan kaçınacaktır.

Onun için insanın sadece bir makina olduğunu ve tüm evrende, değişik şekillerde biçimlendirilmiş tek bir tözün varlığını cesaretle kabul edelim. Bu, bir takım istekler veya tasarımlar üstüne kurulmuş bir varsayım değildir; bu, bir önyargının eseri de değildir; hatta sırf benim aklımın da değil; eğer, sözün gelişi duyularım, söz gelişi, meşaleyi taşıyarak aydınlattığı yoldan beni aklı izlemeye yöneltmeseydi, o kadar az güvenilir sandığım bir rehberi küçümserdim. Deney bana aklın sesiyle seslendi, böylece ikisini de birleştirdim.

Fakat en keskin ve en kestirme akıl yürütmeleri dahi ancak hiçbir bilginin reddedemiyeceği binlerce fiziki gözleme dayanarak kullandığım anlaşılmalıdır; bundan çıkarsadığım sonuçların yargıcı olarak yalnızca onları (bu bilgileri —ç) görüyorum; ne anatomist olmayan ne de burada söz konusu olabilecek tek felsefeyle (insan vücudununki) herhangi bir tanışıklığı bulunmayan bütün önyargılı kimselere meydan okuyorum. Teolojinin, metafiziğin ve okulların bu zayıf sazlığı böylesine sağlam ve dayanıklı bir çınara karşı ne yapabilir —eskrim zevkini tattırabilmesine karşın, rakibini hiç bir zaman yaralayamayan salonlarımızın flörelerine benzeyen bu çocuksu silâhlar! Yeryüzünde önyargının ve bâtıl inancın gölgesi süregeldikçe, durmaksızın birbirle-

riyle karşılaşan ve yek diğerini harekete geçiren iki tözün sözde uyumsuzluğu üzerine yürütülen bu boş ve önemsiz düşüncelerden, eskimiş ve acınacak akıl yürütmelerden söz ettiğimi söylememe bilmem gerek var mı? Eğer çok yanılmıyorsam, işte benim sistemim, daha doğrusu gerçekliğin ta kendisi. Çok kısa ve yalın. Tartışmak isteyene meydan açıktır!

RUHUN DOĞAL TARİHİ (Bölümler)

II. BÖLÜM: Madde Üzerine

Cisimleri oluşturan bütün biçimlerden bağımsız olarak, kendi içinde düşünülmüş haliyle maddenin doğasını dikkatle inceleyen tüm filozoflar, bu tözde (substance) hiçbir şekilde bilinmeyen bir özden kaynaklanan çeşitli özellikler buldular. 1) Maddenin kendinde oluşan ve maddenin kendileri aracılığıyla hareket (etme) kuvveti (moving force) ve duyumlama yetisi (faculty of feeling) edindiği, değişik biçimler alma kapasitesi; ve 2) bu filozofların haklı olarak maddenin özü değil de bir vasfı (attribute) olarak teşhis ettikleri uzam (extension) bunlar arasındadır.

Yine de, Descartes da dahil kimileri, maddenin özünü salt uzam'a indirgemede ve maddenin tüm özelliklerini (properties) uzam'ınkilerle sınırlandırmada ayak dirediler; ancak bu görüş bütün diğer modern filozoflarca reddedildi... böylelikle hareket kuvvetine sahip olma yetisi ve uzamın yanısıra duyumlama yetisi, öteden beri maddenin esas özelliklerinden ([87]) addedilir.

Bu bilinmeyen ilkede gözlemlenen çeşitli özelliklerin tümü, aynı özelliklerin içinde varolduğu, dolayısıyla

da kendisi aracılığıyla (through itself) varolan bir varlık'ı ortaya çıkartır. Ancak, kendisi aracılığıyla varolan bir varlık'ın kendisini yaratıp yok edebileceği düşünülemez; daha doğrusu, bu imkansız görünmektedir. Buna karşın, ancak esas özelliklerinin kendisini yatkın (susceptible) kıldığı biçimler yokedilebilir ve yeniden üretilebilir. Dolayısıyla deney bizi hiçbir şeyden ancak hiçbir şeyin çıkacağını kabule zorluyor.

İmanın ışığından yoksun tüm filozoflar cisimlerin bu tözsel ilkesinin daima varolduğunu ve sonsuza dek varolacağını; ve maddenin elementlerinin yokedilemez bir katılığa (solidity) sahip olduğunu, bunun da, dünyanın paramparça olacağı korkusuna yer bırakmadığını düşünmüşlerdi. Hristiyan filozofların çoğu da cisimlerin tözsel ilkelerinin zorunlu olarak kendisi aracılığıyla varolduğunu ve başlama ve sona erme gücünün (erkinin), doğasıyla bağdaşmadığını söylerler. Bu görüşün geçen yüzyılda Paris'de teoloji öğreten bir yazarca da savunulduğu görülür.

III. BÖLÜM: Maddenin Uzamı Üzerine

Maddenin özüne ilişkin bir şey bilmememize karşın, onda duyumlarımızın keşfettiği özelliklerin varlığını da kabul etmezlik edemeyiz.

Gözlerimi açıyorum ve çevremde yalnızca madde veya uzam görüyorum. Demek ki uzam daima tüm maddelere ait olan, yalnızca maddeye ait olabilen ve bu nedenle de maddenin tözünden ayrılamaz olan bir özelliktir.

Bu özellik nesnelerin tözünde üç boyutu gerektirir: Uzunluk, genişlik ve derinlik. Gerçekten de, tümüyle duyumlardan elde edilen bilgimize başvurursak, maddeyi, veya cisimlerin tözünü, aynı zamanda uzun, geniş ve

derin olan bir varlığı düşünmeksizin kavrayamayız; çünkü bu üç boyut fikri zorunlu olarak bir büyüklük ve miktar konusundaki fikrimize bağlıdır.

Madde üzerine en fazla düşünen filozoflar bu tözün uzamından ayrı bölümlerden oluşan, direnme yetisi olan (capable of resisting) katı (solid) bir uzamı anlamamaktadırlar. Bu uzamda hiçbir şey birleşik, ya da hiçbir şey bölünmüş değildir; çünkü bölmek için ayıran bir kuvvet, bölünmüş parçaları birleştirmek için de bir başka kuvvet gerekir. Fakat bu fiziksel filozofların görüşünde maddenin aktif bir kuvveti yoktur; çünkü her kuvvet yalnızca hareketten veya hareket(lilik) yönünde bir itim veya eğilimden kaynaklanabilir ve onlar, soyutlama yoluyla tüm biçimlerden arıtılmış maddede yalnızca potansiyel bir hareket (etme) kuvveti görürler.

Bu teoriyi kavramak zordur, ama ilkeleri verili olunca, sonuçlarında kesinlikle doğrudur. Akılla kavranmaktan çok inanılan (iman edilen —ç) cebirsel hakikatlerden biridir.

Maddenin uzamı, demek ki, bizzat bu filozofların düşüncesine göre duyumlarımızı etkileyecek hiçbir şey sunmayan, metafiziksel bir uzamdan ibarettir. Haklı olarak, yalnızca katı uzamın duyumlarımız üzerinde bir etki yapacağını düşünürler. Bu nedenle, bize öyle geliyor ki, uzam, metafiziksel biçimin bir parçasını oluşturan bir vasıftır; ancak, onun özünü oluşturduğunu düşünmekten uzağız.

Descartes'dan önce, eskilerden bazıları maddenin özünün katı (halindeki) uzamdan oluştuğunu söylediler. Ancak Kartezyenlerin de onca savunduğu bu görüşe karşı, daima ve belirgin nedenlerle mücadele edildi ve zafere ulaşıldı. Bu nedenleri ileride sıralayacağız, ancak sıra, şimdilik uzamın bu özelliklerinin neye indirgenebileceğini incelememizi gerektiriyor.

V. BÖLÜM : Maddenin Hareket (Etme) Kuvveti Üzerine

Hareket (etme) kuvveti olmayan bir cismin olamayacağına inanan eskiler, cisimlerin tözünün iki ilkel vasıftan oluştuğunu düşünüyorlardı. Bu vasıflardan biri aracılığıyla bu tözün hareket edebilme, diğeri aracılığıyla da harekete geçirebilme kapasitesine sahip olduğu sanılıyordu. ([88]) Gerçekte, hareket eden her cisimde, yani hareket eden şey ile harekete geçirilen aynı şeyde bu iki özelliği görmemek mümkün değildir.

Cisimlerin tözüne madde adının harekete geçirilmeye olan yatkınlığına ilişkin olarak verildiği yukarıda belirtilmişti. Aynı madde hareket edebiliyorsa "aktif ilke" adını alınaktaydı. Ancak bu iki vasıf birbirine o kadar esastan bağımlı görünüyordu ki, Çiçero maddenin hareket eden ilkesiyle olan bu esas ve ilkel (primitive: belki "ilksel" -ç.) birliğini daha iyi ifadelendirebilmek için, her birinin diğeri içinde bulunabileceğini söyler. Bu, eskilerin düşüncesini gayet iyi ifadelendirmektedir.

Bundan, modern yazarların (pek iyi anlaşılmayan bir karmaşadan) cisimlerin tözüne bu adı vermeye kalkışmakla bize madde hakkında doğru olmayan bir fikir verdikleri ortaya çıkar. Çünkü, bir kez daha yineleyelim, madde, ya da cisimlerin tözünün pasif ilkesi, bu tözün yalnızca bir parçasını (bölümünü) oluşturur. Bu modern düşünürlerin maddede hareket kuvveti ve duyumlama yetisi görmemiş olmaları, şaşırtıcı değildir.

Bence, eğer bir aktif ilke varsa, maddenin bilinmeyen özünde uzamdan başka bir kaynağın da (var) olması gerektiği, artık bir bakışta anlaşılmalıdır. Bu da, yalnızca uzamın cisimlerin tözünün tüm özü ya da metafiziksel biçimi hakkında yeterli bir fikir veremeyeceğini kanıtlar: Bu yetersizlik, yalnızca, uzamın maddedeki her türlü faaliyeti dıştalamasından kaynaklanmaktadır. Bu

nedenle, bu hareket ilkesini ortaya koyarsak, maddenin düşünüldüğü gibi hareket ve durgunluğa karşı kayıtsız olmak bir yana, hem aktif hem de pasif bir töz olarak ele alınması gerektiğini gösterirsek, onun özünün uzamdan ibaret olduğunu söyleyenlerin elinde ne kalır?

Sözünü ettiğimiz iki ilke, uzam ve hareket (etme) kuvveti, demekki cisimlerin tözünün potansiyellerinden başka şey değildir; çünkü tözün harekete geçirilmeksizin harekete yatkın oluşu gibi, kendisi hareket etmediği zamanlarda da, daima kendiliğinden hareket (etme) yetisi vardır.

Eskiler, haklı olarak, bu hareket (etme) kuvvetinin cisimlerin tözünde ancak töz belli biçimlerde tezahür ettiği zaman etkin olduğunu farkettiler; ürettiği (produce: ortaya koyduğu) değişik hareketlerin tümünün bu değişik biçimlere tabi olduğunu veya onlarca düzenlendiğini de gözlemlediler. Cisimlerin tözünün aracılığıyla hareket ettiği ve çeşitli biçimlerde hareket ettiği biçimlere bu nedenle maddî biçimler adı verilir.

Bu eski ustalar gözlerini bir kez doğanın tüm olgularına çevirdikten sonra, cisimlerin tözünde kendinden-hareket (etme) gücünü gördüler. Gerçekten, bu töz ya kendinden hareket eder, ya da, hareket halinde olduğu zaman, bu hareket ona başka bir töz tarafından iletilmiştir. Fakat bu tözde, kendisi hareket halinde olan tözün dışında birşey görebildiler mi; ve bazen sahip olmadığı bir hareketi (dışarıdan) alıyorsa, bunu (bu hareketi) parçaları biri birine etkiyen aynı tür bir tözün dışında başka bir nedenden mi almaktadır?

Biri bir başka etken çıkarsıyorsa, bu hangi etkendir; ve varlığına ilişkin kanıtlar, nelerdir? Ancak, kimse böyle bir etkeni düşünemediğine göre, bu, mantıksal bir varlık (entity) dahi değildir. Bu nedenle, üzerinde etkiyen herhangi başka bir tözü düşünmek ya da kanıtlamak mümkün olmadığına göre, eskilerin cisimlerin tö-

zü içinde içsel bir hareket kuvvetini kolaylıkla teşhis ettikleri, açıktır.

Yeni yollar açan ve açtığı bu yollarda başıboş dolaşan bir dahi, Descartes, bazı başka filozoflarla birlikte Tanrı'nın hareketin tek etkin nedeni/kaynağı (cause) olduğunu ve tüm cisimlere hareketi her an O'nun ilettiğini sanar. Ancak bu görüş, imanın ışığına uydurmaya çalıştığı bir varsayımdan ibarettir; Descartes böyle yapmakla bir filozof olarak, ya da filozoflara yönelik konuşmaktan çıkmıştı. Her şeyden önce, yalnızca kanıtlara ikna olanlara hitap etmiyordu. Son yüzyılların Hristiyan skolastikleri bu düşünceyi tüm şiddetiyle hissettiler; ve bu nedenle, Tanrı'nın kendisinin "maddenin elementlerine aktif bir ilke yerleştirdiğini" (Gen. i; Ixvi) söylediğini göstermelerine karşın, akıllıca (davranarak), kendilerini maddenin hareketine ilişkin salt felsefî bilgiyle sınırladılar.

Burada uzun bir yetkililer listesi yapılabilir ve en ünlü profesörlerden geride kalanların öğretilerinin tözü örnek gösterilebilir; ancak, bir alıntılar karmaşasına girilmeden de maddenin kendisini canlandıran ve tüm hareket yasalarının yakın nedeni olan bu hareket (etme) kuvvetini içerdiği, açıkça anlaşılabilir.

VI. BÖLÜM : Maddenin Duyumululuk Yetisi Üzerine

Maddenin pek çok özelliğinin bağlı olduğu iki esas vasfından, yani uzam ve hareket (etme) kuvvetinden sözetmiştik. Şimdiyse bir üçüncü vasfı kanıtlamamız gerekiyor; tüm filozofların yüzyıllardır bu tözde buldukları duyumlama (feeling) yetisini kastediyorum. Kartezyenlerin maddeyi bu yetiden kopartmak üzere boş yere giriştikleri çabalardan habersiz olmamama karşın, tüm filozoflar, diyorum. Ancak onlar, aşılmaz güçlük-

lerden kaçınmak için, anlamsız "hayvanların salt (pure) makinalar olduğu" ([89]) sistemi yoluyla kaçmayı kurdukları bir labirente attılar kendilerini.

Böylesi anlamsız bir görüş, bir zeka oyunu ya da bir filozof oyalaması dışında, filozoflar arasında hiçbir zaman kabul bulamamıştır. Bu nedenle, onu çürütmek için zaman ayırmayacağız. Deney, hayvanlardaki duyumlama yetisinin kanıtını insanlardaki kadar vermektedir...

Daha çok nafileliğimizi (vanity) ilgilendiren bir başka güçlük de, bu özelliği maddenin bir bağımlılığı ya da bir vasfı olarak kavramamızın olanaksızlığıdır. Bu tözün bize yalnızca dile gelmez karakterler gösterdiği unutulmasın. Uzamın nasıl özünden çıkarsandığını, temas olmaksızın etkiyen bir ilk-kuvvetle nasıl harekete geçebildiğini ve en dikkatli gözlerden dahi (tanınmış bir modern yazarın deyişiyle) yalnızca kendilerini gizleyen perdeyi gösterecek kadar gizlenmiş binlerce diğer mucizeyi daha iyi anlıyor muyuz?

Ancak insan, kimilerinin daha önce de düşündüğü gibi, canlı cisimlerde gözlemlenen duyumun, bu cisimlerde gözlemlenen duyumun, bu cisimlerin maddesinden ayrı olduğunu düşünemez mi? Aklın ışığı böylesi tahminleri iyi niyetli kabul etmemize izin veriyor mu? Cisimlerde yalnızca maddeyi tanıyor ve duyumlama yetisini yalnızca cisimlerde gözlemliyoruz: Bu durumda tüm bilgimizin dışındaki ideal bir varlığı hangi temeller üzerine oturtabiliriz ?

Yine de, aynı dürüstlükle, maddenin kendi içinde mi duyumlama yeteneğine sahip olduğunu, yoksa yalnızca açık olduğu (karşılaştığı) değişimler (modifications) ve biçimler aracılığıyla/sayesinde mi onu edinme (duyumlama) gücüne sahip olduğunu bilmediğimizi itiraf etmemiz gerekir.

Demek ki, bu da yukarıda belirtilen bütün diğer-

leri gibi, maddede yalnızca potansiyel olarak varolabilen bir yetidir; sezgi ve nüfuz (penetration) dolu felsefeleri modernlerin felsefesinin yıkıntıları üzerinde yükselmeyi hakeden eskilerin varsayımı da buydu. Bu ikincilerin (modernlerin -ç.) kendilerinden bir hayli uzak olan kaynaklara dudak bükmeleri boşunadır. Eski felsefe kendini yargılamaya değer olanların gözünde daima yerini koruyacaktır, çünkü (en azından benim ele aldığım konuyla ilgili olarak) beden gibi sağlam ve iyi vurgulanmış bir sistem oluşturur; oysa modern felsefenin bütün dağınık unsurları, hiçbir sistem oluşturmazlar.

EK

LA METTRIE'NİN HALEF VE SELEFLERİYLE İLİŞKİSİ

I — La Mettrie'nin René Descartes (1596-1650)'a Olan Tarihsel İlişkisi

Sisteminin fizyolojik yönü bir yana bırakılırsa, La Mettrie'nin eserinin en doğrudan kaynağı, Descartes'ın felsefesinde bulunabilir. Gerçekten de kimi zaman La Mettrie'nin materyalizmi, Descartes'ın dualist sisteminin çelişkili karakteri üzerinde yeşermiş gibi görünür. Descartes'ın beden ve ruh/tin'in birbirinden tamamen bağımsız olduğu önermesini eleştirir ve ruhun bedene olan bağımlılığını göstermek için büyük çaba sarfeder. Yine de La Mettrie'nin sistemi bir açıdan Descartes'ınkinin[1] karşısına konulabilmesine karşın, bir başka açıdan, onun dolaysız sonucu gibi görünmektedir. La Mettrie'nin kendisi de bu ilişkiyi kabul eder ve insanın bir makina olduğu doktrininin Descartes'ın hayvanların yalnızca birer makina olduğu[2] öğretisinden doğal bir çıkarsama olduğunu hisseder. Dahası, La Mettrie Descartes'daki bedenin bir makina olarak kavranılışını sür-

---

(1) "L'histoire naturelle del'âme", XI. ve VIII. bölümler.

(2) "İnsan, Bir Makina", s. 70 Bkz. La Mettrie'nin Descartes'ın "Abrégé des Systêmes Philosophiques" öğretisi üzerine yorumu, Oeuvres, cilt 2.

dürür ve bedenin mekanizması üzerine ayrıntılı tartışmalarından bir çoğu, Descartes'dan çıkarsanmışa benzer.

La Mettrie'nin Descartes'ın hakkını yemediğini, bütün filozofların ona neler borçlu olduğunu kavradığını da belirtelim. Üstelik, Descartes'ın hatalarının da kendi yöntemini izlemedeki başarısızlığından doğduğunu ısrarla vurgulamıştır.([3]) Yine de La Mettrie'nin yöntemi Descartes'ınkinden değişikti, çünkü La Mettrie rasyonalist öğrenimi olmayan bir ampiristti.([4]) Doktrin açısından, La Mettrie Descartes'dan madde kavrayışı açısından farklıydı. Hiçbir tinsel gerçekliğe inanmadığı için maddeye hareket ve düşünce yakıştırmalarını yapmıştır; oysa Descartes, maddenin bir vasfının uzam olduğunda ısrar ediyordu.([5]) Tanrı'nın varlığını kuşkuyla karşılayabilmesi, La Mettrie'nin tinsel töze inanmazlığının doğal bir sonucuydu.([6]) Öte yandan, Tanrı'ya inanç, Descartes'ın sisteminin temellerinden biriydi. La Mettrie Descartes'ın tin'e ve Tanrı'ya inancının salt papazlardan gerçek düşüncesini gizlemek ve böylece de kendini afarozdan korumak amacını güttüğünü göstermeye çalıştı.([7])

II — a. La Mettrie'nin İngiliz Materyalistleri Thomas Hobbes (1588-1679) ve John Toland (1670-1721)'a Benzerliği

Descartes'ın La Mettrie'ye etkisi kuşku kabul et-

---

(3) "Abrégé des Systèmes", Descartes, s. 6. Oeuvres Philosophiques, c. 2.
(4) "İnsan, Bir Makina", s. 19 Bkz. "L'histoire naturelle de l'âme" (veya "Traité de l'âme"). Oeuvres, 1746, s. 229.
(5) Descartes, "Principles", II. Kısım, 4. Öneri.
(6) "İnsan, Bir Makina", ss. 50-54.
(7) Agy. s. 69.

mez; ancak materyalist filozofların onun üzerindeki etkisini ölçmek, daha zordur. Hobbes "The Leviathan"ı 1651'de, "De Corpore"yi 1655'de yayınladı. Demek ki La Mettrie'den bir yüzyıl kadar önce yazmıştı ve onsekizinci yüzyılda İngiltere'nin Fransa üzerinde büyük etkisi olduğundan, La Mettrie'nin Hobbes'u okuduğunu varsaymak, kolay olacaktır. Eğer okuduysa ondan pek çok fikir almış olmalı. Ancak bu etkinin ölçüsü bilinmemektedir. Çünkü La Mettrie, Hobbes'den hemen hiç alıntı yapmamakta, doktrinlerinden hiçbirini Hobbes'a atfetmemektedir.

İlk olarak, gerek Hobbes, gerekse La Mettrie sonuna dek materyalisttiler. İkisi de cismin tek gerçeklik olduğuna ve tinsel herhangi bir şeyin düşünülemeyeceğine inanmaktaydılar.(8) Dahası, madde kavrayışları da birbirine çok benzerdi. La Mettrie'ye göre madde uzam niteliğinin yanısıra, duyumlama yetisi ve hareket gücüne de sahiptir.(9) Aynı madde kavrayışını Hobbes da paylaşır; uzamı ve hareketi maddeye atfederek duyumlamayı bir iç harekete indirger.(10) Böylece, duyumlama da maddenin bir vasfı (attribute) olabilir. Ayrıca Hobbes ve La Mettrie pek çok küçük noktada da fikirbirliği içindedirler ve La Mettrie Hobbes'da önerilenlerin çoğunu geliştirmiştir. İkisi de hırsların (passions) bedensel koşullara bağımlı olduğuna inanırlar.(11) İnsanlar arasındaki tüm farklılıkların bedenlerinin yapı ve örgenleşmesi arasındaki farklılıklardan doğduğu inancını paylaşırlar.(12)

---

(8) Hobbes, "Leviathan", III. Kısım, 34. Böl.; I. Kıs. XII. Böl. Open Court Edition, s. 169.

(9) "Histoire naturelle de l'âme", III. V ve VI. bölümler.

(10) "Leviathan", I. Kısım, I. Böl. Bkz. "Concerning Body", IV. Kıs. XXV. Bölüm, 2.

(11) "İnsan, Bir Makina", ss. 19-20.

(12) "Leviathan", I. Kıs. VI. Böl. Molesworth Ed. s. 40. "İnsan: Bir Makina", s. 19.

Her ikisi de doğayı ve dilin önemini tartışma konusu yapar. ([13])

Hobbes, Tanrı'nın bu dünyanın nedeni olduğunu ileri sürmekle La Mettrie'den ayrılır. ([14]) Ancak, Tanrı'nın varolduğunu bilmenin mümkün olduğunu düşünmesine karşın, O'nun doğasını bilebileceğimize inanmaz.

La Mettrie'nin sistemi Hobbes'unkine benzer bir sistemin özel bir soruna, insanda ruh ve beden ilişkisine uygulanışı gibi görülebilir, çünkü eğer evrende madde ve hareketin dışında bir şey yoksa, bundan kaçınılmaz olarak insanın da çok karmaşık bir makina olduğu çıkarsanır.

La Mettrie'nin doktriniyle Toland'ınki arasında da büyük benzerlik vardır. Toland'ın, felsefî öğretisinin büyük bir bölümünü içeren **"Letters to Serena"** (Serena'ya Mektuplar) 1704'de yayınlanmıştı. Bu nedenle La Mettrie'nin onları okuyarak bazı düşünceler edinmiş olması olasılığı vardır.

Toland'ın öğretisinde ([15]) en çok vurgulanan nokta hareketin maddenin bir vasfı olduğudur. Bu inancını maddenin değişim geçirebilmesi için özde aktif olması gerektiği, ([16]) maddenin hareketsizliği (durgunluğu: inertness) kavrayışının mutlak durgunluk (absolute rest) kavrayışına dayandırıldığı, oysa bu mutlak durgunluğun hiçbir yerde mevcut olmadığı ([17]) temelinde savunur. Hareket maddenin özünde olduğuna göre, Toland, hareketin başlangıcını aramanın gereksiz olduğuna inanmaktadır. Maddeyi hareketsiz (inert) olarak görenler, harekete yeterli (efficient) bir neden bulmak zorundaydılar; bunu yapabilmek için de, doğanın tümü-

(13) Agy. I. Kıs. IV. Böl. Bkz. "İnsan, Bir Makina", s. 32.
(14) Agy. I. Kıs. XII. Böl.
(15) "Letters to Serena", V. s. 168.
(16) Agy. s. 196.
(17) agy. s. 203.

nün canlandırılmış olduğunu savunuyorlardı. Oysa maddenin kendisi hareketli olduğu için, bu sözde canlılık tamamen gereksizdir.([18]) Burada La Mettrie'ye benzerliği açıktır. La Mettrie de, benzer biçimde, maddenin canlandırılmışlığı doktrinine ve her türlü dışsal-nedenle-hareket inancına karşı çıkar.([19]) Yine de, La Mettrie hareketin belli bir başlangıcı olduğu varsayımına gerek duymaktadır,([20]) ve kavrayışı böylesine özgürce kullanabilmesine karşın, Toland'la hareketin doğasının bilinebileceği konusunda aynı görüşü paylaşmaz. Hareketin doğasını bilmenin olanaksız olduğuna inanır([21]), oysa Toland hareketin doğasının kendinden-belli (aşikâr) olduğunu savunmaktadır.([22])

Toland'la La Mettrie arasındaki bir başka ayrılık noktası da Tanrı doktrinlerindedir. Toland "salt bir tin veya maddesiz bir varlık" olan Tanrı'nın sistemi için gerekli olduğunu düşünürken([23]), La Mettrie Tanrı'nın varlığına kuşkuyla yaklaşmakta ve maddesizlik ve tinselliğin kimsenin anlamadığı güzel sözcükler olduğunda ısrar etmektedir.

Gerçekte, La Mettrie ve Toland'ın farklı ilgi ve farklı görüş açıları olduğu kabul edilmelidir. Toland maddenin özsel doğasını keşfetmeye çalışırken, La Mettrie'nin sorunu bedenle akıl (mind) arasındaki özgül ilişkinin bulunmasıdır. Bütün sistemini, bu ilişki üzerine kurar.

b. La Mettrie'nin bir İngiliz Duyumcusuna, John Locke'a (1632-1704) olan İlişkisi

Locke'un "Essay Concerning Human Understan-

(18) Agy. s. 199.
(19) "Ruhun Doğal Tarihi", V. Bölüm, s. 94.
(20) "İnsan, Bir Makina", ss. 66-67.
(21) Agy. s. 67.
(22) "Letters to Serena", V. s. 227.
(23) Agy. s. 234.

ding"i (İnsan Anlayışı Üzerine Deneme) 1690'da yayınlanmış, ve Aydınlanma'nın birçok kültürlü Fransız'ı gibi La Mettrie de onun öğretisinden etkilenmişti. Locke ve La Mettrie arasındaki esas anlaşma, tüm fikirlerin duyumlardan çıktığı yolundaki doktrinlerindedir. Her ikisi de fikirlerin doğuştan olduğu inancına şiddetle karşı çıkar (24), ve en karmaşık, en soyut fikirlerimizin dahi duyumlar yoluyla edinildiğini öğretirler. Ancak La Mettrie bu fikirleri inceleyerek nesnelerin duyumlanabilen pek çok niteliğinin —renkler, sesler, v.b.— beynin (aklın: mind) dışında varolmaldığı sonucuna varan Locke'la (25) bu noktada aynı görüşü paylaşmaz. Locke'un ruhsal tözler (26) doktrinini reddeder, ve Locke'un teist öğretisine karşı çıkarken, öte yandan Locke'un "düşünen varlığın da maddî olabileceği" (27) olasılığını kabul edişini vurgular.

III — a. Fransız Duyumcuları Etienne Bonnot de Condillac (1715-1780) ve Claude Adrien Helvetius'un (1715-1771) La Mettrie'ye Olası Fakat Kabullenilmemiş Benzerliği

Condillac'ın "**Traité des Sensations**" u (Duyumlar Üzerine) La Mettrie'nin "Ruhun Doğal Tarihi" nden on yıl kadar sonra yayınlandı; bu nedenle Condillac'ın bu eseri okumuş ve ondan bazı fikirler edinmiş olması olasıdır. Yine de Condillac La Mettrie'nin ne adından ne de doktrininden hiç sözetmemektedir. Bu ihmal, La Mettrie'nin eserlerinin kendisinden sonraki filozofların doktrin-

(24) John Locke, "Essay Concerning Human Understanding", I. Kitap, II. Kitap, I. Bölüm.
(25) Agy. II. Kitap, 8. Bölüm.
(26) Agy. II. Kitap, 23. Bölüm
(27) Agy. IV. Kitap, 10. Bölüm. La Mettrie'nin Locke Özeti için Bkz. "Abrégé des Systèmes", Oeuvres,, II. Cilt.

lerinin onunkilere benzerliğini gizlemek isteyecek derecede mahkûm edildiği biçiminde açıklanabilir. Duyumcular öğretisinden ister etkilenmiş olsunlar, ister olmasınlar, öğretilerinde öylesine bir benzerlik vardır ki, La Mettrie zamanının önde gelen Fransız materyalistlerinden biri olarak görülebileceği gibi, önde gelen Fransız duyumcularından biri olarak da görülebilir.

Condillac ve La Mettrie deneyin tüm bilgilerin kaynağı olduğunda hemfikirdirler. Lange'm önerdiği gibi, ([28]) La Mettrie'deki aklın imgelemden gelişmesi, Condillac'a tüm yetilerin (faculties) ruhdan geliştiğini düşündürmüş olabilir. La Mettrie aklın (reason) kendi fikirlerini düşünen (contemplating) duyarlı ruh/tin olduğunu ve imgelemin bunun tüm rollerini üstlendiğini söyler; Condillac da aynı düşünceyi geliştirir ve tin' in tüm yetilerinin duyumun uzantıları olduğunu ayrıntılarıyla gösterir. ([29])

La Mettrie de, Condilac da insanla daha aşağı hayvanlar arasında bir uçurum olmadığına inanırlar; ancak bu, iki filozofu bir anlaşmazlık noktasına vardırtır: Condillac hayvanların salt makinalar olduğunu tümüyle reddetmektedir; ([30]) insanın salt karmaşık bir makina olduğu öğretisine ise daha şiddetle karşı çıkması doğaldır! Nihayet, La Mettrie'nin aksine, Condillac Tanrı' nın varlığına inanır. Sonuncu karşıtlık konusu, yine iki yazarın teolojileriyle ilgilidir. La Mettrie dünyada (dünyanın varoluşunda, -ç.) bir amaç olduğunu kesinlikle söyleyemeyeceğimiz konusunda ısrar ederken, Condillac aklı/zekayı (intelligence) ayrımsayıp evrende izleyebileceğimizi savunur. ([31])

---

(28) F. A. Lange, "History of Materialism", (Materyalizmin Tarihi), II. Cilt, II. Bölüm.
(29) "Traité des sensations", I. Bölüm.
(30) "Traité des animaux", I. Bölüm, s. 454.
(31) agy. VI. Bölüm, s. 577 ff.

La Mettrie ve Condillac gibi, Helvetius da aklın tüm yetilerinin duyuma indirgenebileceğini öğretir.(32) La Mettrie'nin aksine, aklı tinden belirgin çizgilerle ayırır ve aklı tin'in sonradan gelişmiş bir ürünü veya duyumlama yetisi olarak betimler.(33) Bu düşünce La Mettrie'nin aklın duyumun bir değişimi (modification) olduğu yolundaki önerisinde de mevcut olabilir. Ancak Helvetius, La Mettrie'nin aksine, duyumun bedensel koşulların bir sonucundan ibaret olduğunda açıklıkla karar kılmaz ve duyumun ruhsal tözün bir değişimi olabileceğini de kabullenir.(34) Üstelik, iklim ve besinin akıl üzerinde hiç etkisi olmadığını ve anlayış üstünlüğünün beden ve organlarının gücüne bağlı olmadığını ileri sürer.(35)

Etik doktrinlerinde La Mettrie ve Helvetius birbirlerine benzerler. İkisi de zevk (haz: pleasure) ve acıyı insan davranışının belirleyici motifleri olarak görürler. Tüm duygulanımların bedensel haz ve acının değişik biçimlerinden (modifications) ibaret olduğunu ve bundan dolayı da insanda tek eylem ilkesinin haz isteği ve acı korkusu olduğunu ileri sürerler.(36)

b. Fransız Materyalisti Baron Heinrich Dietrich von Holbach'ın (1723-1789) La Mettrie'ye Benzerliği

Condillac ve Helvetius'un La Mettrie'nin öğrettiği duyumculuk'u vurgulayışları gibi, Holbach'ın kitabı da La Mettrie'nin çalışmalarında ortaya getirilen materyalizmin yinelenip geliştirilmesidir. Holbach'ın öğretisi La Mettrie'ninkine öylesine benzemektedir ki, bu benzerliğin bir rastlantı sonucu olması, imkansızdır.

La Mettrie deneyi tek öğretmen olarak görmekte-

---

(32) "Treatise on Men", II. Kısım, I. Bölüm, s. 96.
(33) Agy. II. Kısım, II. Bölüm, s. 108.
(34) "Essays on the Mind", II. Deneme, I. Bölüm, s. 35.
(35) "Treatise on Man", XII. Bölüm, s. 161.
(36) Agy. IX. Bölüm, s. 146; VII. Bölüm, s. 129.

dir. Holbach da aynı kanıdadır ve deneyin her konudaki bilgimizin tek kaynağı olduğu konusunda ısrar eder.(37) Holbach, benzer biçimde insanın salt maddî bir varlık olduğunu öğretir. Ne olursa olsun hiçbir ruhsal gerçekliğe inanmaz ve maddeyi dünyada tek töz olarak kabul eder. La Mettrie'nin öğretisinin doğal bir sonucu olan bir düşüncenin de üstünde durur. La Mettrie iradenin (will) eylemini (etkisini) sınırlamış ve iradenin bedensel koşullara bağımlı olduğunda ısrar etmişti. Holbach daha ileri gider ve tüm özgürlüğün bir aldatmaca olduğunu ve insanın her eyleminde katı gereklilik (necessity) tarafından kontrol edildiğini tekrar tekrar açıklar.(38) Bu öğreti, insanın makina olduğu inancının doğal bir sonucu gibi görünüyor.

Holbach'ın ateist teolojisi selefininkinden daha aşırıdır, çünkü La Mettrie Tanrı'nın varolabileceğini kabul ederken, Holbach bu olasılığa şiddetle karşı çıkmaktadır. Üstelik, Holbach La Mettrie'nin kısmen ortaya getirdiği, ateist bir doktrinin, insanlığın koşullarını düzelteceği görüşünü savunmaktadır.(39) Tanrı düşüncesinin aklın ilerlemesini aksattığı ve doğal yasayı bozduğunda ısrar eder. Holbach gerçekten de, burada tartışılanlar arasında, evrenin kaderci (fatalist) ve ateist doktrinini açıkça benimseyen tek filozoftur. Bu anlamda öğretisi Fransız materyalizminin doruğudur.

---

(37) "Système de la nature" (Doğa'nın Sistemi), C. I, I. Böl., s. 6.
(38) Agy. I. Cilt, VI. Bölüm, s. 94.
(39) Agy. II. Cilt, XVI. Bölüm, s. 451 ve XXVI. Bölüm, s. 485. Bkz. "İnsan, Bir Makina", ss. 52-53.

www.felsefegrubu.gazi.edu.tr

www.msrptasarim.com

NOTLAR [1]

BÜYÜK FREDERICK'İN YAZISI ÜZERİNE NOT

Bu çeviri **"Oeuvres de Fréderick II, Roi de Prusse, Publiées du vivant de l'Auteur"** (Berlin, 1789) (Prusya Kralı II. Frederick'in, yaşarken yayınlanan Eserleri) nin üçüncü cildinin 159 vd. sayfasından yapılmıştır.

La Mettrie sapkın **"İnsan, Bir Makina"** öğretisi nedeniyle Hollanda'dan sürüldüğünde Büyük Frederick'in sarayında konuk edildi. Yazı, La Mettrie'nin, Frederick'in girişimiyle kabul edildiği Berlin Akademisi'nin bir açık toplantısında Kral'ın sekreteri Darget tarafından okundu.

Dikkatli okur, Frederick'in aritmetiğinin hatalı olduğunu, ve La Mettrie'nin kırküç değil de kırkbir yaşında öldüğünü farkedecektir.

Yazı belki birkaç noktada açıklama gerektirecektir, Coutances, Caen gibi bir Normandiya (Norman) kasabasıdır, St. Malo Britanny'de, hemen sınır üzerindedir. La Mettrie askerliğini Fransızlarla, Maria Theresa'ya karşı Silezya savaşlarında yaptı. Dettingen muharebesi Bavyera'da oldu ve İngiliz II. George'un Maria Theresa'ya yardımıyla, Avusturyalıların zaferiyle sonuçlandı. Hollanda'da Fontenoy muharebesi Fransızların bu savaştaki tek zaferiydi.

La Mettrie'nin yaşamını anlatan diğer eserler :

---

(1) **İnsan, Bir Makina**'dan yapılan alıntılar, kitabın Türkçe çevirisinden alınmıştır. (ç.n.)

J. Assézat, Introduction to "L'Homme Machine", Paris. 1865.
F. A. Lange, History of Materialism.
Ph. Damiron, Histoire de la Philosophie du dix-huitième siècle, Paris, 1858.
N. Quépat, La Philosophie matérialiste au XVIIIe siècle. Essai sur La Mettrie, sa vie et ses oeuvres, Paris, 1873.

İNSAN, BİR MAKİNA'NIN NOTLARI

(1) **"Maddenin düşünme yetisiyle donanmış olabileceğini..."** La Mettrie bu sözcüklerin kullanımından kaçınarak, "bu kaygan zeminden sakınmaya" çalışıyorsa da, yapıtı boyunca duyumların, bilincin ve bizzat ruh/tin'in madde ve hareketin değişik biçimleri (modifikasyonları) olduğunu söylemektedir. Maddenin düşünme yetisiyle donanmış olması ihtimali, **"L'Homme Machine"**in basımcısı Elie Luzac'ın **"L'homme plus que machine"** adlı yapıtında reddedilmektedir. Bu yapıtta **"L'homme machine"**in vardığı sonuçların yanlışlığını kanıtlamaya çalışmaktadır. "Maddenin, hareketin, ilişkilerin, faaliyetin (activity), uzamın (extension) durağan (inert) durumu fikrinden hareketle, maddenin düşünme yetisine sahip olamayacağını böylece kanıtladık... Kısacası, eğer maddî bir tözden duyumlarımızla bilebileceğimiz ve yukarıda sözünü ettiğimiz niteliklerle donanmış o maddeyi anlıyorsak, diyorum, ruh-tin maddî olamaz: maddi-olmayan (immaterial) olmalıdır, ve aynı nedenle, Tanrı maddeye düşünme yetisi veremezdi çünkü O, çelişkiler yaratmaz" der.(1)

(2) **"Doğası bizce hiç bilinmeyen bir varlık nasıl tanımlanabilir?"** La Metrie bu savı ruh-tin'e inanmaya karşı kullanır, ancak daha sonra "hareketin doğasının da maddenin doğası gibi-kadar bizce meçhul" olduğunu kabul eder. O zaman neden maddenin varlığından kuşku duymaksızın ruh/tin'inkinden kuşku duymak gerektiğini anlamak zorlaşır. Locke bu noktayı pek iyi belirtmektedir. "Duyumlarımızın bize yalnızca maddî şeyleri gösterdiğini düşünmeye yatkınlığımız, düşünme isteğimizden ileri gelmektedir. Her duyumlama eylemi, iyice incelendiğinde, doğanın her iki

(1) "Man More than a Machine," (Makinanın Ötesinde İnsan), ss. 10, 12.

yanını da eşit biçimde gösterir: bedensel olanı da, tinsel olanı da."(2) "Bu maddi-olmayan tin nosyonu, içinde açıklanması kolay olmayan güçlükler taşıyorsa da, bu, böylesi tinlerin varlığını inkâr etmek ya da bundan kuşku duymak için bir neden olamaz, tıpkı beden (cisim) nosyonunun tarafımızdan açıklanmayı çok güç, hatta imkânsız kılacak kimi güçlüklerle dolu olmasının, beden (cisim)in varlığını inkâr etmeye, veya ondan kuşku duymaya neden olamayacağı gibi."(3)

(3) **"Spéctacle de la Nature'ün yazarı,"** Noel Antoine Pluche (1688-1761) Kaderî bir yazardı. Laon Koleji'nin yöneticisiyken, "Unigenitus" (bull) u desteklemeyi reddettiği için bu mevkiden uzaklaştırıldı. Bunun üzerine Rollin onu oğlunu eğitmek üzere Normandy yöneticisi Gasville'e tavsiye etti. Pluche sonunda Paris'e yerleşti. Temel eserleri: "Spéctacle de la Nature" (Doğanın Görüntüsü: Paris, 1739), "Mécanique des langues et l'art de les enseigner" (Dillerin Mekaniği ve Onları Öğretme Sanatı: Paris, 1751), "Harmonie des Psaumes et de l'Evangile" (Mezamirlerin ve İncil'in Uyumu: Paris, 1764), "Concorde de la géographie des différents ages" (Çeşitli Çağlarda Coğrafyanın Uyumu : Paris, 1765).(4)

La Mettrie "Essais sur l'ésprit et les beaux ésprits" (Tin ve ve Güzel Sanatlar üzerine Denemeler) de Pluche'ü şöyle betimliyor: "Zevk ve zekadan yoksun, Rollin'in körü körüne izleyicisidir. Yüzeysel bir adamdır, diyaloglarında şuraya buraya dağılmış kuru küçük özdeyişlerinde bayat ve yorucu bir taklitçisi olduğu Bay Reaumur'un yapıtlarına ihtiyacı vardır. Rollin'in yapıtları ve "Spectacle de la Nature" le birbirlerinin talihini hazırladılar. Gaçon Person'a, Person Gaçon'a, halk da ikisine övgüler yağdırdı."(5)

Bu La Mettrie alıntısı, Assézat'ın "Singularités physiologiques" (Fizyolojik Tuhaflıklar: 1865) dizisinin ikinci cildi

---

(2) Locke'un "Essay Concerning Human Understanding" (İnsan Anlayışı Üzerine Deneme) II. Kitap, XXIII. Bölüm, 15. paragraf.

(3) Agy. 31. paragraf.

(4) La Grande Encyclopédie'den özetlenerek çevrilmiştir. 26. cilt.

(5) Assézat'ın "İnsan, Bir Makina" daki bir notundan çevrilmiştir.

olarak yayınlanan La Mettrie'nin "İnsan, Bir Makina"sında yer almaktadır. Assézat bir Fransız yayıncısı ve yazarıydı. Bir zamanlar Antropoloji Derneği'nin Sekreteri olmuş, "La Revue Nationale", "La Revue de Paris", ve "La Pensée Nouvelle"in yayınlanışında diğer yazarlarla birlikte çalışmıştı. "İnsan, Bir Makina"ya eklediği notlar, fizyolojik konularda derin bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Diderot'nun bütün eserlerini yayınlamayı düşünüyordu, ama bu konudaki aşırı çalışması sağlığını etkiledi ve eseri tamamlayamadı.(6)

(4) Toricelli 1608-1647 yılları arasında yaşamış bir fizikci ve matematikciydi. Galileo'nun öğrencisiydi ve onun ölümünden önce üç ay onun sır katibi (amenuensis) olarak çalıştı. Sonra Florentine Akademisi'ne büyük dük matematikci ve matematik profesörü olarak atandı. 1643'de en ünlü buluşunu gerçekleştirdi. Kapalı bir tüpte bir sıvının erişeceği yüksekliğin, sıvının özgül çekim gücüne (gravity) bağlı olduğunu buldu ve buradan atmosfer basıncının sıvı kütlesini etkilediği sonucuna vardı. Bu buluşu, cahilce fuga vacui düşüncesini çürüttü ve cıva barometresinin temellendirildiği ilkeyi ortaya çıkarttı. Cıva termometresine uzun süre "Toricelli tübü" adı verildi; barometrenin içindeki boşluk halen "Toricelli boşluğu" adını alır.(7)

(5) **"Bu konuda konuşma hakkına yalnızca tabipler sahiptir."** Luzac şöyle diyor: "Tinin maddeselliği kanıtlansaydı, (o zaman) onun hakkındaki bilginin doğa felsefesinin bir nesnesi olacağı doğrudur. Ve biz az bir akıl kalıntısıyla, bu bilimden çıkarsanmayan tüm aksi savları reddedebilirdik. Ancak tin maddî değilse, doğasının araştırılması doğa felsefesine değil, metafizikci adı verilen ve onun yetilerini araştıranlara aittir.(8)

(6) **"İnsan... bir makinadır."** Bu, kitabın adının da gösterdiği gibi eserin merkezî doktrini olan bu teorinin ilk açık ifadesidir. Descartes insanı makina olarak kavrama olasılığını şiddetle reddetmişti. "Sözcük kalıplarını, ve hatta dış nesnelerin organlarında değişiklik yapan etkilerine uygun

---

(6) La Grande Encyclopédie, 4. ciltten özetlenerek çevrilmiştir.

(7) Encyclopedia Britannica, 9. basım XXIII. Cilt'den özetlenmiştir. Tüm alıntılar bu basımındandır.

(8) "Man More than a Machine," s. 5.

düşenleri söyleyebilecek tarzda yapılmış bir makinayı kolaylıkla düşleyebiliriz... ancak en düşük zeka düzeyinde bir insanın yaptığı gibi, kendi varlığında söylenenlere uygun yanıtları verebilecek olanı, asla."[9]

(7) **"O zaman deney bastonunu elimize alalım".** La Mettrie bilginin deneyden doğması gerektiği inancını tekrar tekrar vurgular. Üstelik bu deneyi duyumsal deneyle sınırlar ve "L'histoire naturelle de l'âme" (Ruhun Doğal Tarihi)'ı şöyle bitirir: "Duyum olmadan fikir olmaz. Duyum ne kadar azsa, fikir de o kadar azdır. Duyumlama olmazsa, fikir de olmaz. Bu ilkeler, bu yapıtın çürütülmez temelini oluşturan gözlem ve deneylerin zorunlu sonuçlarıdır."
Bu doktrin, "ne imgelem gücümüzün ne de duyumlarımızın anlayışımız devreye girmedikce bize hiçbir şeyi bildiremeyeceği"[10] nde ısrar eden Descartes'ın öğretisine zıttır. Dahası, Descartes duyumların yanıltıcı olduğuna ve felsefe için ideal yöntemin, matematiğinkine tekabül eden bir yöntem olduğuna inanır.[11] Condillac ve Holbach La Mettrie'nin görüşünü paylaşırlar. Böylelikle, Condillac insanın kendi duyumlarını kullanarak ne olmuşsa ondan fazlası olmadığını öğretir.[12] Holbach ise der ki: "Deneyi terkettiğimiz anda, imgelem gücümüzün bizi yoldan çıkardığı bir boşluğa düşeriz.[13]

(8) "Galen (Galenus) Claudius (yakl. 130-210). Tanınmış bir Yunan doktor ve filozofu. Misya'da, Bergama'da doğdu, felsefenin Platon ve Aristo sistemlerini inceledi. Satyrus' dan anatomi öğrendi. Gençliğinde eğitimini yetkinleştirmek için çok gezdi. 165 yıllarında Roma'ya taşındı ve operatör ve pratisyen hekim olarak çok ün kazandı; Marcus Aurelius'un aile doktoru oldu. Bergama'ya döndü fakat bundan sonra Roma'ya üç dört kez daha gitmiş olması olasıdır. Felsefe, mantık ve tıp alanında yazdı. Yapıtlarından çoğu, kaybolmuştur. Onüç yıl boyunca tıp otori-

---

(9) "Discourse on Method," (Yöntem Üzerine Söylev), V. Kısım.

(10) agy. IV. Kısım.

(11) "Meditations," 11.

(12) "Traite des Sensations," (Duyumlar Üzerine İrdeleme), IV. Kısım, IX. Bölüm, 5. paragraf.

(13) "Systeme de la nature" (Doğanın Sistemi), I. cilt, I. Bölüm.

telerinden biriydi, mantık ve felsefeye hizmetleri de büyüktür."(14)

(9) "L'histoire de l'âme" ın yazarı, La Mettrie'nin kendisidir.

(10) Hippocrates sık sık "tıbbın babası" olarak anılır. M. Ö. 460 yılında Cos'da doğdu. Babası Heraclides ve Selymbria'lı Herodicus'dan tıp, Gorgias ve Democritus'dan da felsefe öğrendi. Tıbbı din ve felsefeden ilk ayıran o olmuştur. Salt doğal yasalarca yönetiliyorlarmışçasına, hastalıklara hekimlerin bakması gerektiğinde ısrar etti. Yunanlıların ölülere saygısı vardı, bu nedenle Hippocrates insan bedenini teşri etmiş olamaz; bundan dolayı da yapısı hakkındaki bilgisi sınırlıydı; ancak canlı bir bedenin koşullarında yetenekli ve keskin bir gözlemci olduğu anlaşılıyor. Tıp üzerine bir kaç eser yazdı, bunlardan birinde de kamu sağlığının dayandırılması gereken temel ilkeleri gösterdi. Yaşamının ayrıntıları geleneklerce gizlenmiştir, ancak Yunanlıların ona büyük saygı duyduğu bilinmektedir.(15)

(11) **"Bu özsuların değişik almaşıkları..."** Bunu Descartes'ın insanlar arasındaki farkın, beynin oluşum ve durumundan ileri geldiği, bunun da hayvan ruh/tin'lerinin eyleminde bir farklılığa neden olduğu yolundaki önerisiyle karşılaştırın.(16)

(12) **"Bu ilaç tıpkı şarabın ve kahvenin, herbirinin kendi tarz ve ölçüsünde yaptığı gibi, insanı çeşitli ölçü ve şekillerde sarhoş eder."** Descartes da şarabın etkisinden sözeder. "Şarabın buharı, çabucak kana karışarak kalpten beyine gider, burada ruh/tin'e (spirit) dönüşür, ve her zamankinden daha güçlü ve bol olunca bedeni garip tarzlarda hareket ettirebilir." (17)

(13) Pope'dan yapılan alıntı 1731 ile 1735'de yayınlanan "Moral Essays" (Ahlak Üzerine Denemeler)'dendir. I. Bölüm, I, 69.

(14) Jean Baptista Van Hemont (1578-1644). Flamanya'lı doktor ve kimyacıydı. Kimyada dengenin gerekliliğini göster-

---

(14) Baldwin'in **Dictionary of Philosophy and Psychology'** sinden alınmıştır. I. cilt.

(15) **Encyclopaedia Britannica**'nın XI. Cildinden özetlenmiştir.

(16) "Les passions de l'âme" (Ruhun İhtirasları), I. Kısım, XV ve XXXIV. maddeler.

(17) agy. I. Kısım, 15. madde.

mesi ve "gaz" sözcüğünü ilk kullananlardan biri olmasıyla tanınır. Eserleri "Ortus Medicinae," adı altında, 1648' de yayınlandı. ([18])

(15) "Lettres sur la physiognomie" (Fizyonomi üzerine Mektuplar)'nin yazarı Jacques Pernety veya Pernetti'dir. Chazelle-sur-Lyon'da doğdu, Lyons'da birkaç yıl din adamlığı yaptı ve 1777'de burada öldü. ([19])

(16) Boerhaave. bkz. 78. not.

(17) Pierre Louis Moreau de Maupertuis (1698-1759). Fransız matematikçi, astronom ve filozofu. Kartezyenlere karşı Newton'un teorisini destekledi. 1740'da Berlin Akademisi' nin Başkanı oldu. XV. Louis'nin bir boylam derecesini ölçmek üzere Laponya'ya gönderdiği araştırma heyetinin başında yer aldı. Voltaire "Diatribe du Docteur Akakia"da Maupertuis'i hicvetmişti. ([20])

(18) Yukarıdaki gerçekleri Luzac şöylece toparlar: "İşte pek çok gerçek. Ama neyi kanıtlıyorlar? Yalnızca ruh/tin'in yetilerinin bedenle orantılı olarak yükseldiğini, büyüdüğünü ve güçlendiğini; ve yine bedenle orantılı olarak güçten düştüğünü ...Ancak tüm bu koşullardan, düşünme yetisinin maddenin bir vasfı olduğu, herşeyin makinamızın yapılış tarzına bağlı olduğu, ve ruh/tin'in yetilerinin bir hayvan yaşamı ilkesinden, doğuştan bir ısı/kızışma veya kuvvetten, bedenin en iyi bölümleri'nin zarar görebilirliğinden, onun içine yayılmış yüksek bir etersi (etherial) maddeden, ya da, tek sözcükle, bunların tümünden doğduğu sonucu çıkartılamaz." ([21])

(19) "**Ruh/tin'in çeşitli durumlarıyla bedeninkiler arasında daima bir bağlantı vardır.**" Bu görüş, "ruh/tin tümüyle bedenden bağımsız bir doğaya sahiptir." ([22]) diyen Descartes'ın öğretisiyle taban tabana zıtdır. Yine de, Descartes ikisi arasında yakın bir bağ olduğunu da belirtir: "Akılcı Ruh/Tin... hiçbir biçimde maddenin gücünden gelişmez... açıkça yaratılması gerekir; ve belki organlarını kımıldatma dışında, kaptanın gemiye yerleştirilmesi gibi, insan

---

([18]) **Century Dictionary**'den özetlenmiştir. IX. cilt.

([19]) **La Grande Encyclopedie**'den özetlenerek çevrilmiştir. 26. cilt.

([20]) **Century Dictionary**'den özetlenmiştir. IX. cilt.

([21]) "Man More than a Machine", s. 23.

([22]) "Discourse on Method," V, son paragraf.

bedenine yerleştirilmesi yetmez, fakat... bizimkilere benzeyen duyum ve iştahları (appetites) olabilmesi ve böylelikle gerçek bir insanı oluşturabilmesi için, bedenle daha sıkıca birleşmesi gereklidir." (Discourse on Method, V.) Holbach, daha sonradan La Mettrie'nin ısrarla üstünde durduğu bedenle ruh/tin arasındaki bu yakın bağlantıyı vurgular. "Eğer önyargılardan arınmış olarak ruhumuzu, veya içimizde etkiyen hareket (etme) ilkesini görmek istersek, onun bedenimizin bir parçası olduğunu, soyutlama dışında bedenden ayırdedilemeyeceğini, doğası ve özel örgütlenişi dolayısıyla yetkin olduğu işlev veya yetilere ilişkili olarak düşünülmüş bedenin ta kendisi olduğunu göreceğiz. Bu ruh/tinin bedenle aynı değişimleri geçirmeye zorunlu olduğunu, bedenle birlikte büyüyüp geliştiğini göreceğiz... Nihayet, kimi dönemlerde belirgin zaaf, hastalık ve ölüm işaretleri gösterdiğini tanımamazlık edemeyeceğiz." [23]

(20) "Peyronie (François Gigot de la), Fransız cerrahı. 15 Ocak 1678'de Montpellier'de doğup 25 Nisan 1747'de öldü. Montpellier'deki Saint-Eloi Hastanesi'nde cerrahlık, Fakülte'de anatomi dalında öğretim üyeliği yaptı; 1704'de Ordu'ya katıldı. 1717'de XV. Louis'nin başcerrahı, 1731'de Kraliçe'nin sarayında vekilharç, 1735'de Kral'ın doktoru, 1736'da Kral'ın başcerrahı ve Krallık'daki cerrahların başı oldu. La Peyronie'nin en büyük yararı Paris'deki Cerrahlık Akademisi'ni kurmuş olması ve Fransa'daki cerrahlık ve cerrahlara özel koruma hakkı kazandırmış olmasıdır. Az yazmıştır." [24]

(21) "Willis, Thomas (1621-1675); İngiliz doktoru, 27 Ocak 1621'de Wiltshire'da Great Bedwin'de doğdu. Oxford'daki İsa Kilisesi'nde eğitim gördü ve kent Kral için garnizona dönüştürüldüğünde, Kralcılar'ın yanında silaha sarıldı. 1646'da tıp diplomasını aldı ve garnizon teslim olduktan sonra mesleğini icra etmeye başladı. 1660'da, Restorasyon'dan bir süre sonra, ihraç edilen Doktor Joshua Cross'un yerine Sedleian Doğa Felsefesi Profesörü oldu ve yine aynı yıl, tıp doktoru derecesini aldı... Kraliyet Kurumu'nun ilk üyelerinden biriydi, 1664'de Kraliyet Tıp Koleji'nde Onur Üyeliği'ne seçildi. 1666'da... Canterburry Başpisko-

---

(23) "Systeme de la nature," I. cilt, VII. Bölüm.

(24) **La Grande Encyclopedie**'den çevrilmiştir. 26. cilt.

posu Dr. Sheldon'un çağrısıyla Westminster'a taşındı... 11 Kasım 1675'de St. Martin'de öldü ve Westminster Manastırı'nda gömüldü." [25]

(22) "Fontenelle, Bernard le Bovier de. 11 Şubat 1657'de Fransa'nın Rouen kentinde doğdu; 9 Ocak 1757'de Paris'de öldü. Fransız avukat, filozof, şair ve yazarı. Anne tarafından Corneille'in yeğeniydi, ve 'Precieux'ün sonuncularından biri ya da önceleri alayla karşılanan Şövalyelik'le edebiyatın yeni bir karışımının mucidiydi.' (Saintsbury). Başlıca eserleri 'Poësies Pastorales' (Pastoral Şiirler: 1688), 'Dialogue des Morts' (Ölüler Diyalogu: 1683), 'Entretiens sur la Pluralité des Mondes' (Dünyaların Çokluğu Üzerine Konuşmalar: 1686), 'Histoire des Oracles' (Vahiyler Tarihi: 1687), 'Eloges des Académiciens' (Akademisyenlere Övgüler: 1690-1740'da yaptığı konuşmalar)'dır." [26]

(23) "**Kısacası bu hayvana bir tek kelime dahi öğretmek olanaksız mıdır? Hiç sanmıyorum.**" Haeckel'in insanın konuşmasıyla maymununki arasındaki ilişki üzerine söylediklerini bununla kıyaslayın. "Maymunların konuşmasının, fizyolojik kıyaslamada heceli insan konuşmasının bir aşaması gibi görülmesi, özellikle ilginçtir. Yaşayan maymunlar arasında bir Hint türü vardır ki, müzikaldir; **hylobates syndactylus** yetkin bir armoniyle yarım notalarla bir bütün oktavı söyleyebilmektedir. Tarafsız hiçbir filolog artık gelişkin rasyonel dilimizin yavaşça ve tedrici olarak Pliocene Devri simian * atalarımızın yetkin olmayan dilinden geliştiğini kabulde duraksayamaz." [27]

(24) Johann Conrad Amman. 1669'da İsviçre'de Schaffhausen'de doğdu. Eğitimini Basel'de tamamladıktan sonra, Amsterdam'da tıp alanında çalışmaya başladı. Dikkatini sağır-dilsizlerin eğitimi üstünde yoğunlaştırdı. Dikkatlerini dudaklarının, dilinin ve gırtlağının konuşma sırasındaki hareketlerine çekip onları bu hareketleri taklid için ikna etmeye çalıştı. Bu yolla nihayet hece ve sözcükleri taklid ederek konuşmayı öğrendiler. "Surdus Loquens" ve

---

[25] **Encyclopaedia Britannica**'dan alınmıştır. XXIV. cilt.
[26] **Century Dictionary**'den alınmıştır. IX. cilt.
[27] E. Haeckel, "The Riddle of the Universe" (Evrenin Bilmecesi), III. Bölüm.
* **simian:** kimi antropologlarca halen insanın atası olduğu öne sürülen bir maymunsu türü. ç.n.

"Dissertatio de Loquela" adlı yapıtlarında konuşmanın mekanizmasını açıkladı ve öğretim yöntemlerini anlattı. Sağır-dilsizlerde kazandığı başarısı, dikkat çekicidir. 1730 civarında öldü. ([28])

(25) "... **insan ve maymun arasındaki büyük benzeşim...**" Haeckel'le kıyaslayın: "Karşılaştırmalı anatomi, böylelikle her önyargısız ve eleştirici öğrenciye insan vücudu ile antropoid maymununkinin yalnızca özel bir benzerlik göstermediğini, fakat önemli her bakımdan bir ve aynı olduklarını kanıtlamaktadır."([29])

(26) Sir William Temple, 1628'de Londra'da doğdu. Cambridge Emmanuel Püriten Koleji'ne devam etti, ancak mezun olmadan ayrıldı. Avrupa'da yaptığı büyük bir geziden sonra, 1655'de İrlanda'ya yerleşti. Siyasal mesleği 1660'da II. Charles'ın tahta çıkmasıyla başladı. Özellikle İngiltere, Birleşik Hollanda ve İsyeç arasındaki "Üçlü Bağlaşıklık" ın sağlanmasındaki çabalarıyla ve William ile Mary'nin İngiltere ile Hollanda arasındaki bağlaşıklığı tamamlayan evliliklerini hazırlamasıyla tanınır. Temple, ülkesindeki siyasal faaliyetlerinde dışarıdakiler kadar başarılı olamadı, çünkü İngiltere'nin işlerindeki entrikalarla ilgilenemeyecek kadar dürüsttü. Siyasetten çekildi ve 1699'da Moor Park'da öldü.

Temple siyasal konularda birkaç eser yazdı. "Memoirs" (Anılar)'ına 1682'de başladı; ilk bölümü yayınlanmadan tahriboldu; ikinci bölümü rızası alınmaksızın yayınlandı; üçüncü bölümü ise ölümünden sonra Swift tarafından yayınlandı. Ünü, yazılarından çok, diplomatik faaliyetine dayanır. ([30])

(27) "Trembley (Abraham), İsviçreli doğabilimci. 3 Eylül 1700'de Cenevre'de doğdu, 12 Mayıs 1784'de yine bu kentte öldü. Eğitimini de burada, ve bir İngiliz Devlet görevlisinin oğlunun, ardından da sonradan birlikte Almanya ile İtalya'yı dolaşacağı genç Richmond Dükü'nün öğretmenliğini yaptığı Hague'da tamamladı. 1760'da Cenevre'de kütüphanecilik mevkiini elde etti, ve "İkiyüzler" Meclisi'nde bir koltuk kazandı. Tatlısu yılanı üzerine takdire değer çalış-

---

([28]) **Encyclopaedia Britannica**'dan özetlenmiştir. I. cilt.
([29])"The Riddle of the Universe", II. Bölüm.
([30]) **Encyclopaedia Britannica**'dan özetlenmiştir. XXIII. cilt.

maları Londra'da Kraliyet Kurumu'na üye ve Paris Bilimler Akademisi'ne muhabir (correspondent) seçilmesini sağladı. 1775'den 1782'ye dek doğal din üzerine birkaç eser ve 'Philosophical Transactions'da (1742-57) doğa tarihi üzerine makaleler yayınladı. En önemli yapıtı, 'Memoires pour servir à l'histoire d'un genre de polype d'eau douce' (Bir tatlısu polipi cinsinin tarihine katkı için yazılar) idi. (Leyden, 1744; Paris, 2 cilt)." (31)

(28) **"Sözcüklerin bulunmasından ve dillerin öğrenilmesinden önce insan da sadece kendi türünde bir hayvan değil miydi?"** Bunu Hobbes'un söyledikleriyle karşılaştırın: "Tümü arasında en soylu ve yararlı buluş, isim ve atıflardan ve bunların birbirine bağlanmasından oluşan Konuşma'nın bulunmasıydı... bu olmasaydı insanlar arasında ne refah, ne toplum, ne anlaşma ne de barış olacaktı; tıpkı arslanlar, ayılar ve kurtlar arasındaki durum gibi." (32)

(29) Fontenelle. Bkz. 22. not.

(30) **"Ruhun tüm yetileri, bunların hepsini oluşturan imgeleme indirgenebilir."** Bunu La Mettrie'nin "L'histoire naturelle de l'âme" da söyledikleriyle karşılaştırın: "İnsan tüm zihinsel yetileri inceledikçe, tümünün duyum yetisinde içerildiğine ikna oluyor. Bu yetiler ona öylesine temelden bağımlı ki, o olmaksızın ruh işlevlerinden hiçbirini yerine getiremez." (33) Bu, Condillac'ın duyum öğretisine benzer: "Yargı, düşünme, istekler, ihtiraslar, vb. çeşitli biçimlerde dönüşüme uğramış duyumun ta kendisidir." (34) Helvetius da der ki: "Aklın tüm işlemleri duyuma indirgenebilir." (35).

(31) **"Dilin kötüye kullanımının bizi nereye vardırdığı ortadadır."** Hobbes'la kıyaslayın: "İnsanlar ruh/tin ve maddi-olmayan gibi çelişik anlamlı sözcükleri bir araya getirebilirler; ancak bunların karşılığı olabilecek hiçbir şeyi imgeleyemezler." (36)

---

(31) **La Grande Encyclopedie'den** çevrilmiştir.

(32) "Leviathan", I. Kisım, IV. Bölüm.

(33) "L'histoire naturelle de l'âme", XIV. Bölüm, s. 199.

(34) "Traite des sensations", s. 50. Bkz. agy. XII. Bölüm (2).

(35) "Treatise on Man", II. Kısım, I. Bölüm, s. 4. Ayrıca bkz. "Essays on Mind", I. Deneme, I. Bölüm, s. 7.

(36) "Leviathan," I. Kısım, XII. Bölüm.

(32) **"Örgenleşme insanın en birincil değeridir."** Luzac şöyle diyor: "Bu, örgenleşmenin insanın esas özelliği olduğunu, bir müzik aleti şeklinin müzisyenin esas özelliği oluşundan daha fazla kanıtlamaz. Aletin iyiliğine orantılı olarak müzisyen sanatıyla büyüler; aynı durum, ruh/tin için de söz konusudur. Bedenin sağlamlığına orantılı olarak, ruh/tin yetilerini ortaya koymak için daha elverişli bir ortam bulur." ([37])

(33) **"Kanımca, zeka bu şekilde oluşur."** Luzac bu teze şöyle karşı çıkıyor: "Ancak, eğer kimilerinin sandığı gibi düşünce ve ruh/tin'in tüm yetileri örgenleşmeye bağımlı ise, imgelem, kavradığı nesnelerden nasıl uzun bir sonuçlar dizisi çıkartabilir?" ([38])

(34) Pierre Bayle 1647'de Carlat'da doğdu. Ailesinin protestan olmasına karşın, kendisi cizvitliği benimsedi. Yeniden protestanlığa döndükten sonra Fransa'dan kovuldu; önce Cenevre'ye ardından Hollanda'ya sığındı. 1675'de Sedan Protestan Koleji'nde felsefe profesörü, 1681'de Rotterdam'da felsefe ve tarih profesörü oldu. 1693'de dinsel görüşleri nedeniyle görevinden istifaya zorlandı. Bayle zamanın önde gelen Fransız kuşkucularındandı. Kartezyendi, ancak hem kişinin kendi varlığına hem de ondan çıkarsanan bilgiye kuşku ile yaklaşırdı. Dinin insan mantığının zıddı olduğunu, ancak bu gerçeğin zorunlu olarak inancı yıkmayacağını söyledi. Dini yalnızca bilimden değil, ahlaktan da ayırdı, ve ahlak için şu veya bu dini gerekli görenlere şiddetle karşı çıktı. Hristiyanlığa açıkça saldırmadı, ancak yazdıkları kuşku uyandırdı ve yapıtları kuşkuculuk'u geniş bir biçimde etkiledi.

Başlıca eseri "Dictionnaire historique et critique" (Tarihsel ve Eleştirel Sözlük) 1695-97'de yayınlandı; iğneleyici ve popüler tarzda ifadelendirilmiş çok geniş bir bilgiyi içerir. Bu gerçek, kitabın gerek öğretim üyelerince, gerekse sıradan okurlarca geniş ölçüde okunmasını sağladı.

(35) Pyrrhonism, "Elis'li Pyrrhon'un, esas olarak öğrencisi Timon tarafından aktarılan öğretisidir. Daha genel olarak radikal kuşkuculuk." ([39])

([37]) "Man More than a Machine," s. 25.

([38]) agy. s. 26.

([39]) Baldwin'in **Dictionary of Philosophy**'sinden alınmıştır. II. cilt.

(36) Yaşlı Arnobius M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısında Numidia'da Sicca Venerea'da doğdu. Başlangıçta Hristiyanlık'a karşıydı, ancak sonradan bu dini benimsedi ve Hristiyanlık'ın bir apolojisi olarak "Adversus Gentes"i kaleme aldı. Bu eserinde, zamanın felaketlerine Hristiyanların imansızlığının neden olduğu yolundaki şikayetlere yanıt vermeye çalışır, İsa'nın kutsallığı (ubudiyeti) davasını güder, ve insan ruhunun doğasını tartışır. Ruhun ölümsüz olmadığı sonucuna varır, çünkü ruhun ölümsüzlüğü inancının ahlak üzerinde bozucu bir etki yapacağına inanmaktadır. Eserinin çevirisi için "Ante-Nicene Christian Library"nin XIX. cildini karşılaştırınız.(40)

(37) **"Pişmanlıktan yoksun hiçbir ruh veya duyarlı madde yoktur."** Condillac şöyle demişti: "Hayvanlarda hareketin yanısıra birşey daha vardır. Onlar makinadan ibaret değildirler: Hissederler." (41) La Mettrie de hayvanların pişmanlık duyduklarını söyler, ancak onların yine de makina olduğuna inanır. Luzac, yorumunda şöyle demektedir: "Bu sistemleri tümüyle gülünç kılan, insanlığı makina ilan edenlerin, onlara kendi söylediklerini yalanlayan özellikler yakıştırmalarıdır. Varlıklar makinadan ibaretseler, neden onlar doğal yasa, içsel duyum, bir çeşit dehşet (gibi tepkiler —ç.) gösterebiliyorlar? Bunlar, duyumlarımızı harekete geçiren nesnelerin uyaramayacağı fikirlerdir." (42)

(38) **"Doğa hepimizi salt mutlu olmamız için yarattı."** Bu La Mettrie'nin temel etik eseri "Discours sur la bonheur" (Mutluluk Üzerine Söylev)'de geliştirdiği doktrinin bir ifadelendirilişidir. Mutluluğun bedensel zevk ve acıya dayandığını öğretir. "L'histoire naturelle de l'âme"da tüm ihtirasların değişik biçimleri (modifications) oldukları iki ana ihtirastan: sevgi ve nefret veya arzu ve itme'den kaynaklandığını belirtir. (43) La Mettrie gibi Helvetius da bedensel zevk ve acıyı insanın (insan davranışının) belirleyici motifleri olarak ele alır. "Zevk ve acı daima insanda tek eylem ilkesi olmuştur ve olacaktır." (44)... "İnsanın

(40) **Encyclopaedia Britannica**'dan özetlenmiştir. II. cilt.
(41) "Traité des Animaux," I. Bölüm, s. 454.
(42) "Man More than a Machine," s. 65.
(43) "L'histoire naturelle de l'âme," X. Bölüm, XII. paragraf.
(44) "Treatise on Man", X. Bölüm.

ereği kendini/soyunu koruma ve mutlu bir varoluşa kavuşmaktır... İnsan mutluluğu bulmak için zevklerini korumalı ve acıya dönüşebilecek olanları reddetmelidir... İhtirasların hedefi daima mutluluktur: Bunlar normal ve doğaldır, insanlar etkileri dışında iyi veya kötü olarak nitelenemezler. İnsanları erdeme yöneltmek için, onlara erdemli eylemlerin yararlarını göstermeliyiz." (46) Nihayet Holbach, La Mettrie veya Helvetius'dan da ileri giderek salt mekanik güdüleri insanın eylemlerinin motifi yapar. "İhtiraslar (passions), nesnelerin çektiği veya ittiği iç organların oluş tarzları veya değişik biçimleridir; bunun sonucu kendi tarzlarında fiziksel çekim ve itim yasalarına tabidirler." (47)

(39) **"Hristiyanlık Ixion'ları"**, Ixion ihaneti yüzünden deli olarak Erebus'a atılmış, burada da yanan bir çarka bağlanıp kırbaçlanırken, "İyiler onurlandırılmalıdır!" diye bağırmaya zorlanmıştı.

(40) **"İnsanın varoluş nedeninin varoluşunun kendinde olmadığını kim bilebilir?"** Luzac buna şöyle karşı çıkıyor: "Eğer insanın varoluş nedeni insanın kendindeyse, bu varoluş, onun kendi doğasının zorunlu bir sonucu olacaktır; böylece, kendi doğası onun varlığının nedenini içerecektir. Şimdi, kendi doğası varoluş nedenini içereceğine göre, bizzat varoluşunu da içerecektir: böylelikle de nasıl çapı olmayan bir daire, biçimi veya orantısı olmayan bir resim düşünülemeyecekse, var-olmayan bir insan da düşünülemeyecektir... Eğer insanın varlığı kendindeyse, o zaman o, değişmez bir varlık olacaktır." (48)

(41) "Fenelon (François de Salignac de la Mothe-Fénelon), 6 Ağustos 1651'de Fransa'da Dordogne'da Château de Fénélon'da doğdu, 7 Ocak 1715'de Fransa'da Cambrai'de öldü. Tanınmış Fransız papaz, hatip ve yazarı. 1689'da Fransa veliahtının (dauphin) çocuklarının öğretmeni oldu, 1695'de Cambrai Başpiskoposluğu'na atandı. Eserleri arasında "Les aventures de Telémaque" (Telémaque'in Serüvenleri: 1699), "Dialogue des morts" (Ölüler Diyalogu: 1712), "Traité de l'éducation des filles" (Kızların Eğitimi

---

(46) "Le vrai sens du systéme de la nature" (Doğa Sisteminin Gerçek Anlamı), IX. Bölüm.

(47) agy. I. cilt, VIII. Bölüm, s. 140.

(48) "Man More than a Machine", s. 71-72.

Üzerine: 1688) "Explication des maximes des saintes" (Azizlerin Deyişlerinin Açıklaması: 1697) vb. vardır. Toplu eserleri Leclère tarafından yayınlandı (38 cilt, 1827-1830). (49)

(42) "Nieuwentyt (Bernard), Hollanda'lı matematikçi, 10 Ağustos 1654'de Westgraafdak'da doğdu, 30 Mayıs 1718'de Pumerend'de öldü. Yılmak bilmez bir Kartezyendi. Infinitestimal calculus'e karşı mücadele etti ve bu konuda Leibnitz'e karşı bir polemik yazdı. "L'Existence de Dieu demontrée par les merveilles de la nature" (Doğa Harikalarının kanıtlarıyla Tanrı'nın Varlığı-Paris, 1725) başlığıyla Fransızcaya çevrilen teolojik bir inceleme yazdı." (50)

(43) "Abadie, James (Jacques), muhtemelen 1654'de Aşağı-pireneler'de Nay'da doğdu, 25 Eylül 1725'de Londra'da öldü. Dikkate değer bir Fransız protestan teologudur. Fransız Kilisesi'nin görevlisi olarak 1680 civarında Berlin'e gitti. Oradan da İngiltere ve İrlanda'ya geçti; bir süre Fransız Kilisesi'nin görevlisi olarak Savoy'da bulundu, 1699'da Killaloe'nun yöneticisi (dean) olarak İrlanda'ya yerleşti. Temel eseri, "Traité de la Vérité de la religion. Chretienne (Hristiyan Dininin Hakikati Üzerine: 1684) ve onun devamı olan "Traité de la Divinité de notre Seigneur Jesus-Christ" (Efendimiz İsa'nın Kutsallığı (Ubudiyeti) Üzerine: 1689)'dır." (51)

(44) "Derham (William), İngiliz teolog ve öğretim üyesi. 1657' de Worchester yakınlarında Stoughton'da doğdu, 1735'de Upminster'da öldü. Essex yöresinde Upminster'da rahip olarak kendisini rahatlatlıkla mekaniğe ve doğa tarihine olan ilgisine verebildi. Kısmen "Transactions of the Royal Society" de yayınlanan saat-yapımı, balıklar, kuşlar ve böcekler üzerine çalışmalarının yanısıra, dinsel felsefe üzerine birkaç eser yazdı. Uzun zaman okunan ve Fransızca'ya çevrilen (1726) en önemlisinin başlığı "Physicothéology or the Demonstration of the Existence and the Attributes of God by the Works of His Creation" (Fizikoteoloji veya Tanrı'nın Varlık ve Vasıflarının Yarattığının Eserlerinde Gösterilmesi: 1713) idi. 1714'de buna bir tamamlayıcı ek yazdı: "Astro-theology, or the demonstrati-

---

(49) **Century Dictionary**'den alınmıştır. IX. cilt.
(50) **La Grande Encyclopédie**'den çevrilmiştir. 24. cilt.
(51) **Century Dictionary**'den alınmıştır. IX. cilt.

on of the existence and the Attributes of God by the Observation of Heavens." (Astro-teoloji veya Tanrı'nın Varlık ve Vasıflarının Gökyüzünün Gözlemlenmesiyle Gösterilmesi.) (52)

(45) Rais veya Retz Kardinali (1614-1679). Fransız politikacı ve yazarıydı. Daha çocukluğunda Kilise için yetiştirildi. Kardinal Mazarin'e karşı harekete fiilen katıldı. Daha sonra kendisi Kardinal oldu, ancak gözden düşerek Vincennes'de hapsedildi. Kaçtıktan sonra yeniden Fransa'ya dönerek Lorraine'e yerleşti, burada zamanının saray yaşamını anlatan "Mémoires" (Anılar)'ını kaleme aldı. (53)

(46) Marcello Malpighi (1628-1694), tanınmış İtalyan anatomist ve fizyolog. 1656'da Bologna'da tıp öğretim görevlisi oldu. Birkaç ay sonra da Pisa'da profesörlüğe yükseldi, 1660'da Bologna'da profesör oldu; buradan Messina'ya gitti, ancak sonradan Bologna'ya döndü. 1691'de Papa XII. Innocent'ın doktoru oldu. Malpighi mikroskobik anatominin kurucusu olarak bilinir. Bir kurbağanın akciğerinin yüzeyinde kan dolaşımının görkemli görüntüsünü ilk gören, o olmuştur. İnsan akciğerinin kabarcıklı yapısını, salgılama bezelerinin yapısını ve epidermin alt tabakasının müküzlü karakterini buldu. Beyin anatomisini ilk ele alanlardan biriydi, omurilik içindeki gri maddenin ve sinirlerin dağılımını doğru olarak betimledi. Eserleri: "De Pulmonibus" (Bologna, 1661). "Epistolae Anatomicae Narc. Malpighi et Car. Fracassati" (Amsterdam, 1662), "De Viscerum Structura" (Londra, 1669), "Anatome Plantarum" (Londra, 1672), "De Structura Glandularum conglobatarum" (Londra, 1689). (54)

(47) Deizm, onyedinci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bir düşünce sistemidir. İngiltere'deki en önemli temsilcileri Toland, Collins, Chubb, Shaftsbury ve Tindal'dır. Düşünce ve konuşma özgürlüğü üstünde durmuşlar ve aklın her türlü otoriteden üstün olduğunu savunmuşlardır. Herhangi bir doğaüstü vahyin gerekliliğini inkâr ettiklerinden Kilise onlara şiddetle karşı çıkmıştır. Kısmen Ki-

---

(52) **La Grande Encyclopédie**'den çevrilmiştir. 14. cilt.

(53) **Century Dictionary**'den özetlenerek aktarılmıştır. X. cilt.

(54) **Encyclopaedia Britannica**'dan özetlenerek aktarılmıştır. XV. cilt.

lise'nin bu tutumundan ötürü, aralarından çoğu Hristiyanlık'a karşı çıkarak ahlakî yasalara uymanın insan için tek gerekli din olduğunu göstermeye çalışmıştır. Mutluluğun insanın temel ereği olduğunu, ve insan toplumsal bir varlık olduğundan, mutluluğun ancak karşılıklı yardımlaşmayla elde edilebileceğini öğrettiler. Doğanın yetkin bir varlığın eseri olduğunu söylemelerine karşın, Tanrı'nın dünyayla ilişkisine mekanik bir kavrayışla yaklaşıyor, sonraki teistler gibi, doğanın tüm eserlerinde Tanrı'nın varlığının kanıtlarını görmüyorlardı. (55)

(48) "Vanini Lucilio, kendine verdiği adla: Julius Caesar. 1585 civarında Napoli Krallığı'nda Taurisano'da doğdu, 19 Şubat 1619'da Fransa'nın Toulouse kentinde yakılarak öldürüldü. İtalyan özgür düşünürü, ateist ve büyücü olduğu gerekçesiyle ölüme mahkûm edildi. Roma ve Padua'da eğitim gördü, rahip oldu, Almanya ve Hollanda'yı gezdi ve Lyons'da öğretmenliğe başladı. Ancak İngiltere'ye kaçmak zorunda kaldı, burada tutuklandı. Serbest bırakıldıktan sonra, Lyons'a döndü, 1617'de Toulouse'a yerleşti. Görüşlerinden dolayı tutuklandı, mahkûm edildi ve aynı gün idam edildi. Belli başlı eserleri: "Amphitheatrum aeternae Providentiae" (1615), "De admirandis naturae reginae deaeque mortalium arcanis" (1616) dır."(56)

(49) Desbarreaux (Jacques Vallée). Fransız yazarı. 1602'de Paris'de doğdu, 9 Mayıs 1673'de Chalon-sur-Saône'da öldü Tövbe üstüne bir sone yazdı. Ancak, bir tövbekârdan çok bir ateist ve kuşkucuydu. Guy Patin, öldüğünü duyduğunda şöyle dedi: "Aşırı özgür düşünceleriyle (licence) zavallı genç insanları zehirliyordu. Konuşması kamu için çok tehlikeli ve zararlıydı." (57)

(50) Boindin (Nicolas), Fransız yazar ve öğretim görevlisi. 26 Mayıs 1676'da Paris'de doğdu, 30 Kasım 1751'de yine burada öldü. Bir süre orduda bulundu, ama bozulan sağlığı nedeniyle ayrıldı. Bundan sonra kendini edebiyata verdi, ve birkaç oyun yazdı. 1706'da Yazıcılar (Inscriptions) Akademisi'ne Kraliyet denetimci ve yardımcılığına (asso-

---

(55) Bkz. A. W. Benn, "History of English Rationalism" (İngiliz Rasyonalizminin Tarihi), I. cilt, III. Bölüm.

(56) **Century Dictionary**'den alınmıştır. X. cilt.

(57) **La Grande Encyclopédie**'den özetlenerek çevrilmiştir. 14. cilt.

ciate) seçildi. Aşırı özgür düşünceleri yüzünden Fransız Akademisi'nin kapıları ona kapandı; yaşı ilerlemiş olmasaydı, Yazıcılar Akademisi'nden de uzaklaştırılacaktı. Görüşlerini kaleme almadan öldü. (58)

(51) Denis Diderot (1713-1784), 18. yüzyılın entellektüel hareketinin önderlerindendir. Önceleri Shaftsbury'den etkilendi ve doğal dini coşkuyla destekledi. "Pensées Philosophiques"inde (Felsefî Düşünceler: 1746) doğa biliminin bulgularının Tanrı'nın varlığının en güçlü kanıtları olduğunu göstermeye çalışır. Hayvanların yaşamının harikaları ateizmi sonsuza dek çürütmeye yeterlidir. Yine de, ateizme karşı çıkarken Kilise'nin hoşgörüsüzlüğüne ve bağnazlığına (bigotry) da şiddetle karşı çıkmaktan geri durmaz. Tanrı'ya yakıştırılan vasıflardan pek çoğunun adil ve seveCen bir Tanrı düşüncesine ters düştüğünü iddia eder. Diderot, daha sonra La Mettrie ve Holbach'dan etkilendi. "La rêve d'Alembert" (Alembert'in Düşü) ve "Systême de la nature" (Doğanın Sistemi)'e eklediği bölümlerde de görüldüğü gibi, materyalizmin savunucusu oldu. Diderot, "Encyclopédie"yi yayınlamıştır. (59)

(52) Trembley. bkz. 27. not.

(53) **"Olan hiçbir şey olmamazlık edemezdi."** Holbach'ın ısrarla savunduğu doktrinin bir ifadelendirilişi. "Evrenin bütünü... bize yalnızca büyük ve kesintisiz bir neden ve sonuç zincirini gösterir..." (60) "Fizikî dünyanın tüm hareketlerini düzenleyen zorunluluk, manevî (moral) dünyanınkileri de kontrol eder." (61)

(54) **"Binlerce kez... tekrarlanan ve bir yaratıcının varlığına işaret eden tüm kanıtlar... yalnızca anti-Pyrrhon'cular için apaçıktır."** La Mettrie yalnızca Descartes ve Locke'un değil, Toland, Hobbes ve Condillac'ın da görüşlerine karşıt bir görüşü savunmaktadır. Örneğin, Descartes şöyle söylüyor: "Böylece bilimin tüm kesinliği ve gerçekliği, yalnızca hakiki Tanrı'nın bilgisine bağlıdır." (62) Hobbes ise:

(58) agy'den özetlenerek çevrilmiştir. 7. cilt.

(59) "History of Materialism" (Materyalizmin Tarihi)'den (F. A. Lange, II. cilt, I. Bölüm) ve "History of Philosophy" (W. Windelband, V. Kısım, I. Bölüm)'den özetlenerek çevrilmiştir.

(60) "Systeme de la Nature," I. cilt, I. Bölüm, s. 12.

(61) agy. II. cilt, XI. Bölüm. Bkz. I. cilt, VII. Bölüm.

(62) "Meditations," (Düşünceler), III ve V. Bölüm.

"Herhangi bir nedenle herhangi bir sonucun olduğunu gören kimse, onun yakın nedenini aramalı, buradan da bu nedenin nedenini aramalı... Nihayet şuna gelecektir: Aydınlanmamış/dinsiz (heathen) filozofların dahi kabul ettiği gibi, bir ilk harekete geçirici, yani her şeyin ilk ve sonsuz (eternal) bir nedeni olmalıdır. İnsanların Tanrı ismiyle kastettikleri de budur."(63) demektedir. Toland'ın görüşleri ise şöyledir: "Atomların tüm düzensiz hareketleri, düşünebileceğiniz tüm ihtimaller, Evren'in Parçalarını şimdiki Düzen'lerine getiremez, (getirse dahi —ç.) bunu sürdüremez veya bir Çiçek veya bir Sinek'in örgenleşmesini sağlayamazdı... Madde'nin Sonsuzluğu... uzamlı, cisimli bir Tanrı'yı dıştalar, ama salt Ruh/Tin'i veya maddesiz bir Varlık'ı dıştalamaz." (64) Condillac ise şöyle yazıyor: "Bağımsız, tek sonsuz (infinite) ebedî (eternal) rahman (omnipotent), değişmez (immutable), akıllı (intelligent) ve özgür; rahmeti (providence) herşeyin üstünde uzanan büyük neden: bu hayatta biçimlendirebileceğimiz en yetkin Tanrı nosyonu budur." (65) Locke da: "Söylenenlerden, bir Tanrı'nın varlığını, duyumlarımızın bize yakından tanıtmadığı herşeyin varlığından daha kesin bir bilgiyle bildiğimiz sonucuna varıyorum. Tanrı'nın varolduğunu, dışımızda herhangi bir şeyin varlığından daha kesin olarak bildiğimizi söyleyebilirim." (66)

(55) "Lucretius (Titus Lucretius Carus). M.Ö. 96 civarında Roma'da doğdu, M.Ö. 15 Ekim 55'de öldü. Tanınmış bir Roma'lı felsefî şair. Altı kitaplık didaktik ve felsefî şiir olan 'De rerum natura'nın yazarıdır. Şiirde fizik, psikoloji ve (kısaca) etik, Epikür'cü bir açıdan ele alınmıştır. Muhtemelen bir delilik krizinde intihar etti. Halk arasında yaygın, ancak kuşkusuz yanlış olan bir söylentiye göre, deliliğinin nedeni, karısının kendisine verdiği bir aşk iksiridir." (67)

(56) "Lamy (Bernard). 1640 yılında Mans'da doğdu. Önce bu şehrin kolejinde okudu. Sonra Paris'e giderek Saumar'da

---

(63) "Léviathan," I. Kısım, XII. Bölüm.
(64) "Letters to Serena," V, s. 235.
(65) "Traité des animaux," VI. Bölüm, s. 585.
(66) "Essay Concerning Human Understanding," IV. kitap, X. Bölüm.
(67) **Century Dictionary**'den alınmıştır. IX. cilt.

Charles de la Fontenelle'den felsefe, André Martin ve Jean Leporc'dan teoloji öğrendi. Angers şehrine felsefe öğretmek üzere çağrıldı. Teolojik konularda pekçok kitap yazdı. Felsefî eserleri: 'L'art de parler' (Konuşma Sanatı: 1675), "Traité de méchanique, de l'équilibre, des solides et des liqueurs' (Mekanik, Denge, Katılar ve Sıvılar Üzerine: 1679), 'Traité de la grandeur en général' (Genel Olarak Büyüklük Üzerine: 1680), 'Entretiens sur les Sciences' (Bilimler Üzerine Konuşmalar: 1684), 'Elements de Géometrie' (Geometrinin Öğeleri: 1685)'dir." ([68])

(57) **"Göz yalnızca bu biçimde oluştuğu ve yerleştiği için görür."** La Mettrie dünyada bir amaç olduğundan kuşku duyar. Öte yandan, Condillac, amaç ve akıl'ın evrende gösterildiğini öğretir. "Evrenin parçalarının düzenini, aralarındaki bağımlılığı görüp, bu kadar çok değişik şeyin böylesi sürekli bir bütünü nasıl oluşturabildiğini farkedip de, evrenin sonuçlarının bilgisinden, amaçtan ve akıldan yoksun olarak her varlığı genel sonuca bağlı özel sonuçlara götüren bir ilke olduğuna nasıl ikna olabiliriz?" ([69])

(58) "Non nostrum inter vos tantas componere lites." Vergil, Eclogue, III, 108. satır.

(59) **"Evren sadece ateist olduğu takdirde mutlu olabilir."** La Mettrie bunun "tuhaf bir görüş" olduğunu söylemesine karşın, gizlice desteklediği açıktır. Holbach bu doktrini şiddetle onayladı. "Deney bize kutsal görüşlerin insanoğlunun kötülüklerinin gerçek kaynağı olduğunu göstermektedir. Doğal nedenlerin bilinemeyişi, onların yerine Tanrıları yarattı. Sahtekârlık (imposture) bu tanrıları berbat kıldı. Bu fikir aklın ilerleyişini engellemiştir." ([70]) "Ateist... insanı geriye, doğaya, deneye ve doğanın işleyişini açıklamak için ideal güçlere başvurmaya gerek duymayan akıl'a döndürmek için insan soyuna zararlı kabusları yıkan bir insandır." ([71])

(60) **"Ruh/tin boş bir sözcükten ibarettir."** Bunu Descartes'ın sözleriyle karşılaştırın: "Ve tabii ki, insan beyni (mind)

([68]) **Dictionnaire des Sciences Philosophiques**'den özetlenerek çevrilmiştir. III. cilt, Paris, 1847.

([69]) "Traité des animaux," VI. Bölüm.

([70]) "Systême de la nature," II. cilt, XVI. Bölüm, s. 451.

([71]) agy. XXVI. Bölüm, s. 485. Bkz. Luzac'ın eleştirisi: "Man More than a Machine." s. 94.

konusunda sahip olduğum fikir... herhangi bir cisimli (corporeal) nesnenin fikrinden, kıyaslanamayacak kadar daha belirgindir." ([72]) Bu doktrini Holbach'ın sözleriyle de karşılaştırın: "Ruh/tini bedenden ayıranlar yalnızca beyinlerini kendilerinden ayırmış gibi olurlar. Gerçekte beyin tüm sinirlerin insan bedeninin her tarafına yayıldığı, sona erdiği ve birleştiği ortak merkezdir... Ne kadar çok deneyimiz olursa 'ruh/tin' sözcüğünün, kendisini keşfetmiş olanlara dahi bir anlam ifade etmediğine, ne fiziksel ne de manevî dünyada hiçbir işe yaramayacağına o kadar ikna oluruz." ([73])

(61) William Cowper (1666-1709). İngiliz anatomisti. Hollanda'lı hekim Bidloo'nun insan bedeninin anatomisi üzerine kitabını kendi adıyla yayınlayınca onunla anlaşmazlığa düştü. Başlıca eserleri : "Myotamia reformata" (Londra, 1694) ve "Glandularum Descriptio" (1702). ([74])

(62) William Harvey (1578-1657), İngiliz hekim ve fizyolog; kan dolaşımı üzerine buluşuyla ünlüdür. Canterbury ve Cambridge'de okudu, 1602'de Cambridge'den doktorasını aldı. Yaşamı boyunca Hekimler Koleji'nde Lumleian kürsü hatipliği (lecturer) ve I. James'in olağanüstü hekimliği görevlerini yaptı. Belli başlı eserleri: "Exercitatio de motu cordis et sanguinis" (1628) ve "Exercitationes de generatione animalium" (1651) dir. ([75])

(63) Francis Bacon (1551-1626), skolastisizme ilk karşı çıkanlardan olup, bilim ve felsefeye yeni bir yöntem getirdi. Gerçekliği bilmek ve bunun sonucu gerçeklik üzerinde yeni güç kazanabilmek için, insanın kavramları incelemeyi bırakıp maddenin kendisini incelemesi gerektiğini söyledi. Yine de doğa hakkında nasıl daha doğru bir bilgi edinebileceğini kendisi de bilmiyordu, bu nedenle kendi savunduğu yöntemi uygulamaya koyamadı. Sisteminin içerdiği noktalardan pek çoğunun materyalist olmasına karşın eserleri skolastik kavramlarla doludur. Lange, Bacon'ın daha tutarlı ve cesaretli olsaydı, kesin materyalist so-

---

([72]) "Meditations." IV.

([73]) "Systême de la nature," I. cilt, VII. bölüm, s. 121-122.

([74]) **La Grande Encyclopédie**'den özetlenerek çevrilmiştir. 13. cilt.

([75]) **Century Dictionary**'den özetlenmiştir. Cilt IX.

nuçlara varabileceğini söylemiştir. (76). Ölüm hükümlüsünün kalbinin hareketi, "Sylva Sylvarum"da anlatılmaktadır. (77) 1627'de, Bacon'ın ölümünden bir yıl sonra yayınlanan bu kitap, Bacon'ın deneylerinin ve fizyoloji, fizik, kimya, tıp ve psikoloji konusundaki teorilerinin anlatılmasıdır.

(64) Robert Boyle, çağının en büyük doğa filozoflarından biri. Üç yıl Eton'da okudu, ardından Stalbridge rektörünün özel öğrencisi oldu. Fransa, İsviçre ve İtalya'da dolaştı. Floransa'da iken Galileo'nun eserlerini inceledi. Yaşamını bilimsel çalışmaya adamaya karar verdi ve 1645'de bir bilim adamları kuruluşunun üyesi oldu. Bu kuruluş sonradan Londra Kraliyet Cemiyeti olmuştur. Esas çalışması hava pompasının geliştirilmesi üzerinedir, bundan da gazların basınç ve hacmine hükmeden yasaları bulmuştur. Boyle, teolojiye de derin bir ilgi duyardı. Hindistan ve Amerika'da Hristiyanlık'ı yaymak için gönüllü olarak çalıştı. Ve kendi isteğiyle ateistlere, teistlere, putperestlere, Yahudilere ve Müslümanlara Hristiyan dinini tanıtmak için 'Boyle Lectures'u vakfetti. (78)

(65) Nicolas Stenon, 1631'de Kopenhag'da doğdu, 1687'de Schwerin'de öldü. Leyden ve Paris'de öğrenim gördü, Floransa'ya yerleşerek burada Büyük Dük'ün hekimi oldu. 1672'de Floransa'da anatomi profesörü oldu, ancak, üç yıl sonra bu mevkii terkederek Kilise'ye girdi. 1677'de Heliopolis Piskoposluğuna getirildi ve önce Hanover sonra Munster ve nihayet Schwerin'e gitti. Esas eseri: "Discours sur l'anatomie du cerveau" (Kafatasının Anatomisi Üzerine Söylev: Paris, 1669)'dur. (79)

(66) La Mettrie'nin irade-dışı hareketleri açıklayışi, Descartes'ınkine çok benzer. Descartes şöyle demektedir: "Eğer biri elini vuracakmış gibi aniden gözümüze doğru getirirse, gözlerimizi kapatırız; çünkü bedenimizin mekanizması

---

(76) F. A. Lange, "History of Materialism," I. cilt; II. Kısım; III. Böl.

(77) Sylva Sylvarum sive Historia Naturalis Latio Transcripta a J. Gruteo. Lug. Batavos, 1648. Bkz. IV. Kitap, 400. Deney.

(78) **Encyclopaedia Britannica**'dan özetlenmiştir. IV. cilt.

(79) **La Grande Encyclopédie**'den özetlenerek çevrilmiştir. 30. cilt.

öyle düzenlenmiştir ki, bu elin gözümüze doğru hareketi kaşlardaki hayvan ruh/tinini (animal spirit) kontrol eden beynimizde başka bir hareketin uyarıcısı olur; gözkapaklarımız, iner." ([80])

(67) **"Bacaklarda yürümek için kaslar bulunduğu gibi, beyinde de düşünmek için kaslar vardır."** Ne Condillac ne de Helvetius bu kadar ileri gitmiş değildi. Helvetius, duyumların maddî mi yoksa manevî bir tözden mi kaynaklandığı sorusunun karşılığının açık olduğunu belirtir. ([81])

(68) Giovanni Alfonso Borelli (1608-1679). Iatro-matematik adı verilen mezhebin başkanıydı. Matematiğin, fizik bilimlerinde uygulanışı gibi tıbba da uygulamaya çalıştı. Sisteminin uygulanışını kasların hareketiyle kısıtlayacak kadar akıllıydı, ancak izleyicileri uygulamayı başka alanlara da yaymaya çalışarak pekçok anlamsız varsayımlara (conjectures) yöneldiler. Borelli önceleri Pisa'da matematik profesörüydü, sonra Floransa'da tıp profesörü oldu. Mesina ayaklanmasıyla ilişkisinden dolayı Fransa'yı terke zorlandı. Roma'ya çekilerek İsveç Kraliçesi Christina'nın himayesine girdi ve 1679'da ölene dek burada kaldı. ([82])

(69) **"İrade verdiği bir emre karşılık yüz kere boyunduruk altına girer."** Öte yandan Descartes ruh/tin'in iradi hareket ve düşünceleri üzerinde doğrudan, ve ihtirasları (hırsları) üzerinde dolaylı denetime sahip olduğunu öğretir. ([83]) La Mettrie iradenin alanını sınırlamakla kalmaz, onun özgür olup olmadığını tartışma konusu yapar. "Bizi etkileyen duyumlar, bizde uyandırdıkları zevk veya acıya göre, ruh/tin'in kendilerini isteyip istemediğini, sevip sevmediğini belirler. Böylece duyumları tarafından belirlenen ruh/tin'in bu haline biz irade diyoruz." ([84]) Holbach da bu nokta üzerinde durur ve her türlü özgürlüğün bir yanılsama (delusion) olduğunda ısrar eder. "(İnsan'ın) doğumu, tümüyle kendi gücü dışındaki etkilere bağlıdır, kendisinin de bir yere sahip olduğu bu sisteme, kendi isteği olmaksızın girer; ve doğduğu andan öleceği güne

---

([80]) "Les passions de l'âme," I. Bölüm, 13. makale.
([81]) "Essays on the Mind," I. Deneme, I. Bölüm, s. 4 f.
([82]) **Encyclopaedia Britannica**'dan özetlenmiştir. IV. cilt.
([83]) "Les passions de l'âme," I. Kısım, 41. makale.
([84]) "L'histoire naturelle de l'âme," XII. Bölüm, s. 164. Bkz. XII. Bölüm, s. 167.

kadar, kendi rızasının dışında, makinasını iradesine rağmen etkileyen, varlığını değiştiren ve davranışlarına etki yapan nedenlerle sürekli olarak değişikliğe uğratılır. Kısa bir süre düşünme, bedeni oluşturan katı ve sıvıların dışsal etkilerden bağımsız sandığı gizli mekanizmanın, sürekli olarak bu etkilerin tesirinde olduğu ve onlarsız olamayacağını kanıtlamaya yetmez mi? Mizacının kendisine bağımlı olmadığını, hırslarının mizacının zorunlu bir sonucu olduğunu, irade ve eylemlerinin aynı hırslarca ve kendi kendine edinmediği fikirlerce yönlendirildiğini görmez mi?... Tek sözcükle, herşey insana yaşamının her anında zorunluluğun ellerinde edilgin bir araçtan başka birşey olmadığını kanıtlamaktadır." [85]

(70) Hayvan ruh/tinleri teorisini Galen savunmuş, Descartes ise geliştirmiştir. Bu teoriye göre, sinirler uçucu bir sıvıyla, hayvan tiniyle dolu oluklu tüplerdir. Hayvan tininin çevreden beyne, oradan yine çevreye dolaştığı ve bu hareketleriyle sinirlerin tüm işlevlerini yerine getirdiği sanılırdı.

(71) Berkeley nesnelerin renklerinin değiştiği gerçeğini idealist çıkarsamasını kanıtlarken kullanır. [86]

(72) Pythagoras'ın 'kendisinin ne öğrettiğini söylemek zordur, ancak hayvanlarla insanlar arasındaki akrabalığı öğrettiğini kesin olarak biliyoruz; cinsellikten istimna kuralı muhtemelen bu akrabalık üzerine temellendirilmişti. Sonraki Pythagoras'cıların yazıları arasında gerçek tabu niteliğinde garip bazı perhiz kurallarına rastlıyoruz. Örneğin, "fasülyeden uzak durmaları, ekmeği koparmaları, bütün somundan yemeleri, yürek yemeleri, vb." yasaktı. [87]

(73) Plato, ideal Devlet'inde şarap içilmesini yasaklamıştı [88]

(74) "**Kilüs** (chyle: sindirim sonunda barsaklarda bulunan beyaz bir sıvı) **kana karıştığında Doğa'nın ilk tedbiri, onda bir nevi ateşi uyarmaktır.**" Dolayısıyla ısı beden için ilk

---

(85) "Système de la nature," I. cilt, IV. Bölüm, ss. 89, dev.

(86) "Dialogues Between Hylas and Philonus," I. Open Court Edition, ss. 27, 28, 29. Bkz. "Principles of Human Knowledge" (İnsan Bilgisinin İlkeleri), X. ve XV. paragraflar.

(87) "Early Greek Philosophy". (Eski Yunan Felsefesi), II. Böl. J. Barnett.

(88) Republic, III, 403.

gerekliliktir. Bunu Descartes'ın sözleriyle kıyaşlayın: "Kalbimizde sürekli bir ısı vardır... Bu ateş, organlarımızın tüm hareketlerinin bedensel ilkesidir." ([89]) Bu, La Mettrie'nin beden mekanizması üzerine açıklamalarının Descartes'ınkine benzediği pek çok örnekten biridir.

(75) "Stahl (George Enrst), 21 Ekim 1660'da Bavaria'da Ansback'da doğdu, 14 Mayıs 1734'de öldü. Tanınmış bir Alman kimyacısı, 1716'dan itibaren Prusya Kralı'nın hekimi olmuştu. Eserleri arasında: "Theoria Medica vera" (1707), "Experimenta et observationes chemicae" (1731), vb. sayılabilir." ([90])

(76) Philip Hecquet (1661-1737), tanınmış bir Fransız hekimiydi. Rheims'de eğitim gördü ve 1688'de Port Royal des Champs rahibelerinin hekimi oldu. 1693'de Paris'e döndü, 1697'de doktorasını aldı. İki kez Paris Fakültesi'nin dekanı oldu. 1727'de Saint Jacques banliyösünde Karmelit mezhebi mensuplarının hekimi oldu, otuziki yıl bu işi yaptı. ([91])

(77) **"Corinth'e gitmenin herkesin harcı olmadığını söyleyelim."** alıntısı Horace, I. Ep. 19, 36'dan çevrilmiştir. "Non cuivis homini contigit adire Corinthum."

(78) Hermann Boerhaave, 31 Aralık 1668'de Leyden yakınlarında Voorhout'da doğdu. Kilise mensubu olan babası oğlunu da aynı görev için yetiştirmek üzere liberal bir eğitim sağladı. Leyden Üniversitesi'nde Gronovius, Ryckius ve Frigland'dan ders gördü. Babasının ölümü üzerine, garantiden yoksun olarak buradan ayrıldı ve geçimini matematik öğreterek sağlamaya başladı. Leyden valisi Vandenberg, ona tıp eğitimi görmesini tavsiye etti; o da kendini bu mesleğe adamaya karar verdi. 1693'de mezun olarak tıp mesleğini uygulamaya başladı. 1701'de Leyden Üniversitesi'nde "Tıp Kurumları" üzerine ders vermeye başladı. Onüç yıl sonra Üniversite rektörlüğüne getirildi, aynı yıl burada Uygulamalı Tıp Profesörü oldu. Üniversiteye klinik eğitimi sistemini getirdi. Boerhaave'ın yararları çok yaygınlaşmıştı, ünü tüm Avrupa'dan pek çok tıp öğrencisini Leyden Üniversitesi'ne çekti. Bunlar arasında

---

([89]) "Les passions de l'âme," I. Kısım, VIII. makale.

([90]) **Century Dictionary**'den alınmıştır. X. cilt.

([91]) **La Grande Encyclopedie**'den özetlenerek çevrilmiştir. 19. cilt.

felsefesi Boerhaave'ın öğretilerinden derin bir biçimde etkilenen La Mettrie de vardı. Boerhaave, 1728'de Paris Kraliyet Bilimler Akademisi'ne seçildi, iki yıl sonra da Londra Kraliyet Cemiyeti'ne üyeliği kabul edildi. 1731'de sağlık durumu nedeniyle Leyden rektörlüğünden istifa etmek zorunda kaldı. Bu sırada "De Honore, Medici Servitude" söylevini verdi. Uzun süren hastalığından sonra, 23 Nisan 1738'de öldü. Leyden şehri St. Peter Kilisesi'ne bir anıtını dikti. Anıtın üstünde şöyle yazıyordu: "Salutifero Boerhaavii genio Sacrum." Boerhaave dikkatli ve parlak bir öğrenci, başarılı bir öğretmen, usta bir pratisyendi. Belirtilerin ve hastalıkların teşhisindeki ustalığı hakkında dikkate değer öyküler anlatılır. Başlıca eserleri: "İnstitutiones Medicae" (Leyden, 1708), "Aphorismi de cognoscendis et curandis Morbis" (Leyden, 1709), "Libellus de Materia Medica et Remediorum Formulis" (Leyden, 1719), "Institutiones et Experimentae Chemicae" (Paris, 1724)' dur. (92)

(79) Willis. Bkz. 21. not.

(80) Claude Perrault (1613-1688). Fransız hekim ve mimar. Tıp doktora diplomasını Paris'de aldı ve burada hekimlik yaptı. 1673'de Kraliyet Bilimler Akademisi üyesi oldu. Matematik, doğa bilimleri ve tıpla ilgili çalışmalarını hiçbir zaman ihmal etmemesine karşın, hekimliği veya bilim adamlığından çok, mimarlığıyla tanınmıştır. Louvre'daki sütun dizilerinden birinin ve Rasathane'nin mimarıdır. (93)

(81) **"Madde kendinden hareketlidir."** "L'histoire naturelle de l'âme" da La Mettrie hareketin maddenin esas özelliklerinden biri olduğunu öne sürmektedir. Bkz. L'histoire naturelle de l'âme, V. Bölüm.

(82) **"Hareketin doğası en az maddeninki kadar bizce bilinmemektedir."** Toland, La Mettrie'nin tersine maddenin doğasının bilinebileceğini savunur ve doğaları kendinden belli olduğundan, madde ve hareketin tanımlanamayacağını söyler. (94) Holbach ise, La Mettrie gibi, maddenin nihaî (ültimate) doğasını veya varoluş nedenini bilmeye çalışmanın boşuna gayret olduğunu öğretir. "Böylelikle,

---

(92) **Encyclopaedia Britannica**'dan özetlenmiştir. III. cilt.

(93) **La Grande Encyclopédie**'den özetlenerek çevrilmiştir, 26. cilt.

(94) "Letters to Serena," V.

maddenin ne zaman ortaya çıktığını soranlara onun her zaman varolduğunu söyleyeceğiz. Eğer hareketin ne zaman maddeye dahlolduğu (içine girdiği) sorulursa, aynı nedenden dolayı, maddenin daima hareket halinde olması gerektiği, çünkü hareketin maddenin varoluşunun, özünün ve uzam, ağırlık, katılık (impenetrability), şekil vb. gibi, temel (ilk) özelliklerinin zorunlu bir sonucu olduğunu söyleyeceğiz... Maddenin varolduğu bir gerçektir, hareketin varolduğu ise bir başka gerçek." (95)

(83) Huyghens (Christian), 1629'da Hague'da doğdu, 1695'de yine orada öldü. Hollandalı fizikçi, matematikçi ve astronomdur. Gezegenlerin hareketini ölçebilen sarkaçlı saati bulması, teleskobu geliştirmesi ve ışığın dalga teorisini yetkinleştirmesiyle tanınmıştır. Başlıca eseri: "Horologium Oscillatorium"dur (1673). (96)

(84) Julien Leroy (1686-1759) ünlü Fransız saat yapımcısı. Sarkaçlı ve büyük saatlerin yapımıyla ünlenmiştir. Kimileri ilk yatay saatin onun tarafından yapıldığını söylerler. Ama bu, kuşkuludur. Saatlere ilişkin pek çok bulgu ve yeniléştirmeleri arasında, kendi adını taşıyan sarkaç da onun bulgusudur. (97)

(85) Jacques de Vaucanson (1709-1782), Fransız mekánistiydi. Çocukluğundan beri mekanik bulgularla ilgileniyordu. 1738'de dikkate değer "Flütçü" sünü Fransız Akademisi'ne sundu. Bundan kısa bir süre sonra, yüzebilen, yemek yiyebilen ve hazmedebilen bir ördek, ve Kleopatra'nın göğsünde ıslık çalan ve öne atılabilen bir yılan yaptı. Daha sonra, ipek imalatında müfettişlik görevinde bulundu. 1748'de Bilimler Akademisi'ne kabul edildi. Makinaları Kraliçe'ye verilmişti, ancak Kraliçe onları Akademi'ye bağışladı. Sonraki karışıklık döneminde parçalar dağılarak kayboldular. Vaucanson, "Mécanisme d'un fluteur automate" ı (Otomatik bir flütçünün mekanizması) yayınladı. (Paris, 1738) (98)

(86) "(Descartes) **hayvan doğasını anlamıştı; hayvanların salt**

---

(95) "Systéme de la nature," II. cilt, II. Bölüm, s. 32.

(96) **Century Dictionary**'den özetlenmiştir. IX. cilt.

(97) La Grande Encyclopédie'den özetlenerek çevrilmiştir. 22. cilt.

(98) La Grande Encyclopédie'den özetlenerek çevrilmiştir. 31. cilt.

birer makina olduğunu mükemmel bir biçimde ilk kanıtlayan oydu." Bunu La Mettrie'nin "L'histoire naturelle de l'âme" daki "hayvanların salt birer makina oldukları yolundaki o anlamsız sistem"e atıfıyla karşılaştırın. "Böylesi gülünecek görüşler," diye ekliyor La Mettrie, "filozoflar arasında asla kabul bulmadı... Deney hayvanlardaki duyumlama yetisinin insandakinden daha az olduğunu kanıtlamaz."(99) La Mettrie'nin bu "anlamsız sistem"e karşı çıkmasının insanlarla hayvanlar arasındaki benzerliğin üstünde durmasına bağlı olduğu açıktır. "İnsan, Bir Makina" da aynı öncülü, hayvanların makina olduğunu, insanların hayvanlara benzediğini, dolayısıyla insanların da makina olduğunu savunur.

---

(99) "L'histoire naturelle de l'âme," VI. Bölüm.

"RUHUN DOĞAL TARİHİ"NİN NOTLARI

(87) La Mettrie'ye göre madde, uzamlılık (extensity), hareket (etme) gücü ve duyumlama yetisine sahiptir. La Mettrie' nin söylediği gibi bu görüş, maddenin esas vasfının uzam olduğunu düşünen Descartes'ca savunulmuyordu. "Cismin doğası ağırlık, katılık veya renk ve benzerinden değil, yalnızca uzamından oluşur —yani en, boy ve yüksekliğe sahip bir töz oluşundan." (100) Hobbes'un madde kavrayışı La Mettrie'ninkine çok yakındır. Maddeye özel olarak hareketi atfeder. "Hareket ve hacimlilik (magnitude) tüm cisimlerin en ortak olaylarıdır." (101) Duyumun maddenin bir vasfı olduğunu söylemez, ancak duyumu harekete indirger. "Duyumlama, duyumlayanın içinde olan içsel bir harekettir." (102) Hareket maddenin vasıflarından biri olduğuna göre ve madde de evrendeki tek gerçeklik olduğuna göre, duyum maddeye atfedilmelidir.

(88) La Mettrie maddenin kendi kendine hareket edebilme gücüne sahip olduğunda daima ısrar etmiş, hareketin dış bir etkenin sonucu olduğunu gösterme yolundaki her girişime karşı çıkmıştır. Bu konuda Toland'la görüş birliği içindedir. Toland maddeyi durağan olarak görenlerin hareket için yeterli bir neden aramak zorunda kaldıklarını, bunun için de tüm doğanın canlı olduğunu öne sürdüklerini söylemiştir. Oysa bu varsayılan canlılık tümüyle gereksizdi. Çünkü maddenin kendisi hareketle donanmıştır.

(89) **"Hayvanların salt makina oldukları yolundaki... bu anlamsız sistem,"** Bkz. 86. not.

---

(100) "Principles of Metaphysics," II. Kısım. 4. öneri.
(101) "De Corpore," III. Kısım, XV. Bölüm.
(102) agy. IV. Kısım, XXV. Bölüm (2).

LA METTRIE'NİN ESERLERİ

1745 **"L'histoire naturelle de l'âme."** Hague. (Bu eser La Mettrie'nin Toplu Eserleri'nde "Traité de l'âme" (Ruh/Tin Üzerine) adıyla yayınlanmıştır.

1748 **"L'homme machine."** Leyden.
"L'homme machine par La Mettrie, avec une introduction et des notes." J. Assézat. Paris, 1865.

1751 **"Oeuvres Philosophiques."** (Felsefi Eserler). Londra (Berlin).

1764 **"Oeuvres Philosophiques de Monsieur de la Mettrie,"** Amsterdam.
"L'homme machine" ve "Traité de l'âme" ın yanısıra "Oeuvres philosophiques" de şu çalışmaları yer almaktadır (Parantez içinde belirtilenler, ilk basım tarihleridir):
"Abrégé des systèmes"
"L'homme plante" (Bitki İnsan, 1748)
"Les animaux plus que machines" (Makinanın ötesinde hayvanlar, 1750)
"L'Anti-Sénéque" (1748)
"L'art de jouir" (Mutlu olma sanatı, 1751)
"Systême d'Epicure" (Epikür Sistemi).